

2000

IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVILAP

Szerkeszti: Barabás András, Bojtár Endre, Horváth Iván, Kovács János Mátyás, Margócsy István, Szilágyi Ákos.
Olvasószerkesztő: Tóth Tünde.

»Megmarkolom, s bűg már a kan-duda!«

LÁZÁRY RENÉ SÁNDOR

»Kemény bolsevik esküvéssel fogadom«

GEORGIJ ZSUKOV

»a fallibilitás lehetne az alapja«

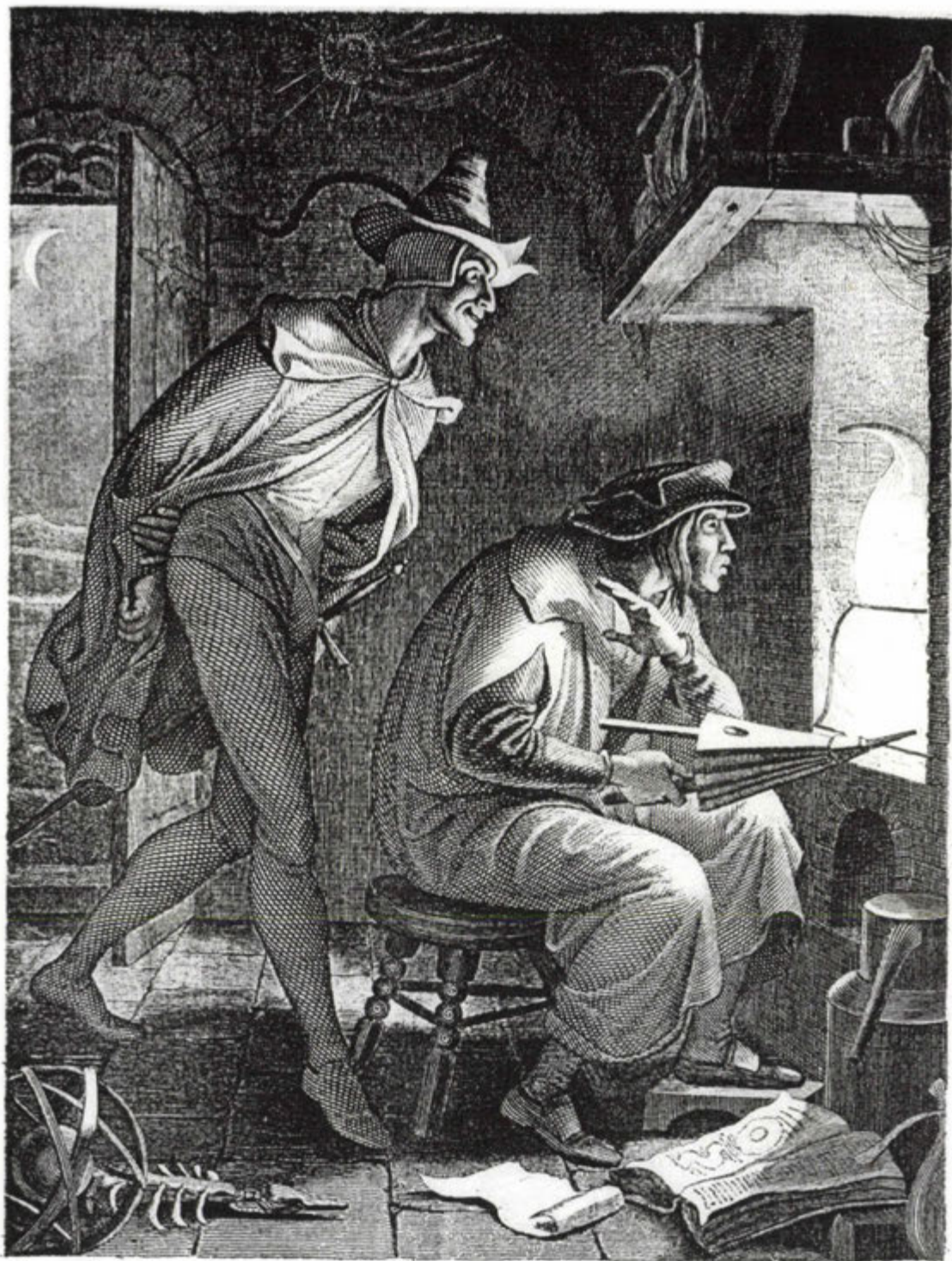
SOROS GYÖRGY

Mcmxcviii Szeptember

Szerkesztőségi órák: csütörtökön délután kettőtől négyig a New York kávéház karzatán.

ÁRA SZÁZNEGYVENKILENC FORINT

A. van Nuijden del.

X. Steifensand sc.

FAUST II. THEIL.

MCMXCVIII SZEPTEMBER

TIZEDIK ÉVFOLYAM KILENCEDIK SZÁM

Ezredvégi beszélgetés Székely Lászlóval 3

Szilágyi Ákos Lex simulata (Első rész) 8

Szilágyi Ákos Korruptió és kompromat anno 1948 10

A kapitalizmusért haragszom, nem ellene (Vita Soros Györggyel) 24

Lázary René Sándor Versek 35

Térey János Versek 38

Párniczky Mihály Versek 40

Kardos Eszter Ne vedd komolyan 43

Friederike Mayröcker Versek 46

Bonaventura Éjjeli őrzérek (Tizenötödik őrzérek) 49

Sanders Iván Az Emlékiratok könyve Amerikában
és Nagy-Britanniában 54

Georg Klein Harmadik látogatásom Peter Nollnál 59

E számunkat az 1871-es STUTTGARTI GOETHE-KIADÁS metszeteivel illusztráltuk.

2000 IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP. FELELŐS SZERKESZTŐ: BOJTÁR ENDRE.

ALAPÍTÓ SZERKESZTŐK: HERNER JÁNOS, TÖRÖK ANDRÁS, LENGYEL LÁSZLÓ.

SZERKESZTŐTÁRSUNK: KÁLMÁN C. GYÖRGY (1995-TŐL 1996-IG).

GAZDASÁGI VEZETŐ: KEMÉNY MÁRIA.

SZERKESZTŐSÉGI TITKÁR: NÉMETI LUDMILLA.

LEVÉLCÍM: 1011 BUDAPEST, BEM RAKPART 6.

TELEFON ÉS FAX: 201-0880

KIADJA A HETI VILÁGGAZDASÁG RT. FELELŐS KIADÓ: SZAUER PÉTER ÜGYVEZETŐ IGAZGATÓ. CÍM: 1037 BUDAPEST, BOKOR U. 23-25. TELEFON: 436-2000. TERJESZTI A MAGYAR POSTA. ELŐFIZETHETŐ A HÍRLEPELŐFIZETÉSI IRODÁBAN (BUDAPEST ORCZY TÉR 1. LEVÉLCÍM: HELIR, BUDAPEST 1900), EZENKÍVÜL BUDAPESTEN A MAGYAR POSTA RT. HÍRLAP-ELŐFIZETÉSI ÉS ELEKTRONIKUS POSTA IGAZGATÓSÁG KERÜLETI ÜGYFÉLSZOLGÁLATI IRODÁIBAN, MÁSTUTT A HELYI POSTAHIVATALOKNÁL. ELŐFIZETÉSI DÍJ EGY ÉVRE 1788 FT, FÉL ÉVRE 894 FT, NEGYED ÉVRE 447 FT.

KÉSZÜLT GOUDY ÉS NICHOLAS COCHIN BETŰKKEL. SZEDTE: KOCSIS JÁNOS. TÖRDELÉS ÉS SOKSZOROSÍTÁS: OSIRIS KIADÓ.

ISSN 0864-800X. RÉGEBBI SZÁMAINK KORLÁTOZOTT MENNYISÉGBEN KAPHATÓK A KIADÓBAN.

TÁMOGATÓINK: A SOROS ALAPÍTVÁNY ÉS A NEMZETI KULTURÁLIS ALAP.

C. Kaulbach del.

Stadler sc.

Die Aufmerksamkeiten.

Ezredvégi beszélgetés Székely László tudományfilozófussal

Székely László az MTA Filozófiai Intézetének tudományos főmunkatársa. Tanulmányai elsősorban a természettudományokkal és a tudományfilozófiával kapcsolatos problémákkal foglalkoznak. Munkájának középpontjában a relativitáselmélettel és a modern kozmológiával kapcsolatos kérdések állnak. Ezeket tárgyalja az „Einstein kozmoszától a fölfűvődő világegyetemig: a standard kozmológiai paradigma története és filozófiai ismeretelméleti háttere”, valamint „Az emberarcú kozmosz: az antropikus elv” című könyveiben is.

A VILÁGMINDENSÉGGEL KAPCSOLATOS KÉRDÉSEK MINDIG KÜLÖNÖS ÉRDEKLŐDÉST VÁLTOZTATTAK KI AZ EMBEREKBŐL. MIBEN HOZOTT SAJÁTOSAN ÚJAT A XX. SZÁZADI KOZMOLÓGIÁ?

A XX. század kozmológiájának megértéséhez vissza kell nyúlnunk a középkori, arisztotelianus világmépig. A tudománytörténeti leírások csomópontként tárgyalják a kozmológia Giordano Bruno-féle fordulatát, amikor is a véges, arisztotelianus világegyetem Bruno filozófiájában végtelenné válik. Ez a végtelen világegyetem egészen századunk kezdetéig uralta világméppünket, s ehhez képest jelentett újabb fordulatot Einstein 1917-es kozmológiai dolgozata: ebben ugyanis újból megjelenik a világegyetem végeességének eszméje. Ez a történet közismert, csupán azt szeretném kiemelni, hogy van egy olyan mozzanata, amellyel nem szoktak foglalkozni. Ez pedig valamiképpen a kozmosz képének racionalitásával függ össze.

Giordano Bruno az arisztotelészi véges (határain túl a semmivel, az üres térrel sem érintkező) világegyetem koncepciójával szemben szemléletes kozmoszképet vázol föl. Ennek során legfontosabb érve Arisztotelész zárt kozmoszával szemben, hogy abszurd egy olyan határ, mely kifelé nem érintkezik semmiféle külső térrel. Ahogy ő fogalmaz, ha az általa képviselt végtelen világegyetemet fogadjuk el, megnyugszik eszünk, míg Arisztotelészt követve mindig számtalan képtelenségbe fogunk bonyolódni. Ettől kezdve ez az intuitív képzetekkel összhangban lévő, végtelen világegyetem képzelet uralta az euró-

pai tudományt és gondolkodást. Einstein kozmológiája újból előhozta a véges világegyetem-modellt. Nála a világegyetem tere nem euklidészi, hanem szférikus tér, s a szférikus tér úgy véges, hogy végeessége ellenére sincsen határa. Ugyanakkor ez is olyan koncepció, ami intuitív térképzetekkel nehezen egyeztethető össze. Igaz, matematikailag szépen leírható és teljesen racionális. Mélyebb értelemben azonban irracionális: intuitív térképzetek szempontjából abszurd mozzanatokot hordoz. Ezért ma újra olyan kozmosz-leírások jellemzik a tudományt – s a tudományon keresztül végül is egész kultúránkat –, amelyek a brunói értelemben véve irracionálisak, nem megnyugtatók, hanem „nyugtalanítják” eszünket. S ez a jellegzetesség azután – a kvantummechanika hasonló jellegű állításával megerősítve – a fizikai világgal kapcsolatos egész szemléletünket áthatotta.

Itt gyökeresen másról van szó, mint a kopernikuszi fordulat esetében. Az, hogy a Föld mozog, és nem a Nap, ez mindennapi megszokásaink, élményeink szempontjából megdöbbentőnek tűnik, de nem abszurd intuitív térfölfogásunk számára. Az persze, hogy a Föld, az ember lakhelye nem a mindenség középpontja, és nem mozdulatlan: ez annak idején megdöbbentő állítás lehetett. Ma viszont már az ellenkezője volna furcsa számunkra. Ezzel szemben a modern kozmológiának ez a szférikus, görbült, nem euklidészi tere, ez nem olyasmi, ami valamikor majd természetesé válik, mert mélyen sérti térszemléletünket.

TÖRTÉNT-E E TEKINTETBEN VÁLTOZÁS 1917 ÓTA? NEM KÖZELEDTEK-E A SZEMLÉLETESSÉG FELÉ AZ ÚJABB MODELLEK?

Einstein 1917-es kozmológiai dolgozata új paradigmát teremtett. Ettől kezdve a kozmológia fő árama ebben mozog. Ugyanakkor újra és újra megfogalmazódnak a relativisztikus kozmológiával szembeni alternatív kozmológiák, s ezekben az esetekben az egyik motiváló tényező gyakran éppen az intuitív képzetekkel való összhang visszanyerése. Ezek azonban nem váltak általánosan elismert standard vagy „normál” elméletekké. A relativisztikus kozmológiák oly mélyen összefonódnak az általános relativitásel-

mélet görbült tereivel, hogy itt nem történhetett semmi lényeges változás: ez az elmélet és a rá alapozódó kozmológia konfliktusban áll intuitív térképezeinkkel. Az persze, hogy milyen teret használunk a fizikai világ teoretikus reprodukálása során, nem tapasztalati kérdés. A 20. század nagy mítoszainak egyike, hogy a tudományos tapasztalat rákényszerítette a fizikusokat és általában a tudományt arra, hogy földjára az euklidészi tér segítségével történő világleírás és a nem-euklidészi tereket alkalmazza. Einstein maga is többször hangsúlyozza, hogy amikor a görbült, nem-euklidészi tereket választja, akkor itt nem tapasztalati kényszerről van szó, hanem olyan előzetes elméleti föltevésről, melyet az alkotó elme szabadon fogalmaz meg. Más kérdés az, hogy Einstein racionalitás-konceptiója – amely persze megintcsak nem a tapasztalattól származik, hanem egy sajátos filozófiai álláspontból adódik – olyan, hogy ennek alapján a nem-euklidészi terek alkalmazása jelenik meg racionálisként. Ám az, hogy milyen racionalitás-konceptiót fogadunk el, az megint filozófiai kérdés, és nem a tapasztalati fizikai mérésektől függ.

Ha a filozófia szempontjából közelítünk a dologhoz, az előbbi vonás mellett a második új mozzanatot a világegyetem történetének megjelenése, a táguló világegyetem és az ősrobbanás elmélete jelentette. Einstein kozmológiai írása térben változatlan statikus világegyetem modelljét alkotja meg, s szerzője meg van győződve arról, hogy a világegyetemnek e modell felel meg. Sőt, szigorú elméletnek hitte az általa megalkotott relativisztikus kozmológiát, s úgy vélte: egyenletének ez az egy megoldása van, s ez azonos a valóságos világegyetemmel. Azonban hamarosan kiderült, hogy vannak táguló és összehúzódó terű megoldások is. Ez Einsteint kellemetlenül érintette, ám paradox módon ennek volt köszönhető a relativisztikus kozmológia diadala. Hamarosan kiderült ugyanis, hogy a galaxisok színképében a kémiai összetételüknek megfelelő színképvonalak a vörös szín felé eltolódva jelennek meg, s annál nagyobb mértékben, minél messzebb vannak tőlünk. Ennek, a *Hubble-féle (kozmosz) vöröseltolódásnak* nevezett jelenségnek egyik legkézenfekvőbb magyarázata a Doppler-effektus, miszerint e jelenség annak következtében lép föl, hogy a galaxisok a térben mozogva nagy sebességgel távolodnak tőlünk.

A népszerűsítő irodalom – részben tudatlanságból, részben szenzációhajhászással összefüggő leegyszerűsítésből – ezt az értelmezést a relativisztikus kozmológia részeként szokta tárgyalni. Mármint lehet így értelmezni a vöröseltolódást, ám ezzel az értelmezéssel valójában olyan kozmoszhoz jutunk, amely gyökeresen ellentétes a relativisztikus kozmológia táguló világegyetemével. Az einsteini egyenlet táguló terű megoldásaiban ugyanis a galaxisok a térhez képest – ezen összefüggésben elhanyagolható saját mozgásuktól eltekintve – mozdulatlanok: nem ők távolodnak

a térben tőlünk, hanem a táguló tér viszi őket magával – kicsit ahhoz hasonlóan, mint amikor a rétes-tészta meggysemeket helyezünk és a tésztát nyújtjuk: a meggysemek a tésztahoz képest mozdulatlanok, mégis távolodnak egymástól. Lényeges, hogy ebben az esetben nem lép föl Doppler-effektus! Ehelyett relativisztikus vöröseltolódás keletkezik, mely hasonlít ugyan az előbbihez, de elvileg különbözik tőle. S bár a kozmosz vöröseltolódásra a Doppler-effektus kézenfekvőbb magyarázat, ebből végeredményben Newton-szerű mozdulatlan térben egymástól szétáramló galaxisvilág következik. Ám a modern fizika rendszerébe Einstein elmélete után ilyen kozmoszképet már nehéz lett volna beilleszteni. Így a vöröseltolódás jelenségének értelmezésében a kevésbé kézenfekvő relativisztikus értelmezés kerekedett felül, ami az einsteini egyenlet táguló megoldásának feleltethető meg.

Hangsúlyozom, hogy ami tapasztalati adott, az a galaxisok vöröseltolódása. Ezt számtalan módon lehet értelmezni. Ma is vannak olyan – kissébségben lévő elméletek – amelyek a vöröseltolódást a galaxisok térbeli mozgására vezetik vissza (azaz valóban Doppler-effektusnak tekintik), s elutasítják a tér görbültségét és tágulását. A kétfajta fölfogás között a választás pedig nem tapasztalat, hanem csupán fizikai kérdés.

ITT JELENIK MEG A TÖRTÉNETI MOZZANAT.

Igen. S ez független attól, hogy az előbbi két értelmezési lehetőség közül melyiket fogadjuk el. Ha ugyanis a galaxisvilág tágul – akár a tér tágulása révén, akár a galaxisoknak a változatlan térben való mozgásával –, s fölteszük, hogy anyag és energia a semmiből nem keletkezik, akkor a környezetünknek a múltban sűrűbbnek kellett lennie, mint ma, és a jövőben egyre ritkábbá válik, azaz állapota időben változik: története van. Sőt, ha időben elég messzire megyünk vissza, nagy sűrűségű és forró állapotot kapunk, amelyben még sem a kémiai elemek, sem az elemi részecskék nem léteztek, s amelyből mai kozmikus környezetünk fokozatosan fejlődött ki.

CSUPÁN KOZMIKUS KÖRNYEZETÜNKRŐL VAN SZÓ, VAGY AZ EGÉSZ VILÁGEGETEMRŐL?

Ez a kérdés alapvető, nemcsak az elméletet illetően, hanem az uralkodó kozmológiai elmélet státuszát illetően is. Ugyanis e kérdés megválaszolása már nem a tudomány, nem a fizika, hanem a mítikus gondolkodás vagy/és a metafizika birodalmába tartozik. Ám a modern relativisztikus kozmológia mindig és kizárólagosan az egész világegyetemről beszél – vagy abból az őszinte meggyőződésből, hogy itt még tudományról van szó, vagy tudatosan elleplezve azt, hogy merő spekulációkról vagy matematikai formába öntött mítoszokról van szó. Ugyanis a vöröseltolódást mutató és bennünket körülvevő tejútrendszer vilá-

ga véges birodalom, amely lehet ugyan a világegyetem reprezentatív része, de csupán egy specifikus régiója is.

Ha föltételezzük, hogy a világegyetem egynemű, s még azt is, hogy a tejútrendszer környező világa már reprezentatív ezen egyneműség szempontjából, akkor ebből szükségképpen következik az egész világegyetem tágulása, s így az is, hogy a múltban az egész világegyetem ebben a sűrű és forró állapotban volt. Ám a világegyetem homogeneitása teljesen önkényes feltevés, s semmivel sem megalapozottabb vagy tudományosabb, mint az a hipotézis, hogy a galaxisvilág véges kiterjedésű tértartományt foglal el egy nálánál jóval nagyobb inhomogén világegyetemben, amelyben akár más hasonló, de összehúzódnó, vagy akár a miénkhez a legkevésbé sem hasonló tartományok sokasága helyezkedik el.

A galaxisvilággal kapcsolatos ismereteinkről annyit mondhatunk csupán, hogy megalapozottan föltételezzük azt, hogy ennek anyaga valamikor a múltban egy sűrű, forró masszába volt összezúfolva, s ebből alakultak ki a ma látható, s egymástól távolodó galaxisok. Ez is föltevés, ám a tudományos vizsgálódás kritériumai szerint megalapozott föltevés. Arról azonban, hogy ez a jellemzés csupán a világegyetem ezen részére, vagy egészére igaz-e, a tudományosság hagyományos kritériumai szerint se *pro*, se *contra* semmit sem mondhatunk, s csupán fzlésünk, ontológiánk vagy metafizikánk függvényében nyilatkozhatunk, vagy tartózkodhatunk az állásfoglalástól.

A köztudatban a metafizika nagyjából a „szellemek”, az „angyalok” stb. világának a tudományát jelenti. Természetesen amikor itt e kifejezést használom, nem ezt értem rajta, hanem a szónak a legeredtibb értelemben használom: olyan kérdésfeltevések, problémák megjelöléseként, amelyek már túl vannak a fizika illetőségi körén – azon, ami a „látható” világ szemlélése, tapasztalati tanulmányozása révén eldönthető. Akkor is beszélhetünk róla, ha csak a fizikai világ létezését ismerjük el, hiszen ennek keletkezése, tér- és időbeli végtelensége, s az okára vagy értelmére vonatkozó kérdés már nem dönthető el tapasztalati úton.

ENNEK ÁLLANDÓAN AZ ELLENKEZŐJÉT LEHET OLVASNI ÉS HALLANI. AZAZ A MODERN KOZMOLÓGIA FOLYVÁST A METAFIZIKÁBÓL AKAR FIZIKÁT CSINÁLNI, ÉS AZT A HITET KELTI, HOGY VÉGÉRVÉNYES VÁLASZAI VANNAK A LÉT MISZTÉRIUMÁRA.

Ez a század sajátos kulturális körülményeivel függ össze: egyrészt a természettudományt már-már isteni imádat veszi körül, másrészt mindennemű – vélt vagy valós – természettudományos tudás mitikus fogadtatásra talál. Ez a jelenség markánsan először a relativitáselmélet kapcsán mutatkozott meg. A „tér görbülsége” és az „idő relativitása” egyszerre nyújtot-

ta a 20. századi értelmiségi számára az elődöknél mélyebb és teljesebb tudás ígézetét, és ebből fakadóan fensőbbégerzetet adott, továbbá kielégítette a mítoszok iránti rejtett igényét, hiszen többnyire fogalma sem volt arról, hogy ezen kifejezések mit takarnak, ám ugyanakkor kellően sejtelmesen jelentek meg számára ahhoz, hogy kultuszt lehessen köréjük építeni. Valójában ezzel – s nem tudományos teljesítményével – függ össze az is, hogy Einstein kultúránkban a tudós zseni ünnepe, paradigmatisz figurájává vált.

Igen jól mutatja ezt egy olvasói levél a *Physics Today* 1995. áprilisi számában, melyben szerzője visszaemlékezik arra, milyen benyomást keltett benne Einstein, amikor egyetemi hallgatóként egyszer személyesen hallhatta. „*Borzongtam, amikor elhagytuk az előadótermet – írja. – Olyan mámorosan jól éreztem magam, hogy amikor lefeküdtem, szobatársaim azt hitték, hogy ittas vagyok.*” Einstein, a racionalitás bajnokaként ünnepe zseni valójában a révületbe ejtő sázmán funkciójába került századunk művelt rétegei számára, s erre nem kerülhetett volna sor, ha a „görbült tér” és az „idő relativitása” helyett „csupán” a „határozatlansági reláció”, vagy más, szakmailag semmivel sem kisebb értékű tudományos teljesítmény fűződött volna a nevéhez.

Ma tudatosan rá is játszanak erre a sámánisztikus révületre: a világegyetem keletkezéséről, a „semmi-ből való teremtés” fizikai elméletéről és a „képzetes időről” legalább olyan elbűvölően, és korunk művelt rétegeit extázisba ejtően lehet beszélni, mint annak idején a „görbült tér”-ről. S korunk egyik jellegzetes kozmológusa, Stephen Hawking ki is használja ezt – például *Az idő rövid története* című bestsellerében.

MÉGIS, HOGYAN ÁLLUNK A VILÁGEGYETEM VÉGTELENSÉGÉNEK ÉS A VILÁGEGYETEM KELETKEZÉSÉNEK PROBLÉMÁJÁVAL?

A világegyetem végességének-végtelenségének kérdése valóban megjelenik a relativisztikus kozmológián belül. De milyen föltételek között? Csak akkor, ha először föltesszük egyrészt, hogy az általános relativitás elmélete a világegyetemre mint egészre ugyanúgy érvényes, mint részre, másrészt pedig, hogy a világegyetem homogén. Ezek önkényes föltételek. Csak feltételesen lehet szó a végességről és a végtelenségről, valahogy így: ha a világegyetem homogén, akkor terében véges (vagy végtelen). Azonban a világegyetem homogeneitására vonatkozó állítás – jellegéből következően – sohasem válhat módszertani hipotézisnél többé, – s ezzel a végesség-re/végtelenségére vonatkozó kérdés mindig eldöntetlen marad.

Hasonló a helyzet a világegyetem keletkezésével, de azzal a különbséggel, hogy itt még további, elvileg eldönthetetlen hipotézisek is rejlenek. Láthattuk: a tágulásból csupán akkor következik az, hogy a világegyetem mai állapota egy korábbi, nagy sűrűségű és

forró állapotból keletkezett, ha elfogadjuk – az elvileg bizonyíthatatlan – homogeneitás-hipotézist. Ahhoz azonban, hogy a „zéró időpontnak” megfelelő végtelen sűrűségű állapotig visszamenjünk, egy további igen erős hipotézis szükséges: az, hogy a múltbeli, s a maitól alapvetően különböző nagysűrűségű állapotban a mai állapot természettörvényei legyenek érvényben. Ez logikailag nem ellenmondásos, de nem is következetes föltevés, hiszen ha ez a múltbeli állapot gyökeresen más volt mint a mai, logikusabb arra következtetni, hogy törvényei is mások voltak.

Mindebből pedig az következik, hogy a homogeneitás hipotézisét elfogadva a forró világegyetemig visszamenni logikus lépés, viszont továbbmenni már nem az. De ha e nem igazán indokolt visszalépést meg is tesszük – a végtelen sűrűséggel jellemzett zéró állapotig, vagy az ezt követő, ma divatos, és némileg elmosódott kvantumállapotig –, abból, hogy a mi skálánkon ez zéró állapotként jelenik meg, még egyáltalában nem következik az, hogy ez előtt „semmi sem volt”, vagyis egyáltalában nem következik az, hogy ez a zéró állapot a semmiből keletkezett volna.

Ami pedig a semmiből való keletkezés elméleteit illeti: itt már-már tudatos hazudozásról beszélhetünk, hiszen ez esetben a „semmit” a kvantummechanikai vákuum értelmében használják, s számomra elképzelhetetlen, hogy akik így tesznek, legalább annyit ne tudnának, hogy ennek semmi köze sincsen sem a hétköznapi nyelv, sem pedig a filozófia és a metafizika semmijéhez. *Mítosz és tudomány* című írásomban – mely a *Café Babel*ban jelent meg 1995 tavaszán – egyébként igyekeztem kimutatni, hogy ha a világegyetem részeként tételezett kvantummechanikai vákuum a maga törvényeivel természettudományos entitás is, a világegyetem egészét helyettesítő, kozmológiai státuszba emelt ilyen vákuum – minden formai hasonlóság ellenére – már mítikus fogalom.

ELKÜLÖNÍTHETŐ-E ÍGY A MAI KOZMOLÓGIÁKBAN ÉRVÉNYES TUDÁS ÉS A SZCIENTISTA MITOLÓGIA?

Jogos arról beszélnünk, hogy galaxisvilágunk egy korábbi forró állapotból alakult ki, s ez természettudományosan értelmesen vizsgálható. Mi több, jogos a relativisztikus kozmológia is a maga egyenleteivel és a világegyetem térbeli végtelenségére/végtelenségére vonatkozó állításaival, ha nem felejtjük el azt, hogy ezek állítások és a velük kapcsolatos vizsgálódások csak bizonyos előzetes föltevéseken alapulhatnak, és így mindig hipotetikus jellegűek maradnak. Ha viszont ezt a mozzanatot elhallgatjuk, s így fogalmazzuk meg kijelentéseinket, a természettudomány megszűnik természettudomány lenni, és egyfajta természettudományos formába rejtett vulgáris, primitív metafizikává válik. Vagyis, amíg a természettudományos kozmológia természettudományként funkcionál, a metafizikai kérdéseket nem tárgyalhatja, s mi-

helyt azt állítja, hogy e kérdéseket megválaszolja, megszűnik természettudomány lenni.

Ez részben a természettudomány ön maga felsőbbrendűségébe vetett kritikátlan hitéből, részben pedig tudatos manipuláció által áll elő, amikor az önmagát a metafizika irányába transzcendáló és ezáltal szcientista mitológiává váló fizikai kozmológia korrekt természettudományos elméletként tárja magát közönsége elé. Mindez jól illeszkedik modern kultúránk manipulatív világába. A kozmológiával, illetve a metafizikát állítólagosan kiküszöbölő kozmológiai elméletekkel kapcsolatos manipuláció e kultúra legmagasabb régióiban megjelenő terméke, amely azután ezeregy csatornán keresztül visszajut a mindennapok világába. Igen fontos csatornáját képezik ennek az olyan könyvek, mint *Az idő rövid története* vagy a – magyarul *Világ-Egyetem* címen megjelenő – *Science Master* sorozat kötetei, amelyek persze korrekt információk és leírások sokaságát is tartalmazák, ám irányultságukban mégiscsak e manipulációt szolgálják.

E tekintetben talán a legjellemzőbb Hawking pár évvel ezelőtti *Playboy*-interjúja, ahol a tudós a lengén öltözött hölgyek fényképei között elmélkedik a kozmosz szerkezetéről. S ez az interjú tulajdonképpen méltó környezetben jelent meg: a modern kozmológia e manipulatív közvetítése éppen arra irányul a szellemmel szemben, mint amire a lenge hölgyek képei és a velük kapcsolatos sztorik az érzékek vonatkozásában.

Mindez persze nem egyedülálló jelenség a természettudomány és a technika táján. Amikor a Microsoft vezetője pár éve Budapesten járt, és az Operaházban bemutatott egy *ablakot*, a helyi média és politika korunk egyik legszenzációsabb és legbefolyásosabb, már a jövő évszázadot meghatározó embereként dicsőítette. A termék színvonaláról egyébként csak annyit, hogy az ELTE számítástechnikus hallgatói szakmai véleményüket kifejezendő, paradicsommal készültek megdobálni a cégvezetőt...

SZÁMOMRA ÚGY TŰNIK, HOGY A METAFIZIKUSI SZEREPTÉVESZTÉSBE TETSZELGŐ FIZIKUSOK NÖVEKVŐ SZÁMA NEMCSAK A METAFIZIKAI HORIZONT BESZŰKÜLÉSÉNEK ÉS A FILOZÓFIAI KÉPZETTSÉG HALVÁNYULÁSÁNAK A KÖVETKEZMÉNYE – BÁR HA AZ EMLÍTETTEKET PÉLDÁUL HEISENBERGGEL VAGY C. F. V. WEIZSÄCKERREL VETJÜK ÖSSZE, EZ SEM JELENTÉKTELEN TÉNYEZŐ –, HANEM EBBEN A FILOZÓFIÁNAK A KEZDET, A LÉT, A KOZMOLÓGIA KÉRDÉSEIVEL KAPCSOLATOS FOKOZATOS ELNÉMULÁSA IS KÖZREJÁTSZIK.

Az utolsó igazán nagy és maradandó életmű véleményem szerint Heidegger életműve, s nem elsősorban válaszaiban, hanem kérdésföltevéseiben és válaszkísérleteiben. Két ponton azonban némileg

másként raknám ki a hangsúlyokat, mint ahogyan ő teszi.

Ha igaz is egyik oldalról, hogy a modern európai gondolkodástörténetet a „létfelajzás” kiteljesedésének története, melyen a kalkulatív ész uralkodik, mégiscsak történt itt – ha még oly bizonytalanul, nehezen megragadhatóan is – egyfajta humanizálódás. Ha a középkorban a kínvallatás általánosan elfogadott eljárás, és gyakran nyilvános népi látványosság volt, századunkban még a hitleri és a sztálini rendszer is túlnyomórészt falak mögött követte el rémtetteit. Határozottan hiszek abban, hogy egy olyan világ, ahol nem csupán az emberek, hanem az állatok jogait is törvény védi, és a halálbüntetés legitimitása kérdéssé vált, emberibb és magasabbrendű, mint a kárók és máglyák világa. A modern európai történelem kultúrákritikáiban e mozzanat általában elsikkad, s többek között ez az egyik – filozófiai jellegű – forrása annak a tévelygésnek, amely Heidegger náciizmushoz való viszonyát jellemezte.

Egyúttal úgy gondolom, hogy nagyobb jelentőséget kellene tulajdonítani a világ természettudományos leírásának. Heidegger azt írja a *Sein und Zeit*-ben: a virágos árokpart nem botanikus kert. Csak-hogy a virágos árokparthoz hozzátartozik, hogy botanikus kertként is megjelenhet, s ez – úgy gondolom – nem föltétlenül esetleges, hanem a lét mint olyan szempontjából releváns lehet. Azzal, hogy a virágos árokpart képes botanikus kertként megjelenni, és meg is jelenik így, alapvető, s szavakba talán soha nem önthető feszültség keletkezik, amelyet eddig talán csupán Tarkovszkij és Zanussi egyes filmjei tárgyaltak kellő mélységében. Pl. Tarkovszkijnál a *Solaris* által teremtett neutrínó-lények kezdetben csupán vizsgálendő objektumokként jelennek meg, s az ennek következtében adódó feszültség akkor oldódik föl, amikor a főhős elhunyt felesége másához (vagy őhozzá magához!?) immáron mint személyhez viszonyul. Zanussi *Spirál* című filmjében egyszerre találkozunk a halállal viaskodó beteg emberrel, s a halál fenyegetésével, amiképpen azt ő egyedi, megismételhetetlen emberi lényként megéli, s szembesülünk

betegsége leleteinek objektív, természettudományos-orvosi taglalásával: betegsége kifejlődésének és halála eljövételének objektív-természettudományos leírásával.

A filozófia jövőjének kérdése számomra úgy jelenik meg, hogy lehetséges-e még Heidegger után nagy filozófia. Vagy: a Heideggert is magában foglaló filozófiatörténet megismerésén és a rajta való elmélkedésen túl szükség van-e még ilyen filozófiára? A kérdés kettős. Egyrészt Heidegger életműve valahol a filozófiai hallgatás felé tart, abban az értelemben, hogy a lét szempontjából egyre inkább a műalkotást és különösen a költészetet tekinti előbbrevalónak, s a filozófiát szinte ezekhez rendeli, mintegy ezek szolgálóleányaként. Lehet persze, hogy most túlságosan leegyszerűsítettem a dolgot, de van ilyen törekvés nála.

A kérdés másik része pedig az, hogy mai világunkban van-e szükség, igény és lehetőség olyan nagyszabású filozófiára mint amelyet Heidegger képviselt? Ha úgy tűnik, hogy nincs ilyenre igény, akkor ez kortűnet számomra, amely éppen egy ilyen nagy vállalkozás – s különösen pedig a Heidegger által elejtett fonal újbóli fölvetelének – szükségessége mellett érv lehet. Ha most azt mondom: igenis szükség volna a lét értelmére vonatkozó kérdés újbóli fölvetelére, s azt a heideggeri kísérletek tanulságai alapján, a kozmosz és a történelem értelmére vonatkozó kérdéshez szorosan kapcsolódva kellene újra megközelíteni, akkor persze rögtön azt lehet mondani, hogy a hangsúlyok Heideggerhez képest eltolódtak, sőt, földíznénk a Heidegger által kárhözottatott és eltávolítatásra ítélt metafizika kísérletét. Vajon lehetséges-e, hogy ne így történjék? Lehetséges-e, hogy a kozmosz és a történelem értelmére a lét értelmére való kérdésrel együtt (vagy e kérdés részeként) úgy kérdezzünk, hogy ne legyen belőle valami rossz metafizika? Ha mindez lehetséges és szükséges, talán valaki megpróbálkozik ezzel. Én elégedett lennék, ha sikerülne egyszer ennek a hiánynak a körvonalait kifejezni.

A BESZÉLGETÉST TILLMANN J. A. KÉSZÍTETTE

Lex simulata (I)

A KRIMINÁLIS KORRUPCIÓ OROSZORSZÁGBAN

SZILÁGYI ÁKOS

A későszovjet társadalom korrupcionizmusát *szabadságküzdelemként* dramatizáló és egyben legalizáló „nagy kriminális forradalomból”¹ született új orosz államot a korrupció ellen meghirdetett „könyörtelen harc”, „szent háború” úgy követi, mintha saját árnyéka lenne. Pontosabban szólva, az 1991-es államváltás utáni évben, mikor a tulajdon *elsődleges* felosztása még javában tartott, csak a szélsőséges „bal-jobb” („nemzeti-kommunista” és „feketeszás”) sajtó látott mindenhol és mindenben korrupciót. Az állam még nem vetette be a korrupció ellen „csodafegyverét” (Jelcin elnök ukázait) és a „kompromatok”² háborúját még hírből sem ismerték az orosz politikusok. A hatalmi-tulajdonosi klánok még csak formálódtak, és lekötötte őket a „szerzés” édes öröme, a régi-új hatalomban-tulajdonban való berendezkedés ezer gondja és baja.

Az új állam csak 1992. április 4-én adta nyilvánosan is tanújelét annak, hogy tudomása van a korrupció létezéséről, s hogy ezt semmi esetre sem fogja annyiban hagyni. Ekkor hirdetett ugyanis első ízben harcot az orosz elnök „a közszolgálat rendszerében tapasztalható korrupció ellen”. Az elnöki rendelet az eseti (tehát nem strukturális, nem rendszeralkotó!) „korrupciót”, azaz a hivatalnoki „kiskorrupciót” vette célba: az eseti korrupció – akár az állam tökéletes csavargépezetébe került porszemnek tekintik, akár annak gördülékeny menetét megkönnyítő kenőanyagoknak – egy bizonyos mértéken felül minden államnak gondot okoz: rontja az állam munkájának hatékonyságát, a közkeréksöket, a közhangulatot, kiszolgáltatottá és bizalmatlanná teszi az állampolgáro-

kat. Ez ellen előbb-utóbb, így vagy úgy, ésszerűen vagy ésszerűtlenül, kampány- vagy rutinszerűen, jogi vagy politikai eszközökkel, látszólag vagy igazán minden állam kénytelen fellépni. Oroszországban azonban már 1992-ben sem az eseti korrupció, hanem a *kleptokrácia*, a *kriminális* elemek és a *korrupt* hivatalnoki kar strukturális összenövése (a „KKK”-szindróma³) jelentette az alapproblémát. *Így hát a strukturális korrupció eseti korrupcióként való, erősen moralizáló jellegű beállítása eleve politikai csúsztatás volt, vagy legalábbis céltévesztésen alapult.* Hogy mekkorán, azt jól mutatja a korrupció megfékezésére kilátásba helyezett négy konkrét intézkedés tökéletes hatástalansága. A rendelet a következő „drákói” intézkedéseket helyezte kilátásba: 1. az államhivatalnokok kinevezését szolgálati bizonyítványhoz kötötte; 2. megtiltotta, hogy hivatali szolgálatuk ideje alatt magánvállalkozói tevékenységet is folytassanak; 3. évente vagyon- és jövedelemnyilatkozat megtételére kötelezte őket; 4. rendelkezett szociális biztonságuk szavatolásáról. Mi tagadás, sok elnöki rendelet lefolyt már a kreml elnöki hivatal csatornáin Boris Jelcin országlásának hosszú ideje alatt, (e posztmodern orosz cár ugyanis igencsak hajlamos népével és hivatalnokai-val elnöki rendeletek – „tévé- és rádió-ukázok” – nyelvén meghányi-vetni országa ezer gondját és baját), de talán még egynek sem volt oly csekély fogantatja, mint éppen ennek. Még teljes öt évnek kellett eltelnie, hogy a köztisztviselők egy része⁴ rászánja magát a szóbanforgó jövedelem- és vagyonynyilatkozatok kitöltésére (így is az elsőt – példát statuálva – maga az elnök tette közzé), a magánvállalkozásokban való részvétel tilalmát pedig mindmáig semmibe veszik vagy megkerülik.

Írásom a Pénzügykutató Rt. Korridor Politikai Kutatások Központja korrupciókutatói programja számára készült „KKK” avagy Oroszország elrablása című nagytanulmány egyik – a közlés előtt álló változatba terjedelmi okokból be nem került – fejezete. Ezúton szeretnék köszönetet mondani a kutatást vezető Gombár Csabának és Lengyel Lászlónak, hogy e tanulmány megírását lehetővé tették, a kutatási program minden résztvevőjének pedig azért a szellemi ösztönzésért, amit a műhelyvitákból és az elkészült dolgozatokból meríthettem. Egyben szeretném megköszönni a tanulmány felkért bírálójának, Sz. Bíró Zoltánnak értékes szakmai tanácsait és korrekcióit, melyekkel e tanulmány végső változatának elkészítéséhez hozzájárult.

Egy tiszta ember

Az állam e kezdeti késlekedése a „kesztyű fölvetelésben” annál is szembeötlőbb, minthogy Jelcin harcos politikai imidzséhez mindig is hozzátartozott a „korrupcióellenes harc” kérelmelhetlen vezetőjének populista hiposztázisa. Már 1987-ben úgy debütált a poli-

tika színpadán, mint a „megszomorított és megaláztott” szovjet nép gyámoltója, a hétfejű szovjet nőmenklatúra rendies kiváltságainak könyörtelen megnyirbálója, az állami korrupció pókhálójának fáradhatatlan kaszabolója. Ebből a populista imázsból valamit sikerült átmentenie a „népi cár” impozáns szerepébe is. Ám ahogy a kriminalizálódással összefonódó korrupció mindinkább átítatta az államszervezet minden pórusát,⁵ Jelcin is mind gyakrabban lépett föl az „utolsó” vagy „egyetlen” tisztakezű közhivatalnok, a „megvesztegethetetlen cár” szerepében, hol némi lemondó rezignációval hangjában, hol pedig a végső és teljes leszámolásra készen. Egyetlenegyszer fordult elő, hogy atyailag még valakit „tisztakezűnek” nevezett önmagán kívül, az is Borisz volt, csak Nyemcov, Jelcin kedvenc politikai unokája, és – ekkor még – első számú trónörökös-jelöltje: „Nekünk kettőnknek ugyanaz a krédónk: – mondta – nem fogadunk el kenőpénzt. Sem Nyemcov kezéhez nem tapad egyetlen kopejka, sem az enyémhez... *Mi ketten maradtunk ilyenek.* Nem is tud a sajtó mivel belénk kötni!”⁶ A bókot nem sokkal később – hasonló megszorítással – Nyemcov így viszonzta: „Államunk feje – tiszta és folttalan ember, ami körülötte van, az persze már más lapra tartozik.”⁷

Az orosz elnök – autokratikus jellegű hatalma, strukturális elkülönültsége, politikai „intaktsága” okán – úgyszólván „tisztaságra” van ítélve a mai orosz politikai rendszerben, amit – némi jóindulattal és derűlátással – talán a „delegatív demokrácia” orosz változataként lehetne leírni. *Egyik pólusán* a „felvilágosult”, „liberalizáló”, „dereguláló”, de „egységes és szigorú játékszabályokat” sürgető „racionális” bürokráciával összefonódott tulajdonosi csoportok állnak, amelyek egy reformpárti, de erőskezű autokráciát akarnak – a hatalom és tulajdon, a különböző hatalmi ágak szétválasztásával, egységes föderatív jogrenddel, minden területen mindenkire kötelező törvényekkel, szigorú és hatékony adózási rendszerrel, az egymással összefonódott regionális és központi, pénzügyi és nyersanyag-exportőr, politikai és nem utolsósorban kriminális klánok hatalmának megtörésével. *A másik póluson* pedig a szervezett alvilággal összefonódott kleptokrácia és korrupt hivatalnoki kar áll, a „rettenetes hibrid”, a „bandokrata” vagy kriminális állam mindennapi káoszával és/vagy kriminális rendjével. Persze, a hatalmi hierarchiában csak az elnök személyes, mintegy testi jelenlétével lefedett hatalmi kör látszik „korrupciómentes övezetnek”, a következő körök, – a család köre, a biztonsági szolgálat köre, az elnöki apparátus köre stb. – már korántsem. Mellékes, hogy rokonai, szerettei, testőrei, lakájai (ahogy az egy normális cári udvarban már lenni szokott) „saját zsebre” is dolgoznak-e, avagy épp a „közjóval” azonosított elnöki személy érdekében (s természetesen, tudta nélkül!), netán lojalitásból, politikai meggyőződésből korruptak („Érted

vagyunk korruptak, nem ellened!”).⁸ Az elnök-cár végtelen naivitásában, organikus jóságában minderről mit sem sejt.⁹ Amit kívülről a vak is lát, azt ő – belülről – vagy nem láthatja, vagy olyan természetesnek veszi, mint a levegőt. Különben meg, a „tisztatálanság” elleni harcban olykor még a „legtisztább kez” is kénytelenek „tisztátalan eszközökhöz” nyúlni.

A szovjet rendszer politikai kereteinek lebontásához – ismeretes módon – a „korrupcióellenes” harc szolgáltatta az egyik legfontosabb politikai eszközt. A „rendszer” megtisztításának programja azonban a rendszer „eltisztításával” végződött.¹⁰ Ám a rendszeradta korlátok széttröése (vagyis a központi hatalom, a birodalmi-szovjet államkeret és az ezt összetartó ideológia összeomlása) mindenféle hatékony ellenőrző, visszatartó, szabályozó mechanizmus és védekező reflex megszűnésével járt. Így aztán a szovjet rendszer *legsajátabb* szociális és gazdasági kreatúrái – a már addig is kollektív tulajdonosként viselkedő nőmenklatúra-csoportok, az erősen korrumpálódott állami bürokrácia, – ezen belül főként a regionális elittek és az árnyékgazdaság szereplői – „elszabadultak”, és hol a „láthatatlan kéz”, a „sokkterápia”, a „spontán privatizáció” antietatista-neoliberális jelszavait lobogtatva, hol pedig az etnokratikus vagy fundamentalista-nacionalista szuverenitási harc élére állva szakítottak ki maguknak a néhai unióból egy-egy régiót, az állami tulajdonból pedig annyit, amennyit csak tudtak. Úgyszólván „ellopták” és „felosztották” maguk között a szovjet államot, az irdatlan területet, a gazdátlaná vált tulajdont, beleértve ebbe a természeti kincseket kitermelő nagy ágazatokat, az infrastruktúrát, sőt, az állami költségvetést is, anélkül, hogy létrehozták volna azokat az új, *formális* ellenőrzési, szabályozási, újraelosztási, védelmi mechanizmusokat, amelyek a „közjó” érvényesülését a legkisebb mértékben biztosíthatták volna.¹¹ Mindez pontosan úgy zajlott le, mint bármely eddigi „nagy fordulat” a *szovjet történelemben*: 1/ felülről indult és közvetlenül az uralmi elit érdekét szolgálta (megőrizhette ugyanis régi hatalmát, amelyet a magántulajdonra épülő szabadságideológia mintegy legalizált, az állami tulajdon egymás közti „szétosztása” pedig anyagilag is megalapozott); 2/ a társadalom posztmodern indoktrinációja (a régi verbális propagandát fölváltó televíziós szimuláció) biztosította a „nagy fordulatokhoz” szükséges reményt és hitet, átélhetővé tette azt, aminek a hétköznapokban vagy nyoma sincsen, vagy csak nyomokban van jelen (nem modernizációs szigeteket, legfeljebb modernizációs tűpontokat alkotva), például az „újjgazdagok” rétegében, néhány felfutó nagyvállalkozásban, az újjgazdag Moszkvában, egy-egy regionális központban; 3/ ezt a „nagy fordulatot” is a tömegek, különösen a vidéki Oroszország, a mély-Oroszország („glubinka”) teljes passzivitása és érdektelensége kísérte, és teljes kismimmizése és kifosztása követte. Nem annyira átváltozás, mint in-

kább elváltozás, pszeudomorfozisz zajlott le itt. Azt is mondhatnánk, hogy a Szovjetunió története még nem ért véget: a „szovjetelleni unió” a szovjet történet végső fejleménye, belül van ezen a történeten, s még mindig nem tudni, mi lesz a történet csattanója.

A régi rendszer ideológiai és politikai korlátain kívül más akadálya – például új állami struktúrák, új politikai elitcsoportok, erős civiltársadalom, erős államtól független magántulajdonosi csoportok és a megfelelő intézmények, jogok, törvények, normák ereje – nem volt a szovjet rendszerben magában kifejlődött bürokratikus, kleptokratikus, kriminális auktorok történelmet formáló fellépésének és rendszeralkotó vállalkozásának. A totális szabadságmegvonáson alapuló régi rendszert a kleptokratikus bürokrácia az árnyékgazdaság tőketulajdonosaival és a szervezett alvilággal összefogva a 19. század érvénytelen kategóriáiban „másként-gondolkodó” szovjet értelmiség hathatós publicisztikai támogatásával rombolta le. Mindenki azt tette, amire a szovjet rendszer – a kelet-európai fejlődési modell több évszázados hagyománya szerint – „programozta”. A szovjet államtársadalomból végül is az lett, ami lehetett, nem pedig az, amiről Szaharov

vagy Szolzsenyin fantáziált, vagy aminek jelszavai, ideológiai, programjai alatt belső disszidensek és külső emigránsok, reformkommunisták és kultúrnationalisták, neoliberálisok és populisták az átalakulás tényleges folyamatát megénekeltek, előkészítették és igazolták. Nem is maradt ebből az értelmiségből mára szinte semmi. Az orosz intelligencia, ez a páratlan kelet-európai képződmény az el-KKK-sodó orosz társadalom szolgáló rendjévé alakult át, a szovjet korszakhoz képest azzal a különbséggel, hogy nem a totális állam, hanem a nagy államtulajdonosi klánok jól fizetett média-kíséretét alkotja. Az elprófétásodott kevesek élő anakronizmusok, akikre nem figyel senki. Az újszakadárok vagy újdisszidensek pedig akkor sem tehetnek szert erkölcsi befolyásra, szellemi súlyra, ha nem magányos különcök, ha az „igazat” mondják. Ehhez ugyanis nemcsak társadalmi nyilvánosság kellene, hanem olyan szerkezetű nyilvánosság, amely igazukat „igazságként”, őket magukat pedig „szellemi” vagy „politikai” vezetőkként állítja elő. Röviden: modern nyilvánosság. Csakhogy a posztsovjettársadalom mélyreható demodernizálódása és archaizálódása a nyilvánosság éppoly mélyreható posztmodern átalakulásával fonódik össze: az eszmék politikailag izgatott nyilvánosságát mindinkább a pénz esztétikailag izgató és igazgató nyilvánossága váltja fel.

Van-e értelme ilyen körülmények között a korrupció elleni harcnak? Hiszen a „KKK” informális struk-

Ö V A L A T T

Korrupció és kompromat anno 1948

SZILÁGYI ÁKOS

„A mi politikai vezetőink nincstelenség voltak, amikor hatalomra kerültek, és nincstelenség is maradnak mindvégig, mert csak az eszme mozgatja őket, nem a szerzés, ahogy az a kapitalista országokban látható.”*

I. V. Sztálin

A korrupció elleni harcot politikusok hirdetik meg, és politikusok vívják, a végső győzelemig, könyörtelenül és lankadatlan, éjjel és nappal, minden időben és minden rendelkezésükre álló eszközzel, beleértve ebbe a jog, a törvényhozás eszközeit éppúgy, mint az elrettentés, féltartás, számonkérés és fenyítés összes lehetséges techniká-

ját, esetenként pedig a közvélemény, a társadalom erkölcsi mozgósítását is. Ám a politikai harc célját (a korrupció megsemmisítését) e harc természeténél fogva (politika) a harcosok hajlamosok harc közben elfelejteni és elejteni, s egy egészen más harc eszközzé tenni, amit már nem a korrupció ellen, hanem egymás ellen vívnak a politikai hatalom megszerzése, befolyásolása, megingatása vagy megtartása és megerősítése céljából. Nos, a kompromat a korrupcióellenes politikai küzdelemnek éppen az a tünete, amelyben a cél eszközzé degradálódik. A kompromat nem más, mint a politikai ellenfél – politikus, párt, ellenzék, kormányzat – megsemmisítése vagy meggyöngyítése céljából bevetett, korrupciós gyanút vagy vádat tartalmazó kompromittáló anyag. A kompromat célját nem akkor éri el, ha a korrupció gyanúja beigazolódik, és egy vagy több korrumpált köztisztviselővel, politikussal, korrumpált ügylettel, összefonódással kevesebb lesz az álladalomban, hanem akkor, ha – merőben függetlenül tartalmának bizonyított vagy bizonyíthatatlan valóságtartalmától, – rossz hírbe keveri, meggyöngyíti, diszkvalifikálja, lemondásra kényszeríti stb. a megcélzott politikust. A kompromat tartalma ettől még akár igaz is lehet. Ez azonban mellékes, mert sohasem az igazság kiderítésére, hanem a politikai ellenfél megsemmisítésére irányul. A kompromat célja akkor és azzal teljesül be, ha a korrupciós gyanút vagy vádat közzé teszik, nyilván-

* Sztálin családi körben mondott szavait 1935-ös naplójában idézi Maria Szvanidze, In: *Joszif Sztálin v objatyijah szemji*, Moszkva, 1993. 178. l.

túráit csak akkor lehetne megtörni, ha az állam magamaga ellen fordulna, s önnön kezével szabdalná szét azokat az „idegpályákat”, melyek normális működését megbénítják, abnormális működését (bizonyos értelemben egyáltalában vett működését) viszont lehetővé teszik? Lehetséges-e ez egyáltalán? Van-e legalább két dudás az orosz államcsárdában? Lehetséges-e Oroszországban a létező állam újabb (strukturális!) kettéhasítása, új erők „kivonulása” a kriminokratikus államból s valamely – politikai értelemben vett – „új helyen” másik állam alapítása? Lehetséges-e, ha egyszer ilyen erők csak újságcikkek és handabandázó politikusok retorikai alakzataiban tűnnek fel, s ha a „KKK” államának testén ejtett legkisebb vágásért is keményen visszavágnak azok a valóságos erőhatalmak, amelyeknek egy-egy ilyen vágás a zsebéig hasít: az államhatalom nagy részét ellenőrzésük alatt tartó és Oroszország mérhetetlen gazdagságát egymás között felosztó félállami-félmagán, félkrimiális-félkorrump klánok vezetői. *A rendeleti úton folytatott küzdelem a korrupció ellen azt a látszatot kelti, mintha a korrupció – a törvények, a játékszabályok megtörése – kivétel, és nem íratlan szabály, eseti anomália és nem strukturális norma lenne.* Ez a látszat persze az új állam és az új elit számára létfontosságú. Így jelenhet meg ugyanis a világ színe előtt „normális”, „szalonképes” államként, „jogállamként”, az oroszországi társadalom előtt pedig a rendteremtő, polgáraiért ag-

gódozó állam szerepében. S egyáltalán: ezáltal különbözetheti meg magát nyilvánosan és demonstratív módon a mindent elöntő és átítató korrupciótól.

A korrupció elleni harc mint legitimációs eszköz

A korrupció elleni harc mindenhol és mindig legitimációs eszköz az államok, illetve kormányzatok kezében. Oroszországban azonban, ahol maga az állam épül korrupcionista (és ezzel összefonódott kleptokratikus és kriminális) strukturákra, a korrupció elleni harc is a korrumpáltak legitimációs eszköze. Tehát szemfényvesztés és csalás vagy – olykor-olykor – öncsalás és önáltatás. Mert azért az oroszországi uralmi elitben is akadnak olyan csoportok és személyek, amelyek és akik – érdekeiktől és/vagy értékeiktől vezetettve – eltökéltek a korrupció elleni küzdelemre, akadnak olyan jogászok, szakértők, politikusok, akik komolyan gondolják mindazt, amit jelentéseikben, ajánlásaikban leírnak az orosz elnök számára, aki egyébként lankadatlan beleéléssel és őszinte hittel alakítja az ukázi rettenetes nyilaival korrumpált teremtményeire leűjtő Államisten Oroszországban mindig megnyerő szerepét.

Nézzük meg most mégis röviden, mik lehetnek a korrupcióellenes küzdelem legitimációs összetevői:

nosságra hozzák. Szinte szabályként rögzíthető, hogy minél gyakrabban nyúlnak egy politikai élet szereplői a kompromat fegyveréhez, és minél komolyabb következménye lehet annak, ha ez a fegyver „eldördül”, annál nagyobb a tényleges korrupció, a strukturális korrupció, és annál lanyhább, annál látszólagosabb a korrupció ellen meghirdetett harc.

A posztszovjet térségben Oroszország lett a „kompromatok háborújának” kiemelt politikai hadszíntere, ahol a kompromat a politikai konfliktusok megoldásának elsőszámú eszköze, legalábbis az lett, mióta Alekszandr Ruckoj 1993 áprilisában „11 bőrönd kompromattal” fenyegette meg Jelcint és környezetét, amit mindjárt utána megsemmisítő „ellenkompromat”, 1993 szeptemberében politikai sakk-matt, októberben pedig „tank-matt” követett a moszkvai Fehér Ház előtt.

A modernitásban még ideológiák nyelvén folyó hatalmi küzdelem ma már sokkal közérthetőbb, s ezért népszerűbb nyelveken folyik. A posztszovjet Oroszország – a politikai nyelvtanulásnak ez a zsenije – az új nyelvek használata terén is az élen jár. Három ilyen népszerű nyelv létezik ez idő szerint: az egyik természetesen a pénz nyelve, a másik a biopolitikáé (vagy testpolitikáé) a harmadik pedig a kompromaté. Ezúttal csak a harmadik típusú posztpolitikai nyelv homályba vesző előtörténetéhez szeretnék hozzájárulni néhány nemrégiben előke-

riült dokumentum közlésével. Mert a kompromatok politikai nyelve sem a semmiből született ám! Sőt, előtörténete távolabbi időbe nyúlik vissza, mint a modern politikai ideológiáké. A korrupciós feljelentés politikai műfaját és technikáját jól ismerték és mesteri tökélytel alkalmazták az ókori Rómában, a későközépkori Nyugat-Európában, I. Péter Oroszországában és a jakobinus Franciaországban egyaránt. Oroszországban az első modern politikai kompromat bevetése egy liberális honatya, a kadetpárt vezetője, Pavel Miljukov nevéhez fűződik, aki 1916. november 1-jén az Állami Diumában – a mind agasztóbb méretű háborús vereségek, Raszputyin növekvő befolyása és a forradalmi erjedés hatására – Borisz Stürmer kormányfő elűvöltése érdekében alkalmazta ezt a fortélyt. A kalandor Manuszzevics-Manujlov, Raszputyin bizalmasa viselt dolgait kitergetve e szavakkal fordult a Duma képviselőihez: „Meg tudják-e nekem mondani, kicsoda ez a Manuszzevics-Manujlov? Nos, nemrég még Stürmer személyi titkára volt! De letartóztatták, mert kenőpénzt fogadott el. Aztán elengedték. Miért? Ez sem titok: a nyomozás során közölte, hogy a kenőpénzen megosztott a minisztertanács elnökével, Stürmerrel – erre aztán szabadlábra helyezték! Hát hogy fog ilyen kormányral a háborúban győzni Oroszország!” Természetesen a közutálatnak örvendő, német származású (s márcsak ezért is gyanús!) Raszputyin-

1. Az állam szimbolikus – ünnepélyesen kinyilvánított – önmegkülönböztetése a korrupciótól: „a korrupció nem én vagyok” (ez persze történhet az elnök-állam, a kormányzat-állam vagy a párt-állam szintjén egyaránt). Ezen a módon lehet legkönnyebben demonstrálni ország és világ előtt, hogy „állam” és „korrupció”, állam és maffia – nem egy, hanem kettő. Minél kérlelhetetlenebbül hirdeti meg egy állam, hogy „leszámol a korrupcióval”, hogy fokozza a harcot ellene, annál könnyebben tűnhet fel kifelé a demokratikus jogállam látszatában, befelé pedig a rendteremtő, nemzetmentő állam nemzeti-populista színében. A harc éle azonban ilyenkor nem az állami oligarchák, nem a nagy tulajdonosi klánok, hanem a megfoghatatlan „maffia” és a megfogható „kishivatalnokok”, esetleg a „külföldiek” vagy az „etnikai idegenek” ellen irányul. Kifelé elsősorban a maffiaellenes harc képei meggyőzőek, befelé viszont a korrupció főhivatalnokok, kormányzati politikusok képeinek rituális felmutatása és lerombolása (amíg a készlet tart). Természetesen a legcsekélyebb jogi következmény nélkül. (Különböző is leggyakrabban az igazságszolgáltatás számára elérhetetlen – külföldre szökött, eltűnt, bukott, leváltott – politikusok fejét mutatják föl.) A lerombolt kép később persze feltámasztható, és más helyen, más funkcióval felruházva újra fölhasználható.

2. Az állam legitimációs légszomját enyhítő „antikorrupciós kampányokon” kívül folyik még egy korrupcióellenes harc, amelyben egymással rivalizáló, ellentétes érdekű, hatalomért és/vagy tulajdonért vetélkedő-marakodó személyek, csoportok, klánok törnek egymás politikai vagy gazdasági életére konkrét korrupciós vádakkal, úgynevezett „kompromatokkal” a sajtó útján. A „kompromat” nem más, mint sajtó útján elkövetett nyilvános izgatás és feljelentés, amelynek célja az ellenfél vagy vetélytárs politikai diszkvalifikálása. (A vád valóságátartalma mellékes, és a legritkább esetben terelik az ilyen ügyeket jogi eljárások medrébe. A „kompromatra” egyetlen adekvát válasz létezik – az „ellenkompromat”: „te, a bagoly, mondd nekem, a verébnék, hogy korrupció vagyok, te, aki már fél Oroszországot, de legalábbis a nyizsnyij-tagili árvaház összes megtakarított pénzét elloptad?” Alekszandr Ruckoj, akivel a „kompromatok” háborúja 1993 koranyarán kezdetét vette, „tizennyeg bőrdöd kompromat” közreadásával fenyegette meg az akkori elnöki hatalom vezetői garnitúráját, azzal a nyilvánvaló céllal, hogy az akkor kiírt bizalmi népszavazást Jelcin elveszítse. A válasz nem váratott sokáig magára: jöttek Jelcin emberei szerződésekkkel, pecsétes papírokkal, és bizonyították, hogy Ruckoj egy állítólagos Trade Link Ltd. nevű cégen keresztül hárommillió dollárt nyelt le, mégpedig egy jótékonyági szervezet gyermektápszer vásárlására fel-

káder, Stürmer bűnösségét semmi és senki nem bizonyította, leváltásához azonban bőven elegendő volt a kompromat által keltett politikai botrány és közhangulat.

A sztálini korszak a modern ideológiák, az eszmék nyelvén beszélt, mégha a totalitarizmus helyi nyelvújára (az ortodox tradíció) fantasztikusan eltorzította is ezt a nyelvet. A politikai leleplezés, a támadás, a megsemmisítés brutális ideológiai nyelve elvéve, alárendelt elemként, politikailag teljesen átszínezve tűrte csak meg a kompromatot. A főbenjáró bűn – par excellence politikai bűn volt, amit nem is tettekkel, hanem szavakkal, eszmékkel, gondolatokkal követtek el a politikai perek megsemmisítésre kiszemelt vádlottai (hogy aztán ténylegesen is elköveték-e a főbűnt avagy sem, az ebből a szempontból megint mellékes volt). A tiszta kompromat, a korrupciós feljelentés a sztálini korszakban önmagában érdektelen, legalábbis nem érdemli meg a nyilvánosságot. A „nagy perekben” még „díszítőelemként” sem merül föl. Így például Jezsov korrupciós vádjára Jagoda ellen, amit a per előkészítése folyamán olvas elődje fejére, a végső színjátékból teljesen eltűnik. Érthető módon, hiszen elterelné a figyelmet a főbűnről, és emberi színt, privát elemet vinné abba a mitológikus-mesei harcba, amit a per nagy színjátékában az ontológiai Gonosz folytat a „haladó emberiség ellen”. Ugyanezért a korrupciós feljelentés és vád az 1945 utáni tisztogatások nyilvános színjátékaiban

sem merül fel, a kegyvesztés, lefokozás, letartóztatás, kivégzés egyetlen és legfőbb okává pedig sohasem válik. A korrupciós feljelentés és vád vagy a potenciális politikai ellenfél informális zsarolására, megfegyelmezésére, fékentartására, lejáratására szolgál, vagy pedig – de csak kisebb bűnösök esetében! – politikai elvetemültségét alátámasztó moralizáló „színezőelem”.

Különösen jól látható ez a Honvédő Háború győztes hadvezére, Georgij Zsukov ellen indított, de – különféle politikai megfontolásokból – végig nem vitt (azaz csak az informális zsarolásig, lejáratásig és megalázásig vitt) hajszából. Jellemző, hogy ennek a korrupciós feljelentésnek a pusztán létéről is csak 1993-ban szerezhetett tudomást a nyilvánosság, amikor a Vojennije Arhivi Rosszii 1993/1. számában a teljes anyagot közzé tette. Az alább közölt két dokumentum fordítása e közlés alapján készült. A Zsukov hadvezéri és erkölcsi tekintélyét megtörő, potenciális politikai súlyát meggyöngyítő kompromat előzményei a következők. 1946 áprilisában tartóztatták le a szovjet légiflotta főmarsallját, A. Novikovot, akit arra kényszerítettek, hogy írjon beadványt (ténylegesen feljelentést) Sztálinnak, amelyben tájékoztatja őt azokról a „kártékony beszélgetésekről”, amelyeket Zsukovval folytatott, s amelyekben Zsukov tiszteletlenül beszélt a Legfőbb Hadiúrról. Ezt követően Zsukovot leváltották honvédelmi miniszterhelyettesi posztjáról, és Odesszába helyez-

ajánlott keretéből. Mondanom sem kell, hogy sem ama „tizenegy bőrdő” nem került soha elő, sem Ruckojra nem sikerült rábizonyítani a lopást. Ettől azonban még a „kompromatok” pontosan célba találtak. Egész sor közszereplő politikai életet sikerült már kioltani ilyen vaktöltényekkel. Igaz, a jó politikusnak nem egy élete van, de legalább száz. Aki ebben a csatában elesett, a következőben új életet nyerhet.

3. Van ezenkívül a korrupció elleni harcnak egy személyes aspektusa is, amelyről már esett szó. A harc képe, mítosza, retorikája, politikai habitusa elválaszthatatlan Jelcin populista imázsától. Harc, konfrontáció nélkül Jelcin politikailag egyszerűen nem létezik. Ha nincs harc, ki kell találni. Kell legyen valaki, akinek az elnök legalább a politikai hőzöngés szintjén megmutathatja, hogy ő „kicsoda” és hogy „ővele nem lehet kukoricázni”. Ebből a szempontból keresve sem lehetne hálásabb harci terepet találni a korrupciónál, lévén kimeríthetetlen, örök, és minden szinten szinte mindenkit érintő téma a mai orosz államban. Ennek köszönhetően, ha baj van, Jelcin bármikor megjelenhet a korrupció hidrájával viaskodó, könyörtelen, ám igazságos elnök-cár megnyerő szerepében.

Tiszta „csisztka”

Minél „kövérebb” az állam, minél nagyobb hivatalnoksereg szolgálja ki, és minél „kevertebb” az állami és a magán-tulajdon, a redistributív és a piaci gazdaság rendszere, minél több szállal kötődik az államhoz, és függ államhivatalnokok döntéseitől a magángazdaság (ha ugyan nem képezi félig-meddig az állam részét, az állam pedig a magángazdaság részét), annál nagyobb a korrupció, és minél nagyobb a korrupció, annál nagyobb a korrupció ellenes harc. Mára olyan méreteket öltött, hogy önkéntelenül is a „békeharcrol” szóló régi szovjet vicc poénja jut eszünkbe: „olyan korrupcióellenes harc lesz itt kérem, hogy a végén az egész államból kő kövön nem marad!”

A korrupcióellenes küzdelem első „ötéves terve” (1992-1997) elnöki ukázokkal volt kiköveve. E permanens „tisztogatás” (ne feledjük, kezdetben a szovjet korszak „csisztkái” is a pártba furakodott „korrumpálódott elemek” kizárására, magánbűnök, nem pedig ideológiai ingadozások és politikai tévelygések megbüntetésére irányultak) nem a korrupció eseti szintre való visszaszorítását célozta, (márcsak azért sem, mert az államapparátus minden szintjének genetikus összefonódása a magángazdasággal, eleve lehetlenné teszi „megtisztítását” ettől), hanem az elnöki hatalom, az elnöki kezek „tisztára mosását”: annak folyamatos demonstrálását, hogy ha büzlük is a hal,

ték át az ottani katonai körzet élére. Viktor Abakumov, aki addig Sztálin helyettese és a hírhedt SZMERS (a katonai elhárítás) vezetője volt a Honvédelmi Minisztériumban, ekkor került a nevét örökösen változtató, rettegett állambiztonsági minisztérium (CSEKA-GPU-NKVD-MVD-MGB) élére. A történet ettől kezdve új fordulatot vesz: egymás után születnek a háborús szovjet „hadizsákmány” magánfosztogatását részletező kompromatok Zsukov néhai tábormokai ellen, s egymást követik a letartóztatások. Egyedül Ivan Szerov, aki az NKVD teljes jogú meghatalmazottja volt annak idején Németországban Zsukov mellett, válaszol a kompromatra ellenkompromattal. 1948. február 8-i keltezésű levelében ezt írja Sztálinnak: „Nem szívesen idézem föl a nagyszámú tény, Sztálin elvtárs, amely arról tanúskodik, hogyan tömte meg saját zsebeit a hadizsákmány rovasára Abakumov a háborús években, de néhány esetet kötelességemnek tartok jelteni. Abakumov bizonyára emlékszik még rá, amikor a Honvéd Hábortól alatt egy hadizsákmányt szállító 20 vagonból álló szerelvény gördült be Moszkvába, köztük egy egész „Abakumovnak” feliratú vagonnal, amelyet Abakumov buzgó talpnyalói a SZMERS-ből pakoltak meg neki. (...) A Krímben még vérüket ontották a Szovjet Hadsereg katonái és tisztjei a Szevasztopol felszabadításáért vívott harcban, amikor Abakumov szármegyedje, Kuznyecov (jelenleg Aba-

kumov „testőre”) odarepült a helyszínre a SZMERS helyi parancsnokához, és egy teljes repülőgépet pakoltatott meg hadizsákmánnyal Abakumovnak... Abakumov külföldről érkező repülőgépeit ma sem engedi átvizsgálni a Államvédelmi Minisztérium katonáinak Moszkvában, az ellenőrző pontokon, fittyet hányva a kormányrendeletnek, amely az ellenőrzést kivétel nélkül minden repülőgépre kiterjesztette.” Ivan Szerov, aki – az ellene összeállított kompromat anyagából kivehetően – egyike volt a leggátálatalanabb zsákmányszerzőknek, s aki a kaukázusi és baltikumi népek deportációjával szerzett magának „elévülhetetlen érdemeket”, ellenkompromatjával elérte a megfelelő hatást. (Sztálin szerette alárendeltjeit összeugrasztani.) Így hát Szerov megúsza az ügyet. Hiszen csak lopott. Abakumovot viszont, persze őt sem korrupció vádjával, pár évvel később, menesztését követően kivégezték.

Szigorúan titkos

Szovjetunió Minisztertanácsa
I. V. S z t á l i n elvtársnak

Az Ön utasításának megfelelően január 5-én Moszkvában Zsukov lakásán titkos házkutatásra került sor.

mindenesetre nem a fejtől. Sőt, éppenséggel a „fej” maradt az államhal egyetlen testrésze, amely még tiszta, persze merőben erkölcsi értelemben.

A korrupció elleni harc permanenciája megkövetelte, hogy a harc szüntelenül fokozódjék: egyre átfogóbb, egyre totálisabb, egyre könyörtelenebb legyen, legalábbis az ukázok retorikája szintjén. Ha nem „fokozódna”, akkor egy idő múlva vagy önnön paródiájába fúlna, vagy a tisztítóháború sorozatos csődjét demonstrálhatná csupán. De talán érdemes röviden áttekinteni, mi minden is történt 1992 és 1997 között a korrupció elleni háború frontján Oroszországban, hány és hány ukázzal próbálta mórésre tanítani a demokrácia nevében az „égi” elnök-állam saját – bandokrata, kriminalizált-korrumpált-kleptokrata – „földi” valóját?

1992. április : Kiadják Jelcin első elnöki rendeletét a korrupció ellen, amely az állami hivatalnokoknak megtiltja, hogy vállalkozói tevékenységet folytassanak, illetve „hivatali helyzetüket kihasználva fizikai vagy jogi személyekkel” működjenek együtt azok vállalkozói tevékenységében, továbbá hogy részvénytársaságok és korlátozott felelősségű társaságok irányításában vegyenek részt.

1992. október 8. : „Az állampolgárok védelmére, a jogrend biztosítására és a bűnözés elleni harc fokozására hozandó intézkedésekről” kiadott elnöki rende-

lettel létrehozzák a bűnözés és korrupció elleni harcra foglalkozó Tárcaközi Bizottságot Oroszország Nemzetbiztonsági Tanácsában.

1993. január 19. : Az elnök a bűnözés elleni harc fokozására értekezletet hív össze a Kremlben. „Frontális támadást indítunk a bűnözés, a megvesztegetés ('vzjatocsnyicsesztvo') és a korrupció ellen.”

1993. február 12. : Elnöki beszámoló a bűnözéssel és korrupcióval foglalkozó oroszországi értekezleten.

1993. április : Jelcin Novokuznyeckben egy bányászgyűlésen (a népi küldöttek és az elnök között folyó erőpróba első fordulójának, az emlékezetes bizalmi népszavazásnak az előestéjén) tartott beszédeben bejelenti, hogy a megvesztegetések ('vzjatki') elleni harcot fokozni fogják, olyannyira, hogy három tetten ért miniszterhelyettes ebből kifolyólag máris letartóztatásban van. (A letartóztatások hírért azóta sem erősítette meg senki.) Újabb elnöki rendelet napvilágot: „Szervezeti intézkedések a bűnözés elleni harc fokozására, tekintettel a bűnözés arányainak növekedésére és a korrupció terjedésére, melyek mind komolyabban fenyegetik az államérdeket”. A rendelet értelmében a bűnözés elleni harcra foglalkozó Nemzetbiztonsági Tanács Tárcaközi Bizottságának vezetését ettől kezdve maga az elnök látja el.

A célfeladat az volt, hogy Zsukov lakásában derítsünk fel, és kobozzunk el egy aranyat, briliánsokat és más értéktárgyakat tartalmazó bőröndöt valamint egy ékszeresdobozt.

A házkutatás során a bőröndöt nem találtuk meg, az ékszeresdoboz a hálószobában volt, a széfben.

Az ékszeresdoboz tartalma a következő:

- 24 darab óra, ebből 17 aranyból, drágakővel ékesítve;
- 15 darab nyakék és gyűrű, ebből nyolc drágakőves;
- egy aranysebóra gazdag drágakő berakással;
- más aranyból készült holmik (cigarettatárca, láncok, karkötők, fülbevalók drágakő berakással és egyébek).

Tekintettel arra, hogy a bőrönd nem volt a lakásban, az a döntés született, hogy a széfben található összes értéktárgyról készüljön fénykép, azután pedig mindegyik kerüljön vissza a helyére, pontosan úgy, ahogy volt, hogy a házkutatás tényére ne derüljön fény.

A házkutatást végző munkatársak szerint Zsukov lakása olyan benyomást kelt, mintha mindent eltávolítottak volna, ami rá nézve kompromittáló lehet. Nemcsak az ékszeres bőrönd hiányzik, de leveleknek vagy bármilyen feljegyzésnek sincs nyoma. A lakásban úgy raktak rendet, hogy ne maradjon benne semmi rá nézve terhelő.

Ez év január 8-ról 9-re virradó éjszaka házkutatásra került sor Zsukov dácscáján, amely a Moszkva alatti Rubljovo településen található.

A házkutatás során kiderült, hogy a dácsa két szobája raktárhelyiségül szolgál, ahol hatalmas mennyiségű árucikket és értéktárgyat őriznek.

Például:

- gyapjúszővetből, selyemből, aranybrokátból, selyembársonyból és más anyagokból – több mint 4000 métert;
- prémekből – cobolyból, hermelinből, rókából, vadmacskából, perzsafélékből – összesen 323 darabot;
- a legjobb minőségű sevróbőről – 35 darabot;
- nagyértékű szőnyegekkel és gobelinekkel, amelyek a potsdami kastélyból, illetve Németország más kastélyaiából és házaiból származnak – összesen 44 darabot, melyek egy része ki van csomagolva és a falakon függ, a többi pedig a raktárban fekszik.

Külön figyelmet érdemel a nyaraló egyik szobájában leterített különlegesen nagyméretű szőnyeg;

- 55 darab nagyméretű klasszikus stílusú festményt, művészi kivitelezésű keretben, melyek részben a nyaraló szobáinak falán lógnak, részben pedig a raktárban őrzik őket;
- drága étkezőkessel, teakészletekkel (művészileg megmunkált porcelán, kristály) megrakott 7 nagy ládát;
- 8 darab gazdagon díszített tangóharmonikát;
- 20 darab remekműű vadászfegyvert a Holland-Holand cégtől és más cégektől.

Ezek a vagyontárgyak 51 nagyméretű ládában és bőröndben vannak elhelyezve, illetve szanaszét hevernek.

1993. május: A szervezett bűnözés és korrupció elleni harccal foglalkozó Nemzetbiztonsági Tanács Tárcaközi Bizottságának ülésén Jelcin a Belügyminisztériumtól és a Nemzetbiztonsági Minisztériumtól az eddiginél több erélyt és „kemény intézkedéseket” követel. Ezen az ülésen a szervezett bűnözést és korrupciót az állam összes szféráját érintő alapproblémának nevezik.

1993. június 23.: A „Nemzetbiztonsági Tanács bűnözés és korrupció elleni harccal foglalkozó Tárcaközi Bizottsága hatékonyabb munkáját elősegítő pótlólagos intézkedésekről” kiadott elnöki rendelettel a Tárcaközi Bizottság tevékenységének biztosítására 35 tagú irányító testületet hoznak létre. (E 35 tagú testületet valójában azért hozták létre, hogy mielőbb álljanak elő néhány bőröndnyi Ruckoj-ellenes kompromattal, amely ellensúlyozhatta volna a „fellázadt” alelnök, Alekszandr Ruckoj „11 bőröndnyi”¹² kompromatját, s amit a bizottságba nagy hirtelem beválasztott ügyvéd, Andrej Makarov és – a pár évvel később korrupció vádjával letartóztatott – Alekszej Iljusenko főügyész vezetésével elő is teremtettek.)

1993. augusztus-szeptember: Borisz Jelcin több ízben is elnököl a Nemzetbiztonsági Tanács bűnözés és korrupcióellenes harccal foglalkozó Tárcaközi Bizottságának ülésein.

1993. november: Elnöki rendelettel megszüntetik a Tárcaközi Bizottság tevékenységének biztosítására június 23-án létrehívott 35 tagú irányító testületet.

1994. március: Borisz Jelcin összehívja a Nemzetbiztonsági Tanács ülését, amely jóváhagyja a bűnözés és korrupció elleni harc szövetségi programját.

1994. április: Az OF Szövetségi Elhárítási Szolgálat oroszországi értekezletén Jelcin az Elhárítási Szolgálat alapvető funkciói közé sorolja a korrupcióellenes harcot.

1994. június 10.: Jelcin egy sajtóértekezleten elismeri a kormányzati apparátus korrumpáltságát.

1995. május: A bűnözés- és korrupcióellenes harccal foglalkozó Tárcaközi Bizottságból a Nemzetbiztonsági Tanács kebelében létrehozzák a bűnözés és korrupció elleni harccal foglalkozó Társadalombiztonsági Tanácsot.

1995. december: Az elnök nem írja alá az Állami Duma által elfogadott és a Szövetségi Tanács által jóváhagyott „A korrupció elleni harcról” és „A korrupció elleni harcról hozott szövetségi törvénnyel összhangban az OSZSZK Büntető és Perrendtartási Tör-

Ezenkívül a dácsa szobáiban, ablakpárkányokon, könyvszekrények polcain, asztalokan, éjjeliszekrényeken nagy mennyiségben vannak kirakva mindenféle bronz és porcelán vázák és művészi megmunkálású szobrocskák, valamint külföldi eredetű csecsebecsék.

Figyelmet érdemel a házkutatást végző munkatársaknak az a megjegyzése, hogy Zsukov dácsája ténylegesen úgy fest, mint egy régiségbolt vagy drága festményekkel teleagatott múzeum, méghozzá olyan mennyiségű festménnyel, hogy kettő még a konyhába is jutott. Sőt, a dolog odáig ment, hogy egy hatalmas festmény, amely két pucér nőt ábrázol egyenesen a hálószobában függ, Zsukov ágya fölött.

Akad közöttük néhány különlegesen értékes festmény, amelyek sehogy sem illenek egy lakáshoz, inkább állami raktárakban és múzeumokban lenne a helyük.

A dácsa összes szobáinak padlóját nagyalakú szőnyegek borítják, összesen vagy két tucat.

Az egész berendezés, a bútoroktól kezdve a szőnyegekig, az edényekig, a dísz tárgyakig és az ablakokra aggatott függönyökig – külföldi eredetű, elsősorban német. A dácsában a szó szoros értelmében egyetlen szovjet gyártmányú holmi sem található, kivéve a bejáratú futószőnyeget.

A dácsában egyetlen szovjet könyv sincs, jöllehet a könyvszekrények roskadoznak a pompás kötéstű, aranyozott kótetektől, ezek azonban kivétel nélkül német nyelvűek.

A házba lépve szinte az a benyomása az embernek, nem is Moszkvában jár, hanem Németországban.

A házkutatás végeztével a megtalált prémeket, szöveteket, szőnyeget, bőröket, gobelineket és a többi holmit az egyik szobában hordtuk össze, amelyet kulcsra zártunk, és őrt állítottunk elé.

A SZU Belügyminisztériumának (MVD) operatív munkatársait Odesszába irányítottam, hogy tartsanak titkos házkutatást Zsukov ottani lakásán. Az operáció eredményéről később tesztek jelentést Önnek.

Az értékeket tartalmazó bőröndről, amit a moszkvai lakásban hiába kerestünk, s amiről Szmocskin számolt be vallomásaiban, ellenőrzésünk során kiderült, hogy Zsukov felesége állandóan magánál tartja, és utazásaira is magával viszi.

Ma, miután Zsukov és felesége visszatértek Odesszából, a jelzett bőrönd újból megjelent a lakásban, ahol jelenleg is található.

Nincs más hátra, Zsukovtól nyíltan követelni kell, hogy adja át az értéktárgyakat tartalmazó bőröndöt.

Levelemhez mellékelem a Zsukov lakásában és nyaralójában felderített ékszerekről, matériákról és értéktárgyakról készült fényképeket.

ABAKUMOV
1948. január 10.

vénykönyvében szükségessé vált változtatásokról és kiegészítésekről” szóló törvényeket.

1996. tavasz: Jelcin választási kampányának egyik alaptémája a korrupció elleni küzdelem. Jekatyerinburgban, ahol kampánykörútját kezdi, bejelenti, hogy büntetőeljárást indítottak Alekszej Iljusenko, a OF főügyésze ellen „pénzügyi machinációk” miatt. A Főügyészség ezt az információt csak több órával az elnök bejelentése után erősíti meg. A bűnözés és korrupció elleni harcot az elnök az állam tíz legfontosabb fejlesztési irányzata közé sorolja. A választási kampány során az elnökjelölt ígéretet tesz „a Belügyminisztérium és az ügyészség anyagi bázisának és káderállományának megerősítésére, szociális védeltségük fokozására”, „azoknak a joghézagoknak a fölszámolására, amelyek megkönnyítik a gazdasági bűncselekmények elkövetését és az államhivatalnokok korrupcióját (a köztisztviselők kötelező vagyonnyilatkozatát és jövedelembevallását a sajtó nyilvánosságra hozhatja)”.

1996. július: A biztonsági szervek előtt álló legfőbb feladatok között „Sorrendben a harmadik, de legfontosabb feladatok egyike – hangzik el Jelcin szájából a Szövetségi Biztonsági Szolgálat ülésén – a korrupció és a szervezett bűnözés elleni harc. Ez az egyik legfontosabb iránya az önök munkájának.”¹³

1997. április 8.: Jelcin aláírja az első olyan korrupcióellenes elnöki rendeletet, amelyre még az elnök-választási kampány során tett ígéretet, s amelynek már címe is sokatígérő: „A korrupció megfékezésére foganatosítandó elsőrendű intézkedésekről és az állami szükségletekre történő beszerzések megszervezése kapcsán jelentkező költségvetési kiadások csökkentéséről”.¹⁴ Ezt az elnöki ukázt később az állami költségvetésből származó vagy abba ömlő pénztömegek kezelésének „bizalmi feladatára” kijelölt úgynevezett „meghatalmazott bankok” (‘upolnomocsennije banki’) rendszerének fokozatos fölszámolásáról és egyidejűleg az államkincstár pénzügyi intézményének megteremtéséről szóló elnöki üzenet követi. (Ezek az „ifjúreformerek” – Csubajsz, Nyemcov – által iniciált elnöki rendeletek és intézkedések az eltelt hat év legjelentősebb lépései lehetnének a korrupció ellen Oroszországban, hiszen azoknak a szféráknak a szétválasztására irányulnak, amelyeknek végzetes összegabalyodása vagy szét-nem-választása lett a rendszeralkotó korrupció legfőbb oka.¹⁵ Az ukázt és az üzenetet azonban gyakorlati intézkedések mindmáig alig követték. Követték viszont a változatlan helyzet újszerű értelmezései. Például azokat a tekintélyes summákat, amelyek a vámhatóságoktól folynak be – államkincstár híján –, változatlanul az egyik „meghatalmazott bankba”, az ezidőszert Csubajsz politikai klánjához kötődő ONEKSZIM-hez, most már úgy pántli-

OKP/b/ KÖZPONTI BIZOTTSÁGA

Andrej Alekszandrovics ZSDANOV elvtársnak

Egykori szárnysegédem, Szjomocskin OKP/b/ KB-hoz intézett írásos beadványa mind célját, mind az egyes kéréseket illetően nyilvánvaló rágalom.

Ad 1./ Az a vád, hogy ellenséges érzületet tápláltam Sztálin et. iránt, és számtalanszor kisebbítettem vagy elhallgattam Sztálin et. szerepét a Nagy Honvédő Háborúban – nem felel meg a valóságnak, és merő kitalálás. A tényeket, amelyeket beadványában előad, Szjomocskin maga kotyvasztotta azokból a rágalmakból, amiket Novikov szórt rám beadványában, s amelyekről Szjomocskinnak én magam beszéltem 1947 végén.

Elismerem, hogy durva hibát követtem el, mikor rendkívül pártszertüldenül megosztottam véleményemet Szjomocskinnal Novikov beadványáról. Ezt azonban minden hátsó gondolat nélkül tettem, anélkül, hogy ezzel bármiféle célom lett volna.

Az a vádpont, hogy Frankfurtban, a „szövetségesek” (sic! – Sz.Á.) előtt tartott beszédem pártszertülden volt, nem felel meg a valóságnak, amit bizonyára megerősít majd Visinszkij et. is, aki velem együtt volt ott, és maga is felszólalt. A 82-es ejtőernyős hadosztály fogadásán pedig Szokolovszkij, Szerov és Szemjonov volt velem. Itt

nem tartottam beszédet, de amit mondtam, azt teljességgel pártszertülden tartom.

Ad 2./ Az az ellenem felhozott vád, hogy gépkocsit adtam el a színész Mihajlovnak, egy másik gépkocsit pedig odaajándékoztam az író Szlávinnak – nem felel meg a valóságnak:

1/ Szlávinnak Molotov et. rendelkezése értelmébenadtunk kocsit;

2/ Mihajlovnak engedélyezték a gépkocsivásárlást a készletezési részlegen keresztül. Magát az ügyletet Mihajlov et. a vámhivatalon – s nem rajtam – keresztül bonyolította le, a pénzt pedig a vámhivatalba és a bankba fizette be, nem nekem.

Felelősségem teljes tudatában kijelentem, hogy soha senkinek nem adtam el gépkocsit.

Sem Szlávint, sem senki mást nem kértem meg arra, hogy bármit is írjon rólam, és Szlávintól nem rendeltem meg semmiféle könyvet. Szjomocskin nyilvánvalóan hazugságot ír.

Ad 3./ Ami a háborúban zsákmányolt értékek eltulajdonítása terén megnyilvánuló mohóságot illeti:

Elismerem, komoly hibát követtem el azzal, hogy túl sok anyagot vásároltam össze családom és rokonaim számára azon a pénzen, amelyet fizetésként kaptam.

Leipzigben saját költségemre vásároltam:

1/ 160 db bundához való vidranyest prémet;

kázzák föl, mint „előkincstári pénzeket”. A problémát tegnap is, ma is az „átfolyó” pénzek ellenőrizetlen, szabályozatlan, és igencsak elhúzódozó utazása jelentette. Az átfutási idő megnyúlása – lévén ugyebár az idő pénz – a bankok számára megkönnyítette a költségvetési pénzek visszatartását, „megforgatását”, s az így keletkezett profit fortélyos „szétcsipegetését”).

1997. december 17.: Jelcin elnöki rendelettel hagyja jóvá az OF nemzetbiztonsági koncepcióját, amelynek III. fejezetében ez áll: „Az utóbbi időben különösen akuttá vált a társadalom szociális-politikai berendezkedése és a gazdaságban folyó tevékenység megreformálása nyomán kialakult társadalmi viszonyok kriminalizálódásának veszélye. A hibák, amelyeket különösen a reform kezdeti szakaszában az állam tevékenységének különböző szféráiban követtünk el, például a gazdaság, a hadügy, az igazságszolgáltatás területén, az állam szabályozó és ellenőrző szerepének meggyengülése, a jogalkotás bázisának elégtelensége, az erőskezdő állami politika hiánya, az egész társadalom szellemi-morális színvonalának süllyedése, olyan objektív tényezők, amelyek elősegítették a bűnözés és a korrupció fennmaradását. Ezeknek a melléfogásoknak a következményei jelentkeznek az országban kialakult helyzet jogi kontrolljának meggyengülésében, a végrehajtó és törvényhozó hatalmi ágaknak a kriminális

struktúrákkal való összenövésében, illetve abban, hogy a kriminális struktúrák behatoltak a banküzlet, a nagyvállalkozások, a kereskedelmi szervezetek és szállítási hálózatok irányítási szférájába. A bűnöző világ lényegében kihívást intézett az államhoz, mikor nyíltan konkurrálni kezdett vele. Ezért a bűnözés és korrupció elleni harc mostantól már nem csupán jogi, hanem nyíltan politikai jellegűt ölt.”¹⁶

A törvényerejű vagy létező törvényeket hatályon kívül helyező, mindazonáltal – kellő pénzügyi fedezet és politikai erély híján – soha életbe nem lépő, betarthatatlan, gyakran az alkotmánynak és érvényes törvényeknek is ellentmondó elnöki rendeletek (a cári Oroszország és Szovjet-Oroszország hatalmi-jogi gyakorlatából oly jól ismert „ukázok”) sokasodása inkább a politikai hatalom tehetetlenségét mutatja. Politikai manifesztációk, erkölcsi hitvallások ezek az ukázok, az elnöki-cári hatalom létezésének mediatisztált kinyilatkoztatásai, s nem az állam jogszerű működését szabályozó és a valóságban is érvényesülő törvények. 1991 és 1996 között Jelcin több mint 6000 törvényerejű elnöki rendeletet adott ki, ám ebből – kormánytisztviselők tanúsága szerint – jó, ha hatvannak volt némi fogantaja.

2/ 40-50 db bundához való hermelinprémet;
3/ 50-60 db bundához való vadmacskaprémet (mesterségeset) és még pár dolgot, nem emlékszem pontosan, mit is, a gyerekeknek. Mindezért 30 ezer márkát fizettem.
Vásároltam 500-600 méter flanelanyagot és bűtorszövetnek való huzatselymet, továbbá különböző függönyöket is, amivel az ideiglenes használatra az állambiztonság által rendelkezésemre bocsátott és teljesen társadalmi akartam berendezni.

Ezenkívül Vlaszik et. kérésére még vásároltam egy készülő objektum számára 500 méter anyagot. Minthogy azonban Vlaszikot időközben leváltották, az anyag azóta is a nyaralóban hever.

Közölték velem, hogy a nyaralóban és más helyeken több mint 4000 méter különféle kézi készítésű anyagot találtak. Ez a szám előttem ismeretlen. Kérem, engedélyezzék jegyzőkönyv felvételét a tényleges állapotról, mert véleményem szerint ez a szám nem felel meg a valóságnak.

A festmények és a szőnyegek, csakúgy mint a csillárok, elhagyott villákból és kastélyokból lettek elszállítva, az Államvédelmi Minisztériumtól (MGB) használatba kapott nyaraló berendezése céljából. Őrszemélyzetem parancsnoka 4 csillárt adott át a Államvédelmi Minisztériumnak, 3 csillárt pedig a Főparancsnokság irodáinak berendezésére. Ugyanez történt a szőnyegekkel is. A sző-

nyegek részint szolgálati helyiségek, részint a nyaraló és a lakás berendezésére szolgáltak.

Tudtommal mindez az Államvédelmi Minisztérium készleteit gyarapította, minthogy mind a nyaraló, mind a lakás, amelyben a lakom, az ÁVM fennhatósága alá tartozik. A szobán forgó összes javakat a ÁVM azon csapata szállította el és vette használatba, amely 6 éve áll szolgálatomban. Nincs tudomásom róla, nyilvántartásba került-e mindez, mivel másfél éven át nem voltam itthon, bár elismerem, mulasztást követtem el azzal, hogy nem néztem utána, mit hol vettek nyilvántartásba.

Ami az aranytárgyakat és aranyórákat illeti, java-részét különféle szervezetek ajándékait képezik, a különböző gyűrtük és más női csecsebecsék pedig hosszú idő alatt kerültek a család tulajdonába, barátnők ajándékai születésnapok vagy más ünnepek alkalmából, és akadnak köztük olyan értéktárgyak is, amiket lányom kapott barátnőjétől, Molotov lányától, Szeptelánától. A többi ékszer általában nem valódi aranyból készült, és teljesen értéktelen.

Az étkező garnitúrákat 9200 márkáért vásároltam, minden lányomnak egyet-egyet. A vásárlást tanúsító papírokat be tudom mutatni, a vásárlás tényét pedig meg-erősítheti Szerov et., aki az étkező garnitúrák vásárlását lebonyolította, tekintettel arra, hogy minden gazdasági kérdés az ő illetékességi körébe tartozott.

Oroszországban hagyományosan zűrzavaros a törvénykezési gyakorlat (rendkívül nehéz kiigazodni az egymásnak ellentmondó törvények, különféle szinten hozott jogszabályok és ezek értelmezése között), hagyományosan nem áll túl nagy becsben a törvény, és hagyományosan az a vélekedés is, hogy a törvényeket nem kell/nem lehet betartani, (rosszak, feleslegesek stb.) illetve, hogy a törvényeknek nem lehet érvényt szerezni. (Az utóbbira legszívesebben éppen azok hivatkoznak, akiknek a törvények végrehajtása foglalkozása, bírák, ügyészek, rendőrfőnökök, biztonsági szolgálatok vezetői, akik a szovjet korszakban megszokták, hogy egy büntetőjognál erősebb joghoz, a „telefonjoghoz” igazodjanak. Számukra ma sem a büntetőtörvénykönyv paragrafusai, hanem felülről jövő telefonok határozzák meg, ki ellen kell eljárást indítani, kit kell letartóztatni, kit felmenteni a vád alól és kit szabadon bocsátani.) „Amikor érvényesít-

hetetlen vagy alkalmazhatatlan törvényeket hoznak, akkor a cél nem a jogrend megteremtése, hanem csupán széles körben elterjedt követelések normatív alakra hozása, amivel a törvényhozás egyrészt a társadalom azon részét akarja megnyugtatni, amelyet különösen aggaszt a korrupció és a kormányzat tértelensége, másrészt az ellenzék oldaláról megfogalmazott kritikát veri ily módon vissza. Ez a fajta törvényalkotás nemcsak Oroszországban ismert, hanem Nyugaton is, ahol a *lex simulata* elnevezést alkalmazzák rá. A korrupcióval folytatott engesztelhetetlen harcot szimuláló *imitatív* törvények elfedik a hatóságok erőtlenségét, és azt az illúziót keltik, hogy a hatóságok végzőkig el vannak szánva a korrupció felszámolására.”¹⁷

A MÁSODIK, BEFEJEZŐ RÉSZT OKTÓBERI SZÁMUNKBAN KÖZÖLJÜK.

J E G Y Z E T E K

1. Az orosz rendszerváltozásnak ezt a – kezdetben publicisztikai túlzásnak ható, utóbb azonban szociológiai és politológiai vizsgálatok és elemzések által is megerősített – értelmezését először Sztanyiszlav Govoruhin filmrendező és politikai krakéler adta elő tendenciózus

pamflet-könyvében: *Velikaja kriminalnaja revolucija*, Moszkva, 1993. A. I. Kirpicznyikov a „bürokratikus nomenklatura-kapitalizmus és a gazdaságba, politikába, hatalmi struktúrákba behatoló maffia új monstrumának” születéséről beszél (A. I. Kirpicznyikov:

Ami a Szerovtól kapott és állítólag személyes szükségletekre elpazarolt 50 ezret illeti, merő rágalom. A felmerülő reprezentációs kiadásokra fölvert pénzt teljes egészében, mind az 50 ezret visszatérítette a ÁVM őrségének parancsnoka, Bedovij. Ha haszonleső lennék, akár el is tulajdoníthattam volna, mivel az ilyen pénzekről senki nem köteles számot adni. Mi több, Szerov 500 ezret ajánlott fel nekem ilyen kiadásokra, azzal, hogy belátásom szerint költhetem el. Ezt a pénzt nem fogadtam el, noha ő jelezte, Berija et. engedélyezte, hogy annyi pénzt adjon nekem, amennyit akarok.

Az ezüstkamalakat, késeket és villákat a lengyelek küldték ajándékba Varsó felszabadulásának tiszteletére, a ládákon még ott a felirat, ami tanúsítja, hogy ajándékról van szó. A tárgyék egy részét és egyebeket pedig Gorbátov hadseregének katonáitól kaptam ajándékba.

Mindéz azóta is ott hever a raktárban és eszembe se jutott, hogy ebből valamiféle vagyont halmozzak fel.

Beismerem, igen nagyot vétettem azzal, hogy ezt a sok számomra felesleges kacatot nem adtam le valamilyen állami raktárba, arra gondolva, hogy úgyse kell senkinek.

Ami a gobelineket illeti, utasítottam Agejev elvtársat az ÁVM őrsapatából, hogy adja át őket valamilyik műzeumnak, ő azonban időközben távozott az egységtől, és erre nem került sor.

Ad 4./ Az a vád, hogy a ócskasággyűjtésben csak Tyelegin előzött meg – szftisztia rágalom. Tyeleginről nem tudok mondani semmit. Véleményem szerint nem volt helyes, ahogy Leipzigban rátette a kezét egy teljes garnitúrára. Ezt személyesen is közöltem vele. Hogy hova tüntette mindezt aztán, arról fogalmam sincs.

Ad 5./ A vadászfegyverekről. 6-7 darab még a háború előtt került hozzám, 5-6 darabot Németországban vásároltam, a többit pedig ajándékba kaptam. Ezekkel a fegyverekkel is az őrszemélyzet vadászott, az ajándékba kapott stukkerek egy részét pedig le akartam adni valahol. Hibát követtem el azzal, hogy mint vadászember, sajnáltam megválni a jó fegyverektől.

Ad 6./ Az erkölcsi fertő vádjá aljas rágalom, és csak azért van rá szüksége Szjomocskinnak, hogy így szerezzen érdemeket, magát úgy mutatva be, mint aki már megbánta bűneit – engem meg: mint aki a mocsokban fetreng. Egyetlen tényről erősíthetek meg csupán: valóban közeli kapcsolatban álltam Z-vá-val, aki a háború egész folyamán becsülettel és lelkiismeretesen teljesítette szolgálatát a Főparancsnokság őrsapatában. Z-va ugyanazokat az érdemrendeket és kitiüntetések kaptam, amelyeket az őrszemélyzet tagjai, s nem tőlem, hanem annak a frontnak a parancsnokságától, amelynek a Főhadiszállás utasítása szerint szolgálatában álltam. Teljes mértékben tudatában vagyok annak, hogy vétettem

Vzjatka i korrupcija v Rosszii, Szent-Pétervár, 1997. 185.l.), mások – a korrupció mértékétől megriadt politikusok, felháborodott újságírók – pedig ilyen jelzőket aggatnak az új államra: „ugolovnoje goszudarsztvo” (‘bűnöző állam’), „kriminalnoje goszudarsztvo” (‘krimiális állam’), „ugolovno-mafioznoje goszudarsztvo”, (‘bűnöző maffiaállam’), „bandokratyija” (‘bandokrácia’) stb. stb. „Törvény helyett a tolvajtörvény uralkodik, de nem a szó eredeti értelmében vett tolvajtörvény, az alvilág törvénye, hanem Csinovnyik Őfelsége hivatalos szintre emelt tolvajtörvénye. Kultúraltan fogalmazva: ez a nomenklatura-kapitalizmus, névén nevezve: általános kupleráj. Ez egy olyan bejárattott, szigorúan szabályozott rend, amely azoknak kedvez, akik fölül vannak, s akik a javakat a lehető legigazságosabban osztják el: „a perec – a csinovnyik uraké, a luk rajta a népé” – foglalta össze népszerűen a változások lényegét egyik elnökválasztási beszédében Lebegy tábornok. (Idézi: A.I. Kirpicsnyikov, i.m. 74.l.) Alekszandr Szolzsenyicin „Összeomló Oroszország” (‘Rosszija v obvale’) című új könyvében hasonlóképpen fogalmaz: „A 90-es évek végére Oroszország valamilyen kísértetszerű mintha-létezésre rendezkedett be. Mintha-köztársaságban élünk, ahol mintha-szabad választásokon dönthetünk sorsunkról. Mintha-sajtószabadság van. Mintha a kormányzat minden erőfeszítése arra irányulna, hogy fellendítse a termelést. Mintha a hatalom már hetedik éve vívna megfeszített küzdelmet az államapparátus korrumpáltsága és az elszabadult alvilág ellen. Csak éppen a korrupció legközismertebb képviselői maradnak szépen a helyükön, a

gyilkosok pedig szinte sohasem kerülnek kézre. Az alvilági bandák állatias cinizmusa az emberi élet értékét a nullával tette egyenlővé. A kriminális világ diadalmaskodott Oroszországban a nagy reformok kezdetétől fogva. Ők tették rá a kezüket a pénzre, ők határozzák meg a társadalmi ideológiát.” (Alekszandr Szolzsenyicin: Csem nam osztavleno disaty? In: Argumenti i fakti, 1998. 22. szám, 3.l. – Kiem. Sz. Á.) Ld. még ehhez: Maffioznije sztrukturi – szurrogat grazsdanszkovo obscsesztya? In: Grazsdanszkije obscsesztyo. Mirovoj opit i problemi Rosszii (Szerk. V. G. Horosz), Moszkva, Editorial URSZSZ, 1988. 228-256.l. valamint: Sz. P. Glinkina: Problemi i tendencii razvityija „tyenyovoj” ekonomiki v szovremennoj Rosszii, In: Csetvjortij szektor rossziszkoj ekonomiki, Vlaszty, 1995. 6. szám, 28-29.l. Ld. még: A posztsovjjet térszerkezetet elemző egyik tanulmányában V. L. Kaganskij a „marginális-kriminális-militarizált bástya-régiók” fogalmát használja: „Három kváziállam él ma együtt egyazon a területen: a Szovjetunió romjai (a „sehova sem tartozó” részek, a nem-regionális struktúrák); az Oroszországi Föderáció állama (a felépülés-szétesés fázisában); és a gyors ütemben kialakuló új Moszkvai birodalom, amely egyesíti az egykori orosz és szovjet birodalom struktúráit és jellemző vonásait. Egyetlen város „testében” élnek együtt és lépnek konfliktusba egymással a volt szovjet Központ strukturális törmelékei, az OF Központja (a Központ rezidenciája) és maga a főváros-régió-állam Moszkva. Moszkva hajtja végre a Szovjetunió (részleges) regenerálását, maga köré gyűjtve és konszolidálva a Szovjetunióknak mindazokat fragmentumait, amelyek nem in-

mind azzal, hogy kapcsolatot tartottam fenn vele, mind azzal, hogy hosszú időn át együtt éltem vele. De az, amit Szjomocskin ír – hazugság: soha nem engedtem meg magamnak szolgálati helyiségekben olyan közönséges dolgokat, amelyekről Szjomocskin oly lelkiismeretlenül összevissza hazudozik.

Ami viszont K-vát illeti, őt valóban letartóztatták a nyugati fronton, de itt összesen 6 napot töltött, és becsületemre mondom, hogy semmilyen kapcsolatomból nem volt vele.

Ad 7./ Az, hogy nem akartam békekölcsönt jegyezni – megintcsak rágalom. Mindig legalább másfél-két havi illetményemnek megfelelő összegért jegyeztem kölcsönt. Ez bármikor ellenőrizhető a dokumentumok alapján.

Ad 8./ A párttagsági díjat valóban Szjomocskin fizette helyettem, mivel én a Főhadiszállás pártszervezetéhez tartoztam, és nagyrészt a fronton voltam, s hogy ne szenvedjenek halasztást, Szjomocskinra bíztam a befizetéseket.

Befejezéstül felelősségem teljes tudatában kijelentem a következőket:

1. Szjomocskin állításai nyilvánvalóan rágalmak. Kérem, ellenőrizték, folytattam-e én valaha is bármiféle beszélgetést Konyevvel és másokkal arról, hogyan kell félrevezetni Sztálin elvtársat, mikor a helyzetről beszámolunk neki.

2. Szjomocskin azért rágalmaz engem, mert arra számít, hogy Novikov után ő már a második tanú, aki állítólagos szovjetellenes nézeteimről vallomást tesz, és ezért hinni fognak neki.

Mélyen átélem, mekkora hibát követtem el, amikor megosztottam vele értesítéseimet Novikov engem rágalmazó kijelentéseiről, s hogy ezzel milyen ütőkártyát adtam a kezébe becsutelt híreszteléseimhez, szovjetellenes kijelentéseimhez, s nem utolsósorban saját lejáratomhoz.

3. Kérem a párt Központi Bizottságát, vegye figyelembe, hogy amikor a háború alatt hibákat követtem el, nem rossz szándék vezetett, és a gyakorlatban nem bizonyultam a párt, a Hazza és a nagy Sztálin rossz szolgájaként. Mindig becsülettel és lelkiismeretesen teljesítettem mindazt, amivel Sztálin et. megbízott.

Kemény bolsevik esküvéssel fogadom, hogy a fentiekhez hasonló hibákat és ostobaságokat többé nem fogok elkövetni.

Bizonyos vagyok benne, hogy a Hazza, nagy vezérünk, Sztálin elvtárs és a párt még hasznomat vehetik.

Kérem, hadd maradjak a párt soraiban. Ki fogom javítani elkövetett hibáimat, és semmivel nem szennyezem be többé az ÖKP/bf tagjának fennkölt nevét.

ZSUKOV, az OKP/bf tagja
1948. 1. 12.

- tegrálódtak az új országokba, továbbá az olyan margiális-kriminális-militáris bástya-régiókat mint Kalinyingrád, a Dnyesztermelléke, a Krím-Szevasztopol, Abházia, Dél-Oszétia, Adzsária, valamint a szovjet-orosz határövezetek a Kaukázuson túli vidéken, Közép-Ázsiában, (az Afganisztánnal is határos) Tadzsikisztánban, a vazallus Belarusz, egy sor nyersanyagkincese miatt kulcsfontosságú régió. Moszkva lett a szovjet földek gyűjtőgetője, s ezen az úton egyelőre egy területileg szaggatott, fragmentált, több elkülönült darabból álló képződményt hozott létre – olyasvalamit, csak szárföldi viszonylatban, mint egykor Velence a tegeren. Ennek a geopolitikai szörnynek kemény külső határai vannak és hatalmas, számára közömbös-idegen belső perifériája (belső gyarmata?); strukturálisan a Szovjetunió vonásait túlozza el – ténylegesen nincsen Provinciája, a központ teljesen elszakadt a többi területtől stb.” (V. L. Kaganszkij: *Nyeopregyelonnoszty szovremennovo rosszizszkovo prosztranzszta*, In: Kuda igyot Rosszija? Moszkva, 1997. 66-67.l.) Ld. még ehhez: Peter Ruttland, Natasha Kogan: *The Russia Mafia: Between Hype and Reality*, In: *Transitions*, 1998. március 24-34.l. és: Stephen Holmes: *Orosz lecke*, In: *Lettre*, 28. szám (1998), 8-12.l.
2. „Kompromat” = korrupciós vádak és leleplezések tartalmazó „kompromittáló anyag” közzététele a médiában a rivális politikus, politikai csoport vagy vállalkozó, vállalkozói csoport lejáratása és/vagy kiiktatása céljából.
 3. Félreértések elkerülése végett: a „KKK” nem a Kluks-Klan abbreviatúrája. A korrupciós, kleptokratikus és kriminális oroszországi struktúrák klánszerű összefonódásának és egy új – egyelőre mégcsak formálódó, hipotetikus társadalmi szubjektumnak a jelölésére használják a legújabb orosz szociológiai és politológiai irodalomban.
 4. 1997-ben persze mégcsak próba-nyilatkozatot kellett tenniük az arra kötelezetteknek, meglehetősen szűk körben (miniszterhelyettesi szinttől fölfelé), de még így is csak az érintettek 63 %-a tett eleget a rendelkezésnek, és persze még köztűtük is egyedül Alekszandr Pocsinok, az Adófelügyelet miniszteri rangú vezetője követte el azt a hibát, hogy becsületesen számot adott tényleges jövedelméről, és piaci áron számolta át ingatlanvagyonának értékét. Ezzel szemben a miniszterek és az elnöki hivatal dolgozói lakásaikat átlagosan egy könyvszekrény 97-es piaci árán, futballpálya-alapterületű Moszkva-környéki telkekre épített palotáikat egy hétvégi faház árán, az elnök pedig legújabb típusú BMW-jét egy Zaporozsec árán. Pro forma persze ez nem hazugság: ténylegesen ilyen áron jutottak ezekhez a javakhoz (a tábornokok például állami nyaralóikat 1991-es áron, tehát a Gajdári sokk-terápiát követő szuperinfláció előtti árakon vehették meg még 1996-ban is, mintha Magyarországon 200 ezer forintért jutna hozzá valaki egy 20 milliós értékű állami ingatlanhoz). A bevallások igazságtartalmához még két adat: Borisz Berezovszkij, a közhivatalt is vállaló dúsgazdag üzletember 1997-ben, mikor az amerikai *Forbes* magazin 3 milliárd dollárra becsülte vagyonát, az általa is kitöltött vagyonnyilatkozatban 3 milliárd rubelt írt be. (Míg a fentebb említett „becsületes ember”, Pocsinok saját vagyonát 3,7 milliárd rubelre becsülte!) Ez persze nem zavarta Berezovszkijt abban, hogy egy évvel később nevetve megjegyezze: „ez a *Forbes* nem is állt olyan távol akkor igazságtól!” A másik megjegyzés: míg az Állami Statisztikai Hivatal adatai alapján a föderatív apparátusban dolgozó átlaghivatalnok bevaltott keresete havi 1 millió rubel volt, a Számvevőszék szerint pedig ennek a kétszerese (a pótlékokkal és járulékokkal együtt), a jövedelem-nyilatkozatokból az derült ki, hogy az átlaghivatalnok havi jövedelme 32 millió rubel körül mozog (vagyis az átlag nem fizetéséből él, hanem abból, amit mellékesen keres meg). Természetesen a vagyonnyilatkozatoknak semmiféle következményük nem lett. Valójában nemcsak az ellenőrzés kritériumai nem tisztáztak, de még az sem, milyen szervnek kell foglalkoznia ezzel. Különösen élesen vetődik fel ez a kérdés 1998-ban, amikor már 1,1 millió vagyonnyilatkozati ívet nyomtattak ki az ellenőrzötték körének kiterjesztésével, és még senki nem tudja, hol fogják feldolgozni a témérdek adatot. Ld. mindehhez: *Kak zszivot funkcionyer?* In: *Argumenti i fakti*, 1998. 13. szám, 7.l.
 5. Egy 1995-ös szociológiai felmérés adatai szerint a engedélyek, kedvezmények megadásának vagy megvonásának jogosítványával felruházott több mint egy millió közhivatalnok legalább 70 %-a korrump. A vesztegetőpénz már-már úgy jelenik meg, mint valamilyen normális szolgáltatás ára, a közhivatalnok pedig mint piaci eladó, aki így válik érdekeltté abban, hogy minél gyorsabban, minél több ügyfelet szolgáljon ki, azok lehető legnagyobb megelégedésére. A megkérdezettek több mint fele azt válaszolta, hogy vagy közvetlenül ő, vagy rokonai, ismerősei a fenti szituációkban kénytelenek voltak vesztegetőpénzt adni a hivatalnoknak. A megkérdezett kereskedők körében ez az arány már több mint 75 % volt. Eltérő becslések szerint a kereskedelmi struktúrák saját hasznuk 30-50 %-át fordítják arra, hogy különlegesen jó viszonyt tartsanak fenn az államapparátus képviselőivel. Minden hivatalnoknak szabott ára van: a fővárosi lakás- és ingatlankezelő hivatalnok 500 dollárt ér, ha az alvilágot informálja azokról a lakásokról, amelyeket egyedülálló öregemberek laknak. Ennél sokkal drágább „saját embert” tartani a pénzügyi és bank-szférában. A legbusásabban fizető „szolgáltatás” a kedvezményes hitelnyújtás. A Belügyminisztérium adatai szerint esetenként a hitel vagy kölcsön 40 %-át is elérheti az az összeg, ami készpénz formájában visszavándorol a „jótevő” zsebébe. Ld. minderről részletesebben: Sz. P. Glinkina: *Problemi i tendencii razvityija „tyenyovoj” ekonomiki v szovremennoj Rossziji*, In: *Csetvjortij szektor rosszizszkoj ekonomiki*, Vlaszty, 1995. 6. szám, 28-29.l.
 6. „*Nasz dvoje takih osztalosz*”, In: *Szoverzenno Szekretno*, 1997. 96. szám, 3.l. Az idézet, kell-e mondanunk, éppen azt a cikket vezeti be, amely egy Nyizsnyij-Novgorodban folyó sikkasztási per kapcsán, az újdonsült első miniszterelnök-helyettes, Borisz Nyemcov (néhai nyizsnyij-novgorodi kormányzó) viselt dolgait leplezi le a per fővádlottjának (Nyemcov egykori barátjának és kedvezményezettjének, utóbb nagyvállalkozónak), bizonyos Andrej Klimentyevnek a börtöncellából kicsempészett „video-vallomása” alapján.
 7. Borisz Nyemcov: „*Glava nasevo goszudarsztva...*” (Interjú), In: *Nyezaviszima Gazeta*, 1998. február 25. 8.l.

8. E tekintetben tanulságos olvasmányul szolgálhat Boris Jelcin ex-testőrének botrányos menesztése után nem sokkal megjelentetett emlékirata: Alekszandr Korzakov: *Ot rasszveta do zakata*, „Interbuk” (ruszkojazyicsnaja verszija) (sic!), 1997. Érdemes talán itt a Korzakov bukását kiváltó „dolláros doboz” ügyének jogi lezárására utalni. Az „ügy” abban állt, hogy a Kremlel Jelcin választási stábjának két vezető figurája megpróbált kivinni egy dollárokkaal megrakott xeroxos dobozt, de Korzakov és Barszukov (Jelcin 2. számú, de kegyvesztett választási stábjában) a Kreml kapujában lefűlelték őket (az 1. számú Csubajsz vezette rivális stábot kompromittáládó). Mármost a választási kampányt – az érvényes törvények értelmében – csak a jelölt erre a célra megnyitott számlaszámán nyilván tartott és szigorúan korlátozott pénzből lehet finanszírozni. Köztudott volt, hogy Jelcin stábjában – a kampányolók, újságírók, színészeket – készpénzben fizeti. Ehhez képest a vizsgálat arra irányult, közpénz volt-e a dobozban vagy sem, és mivel a pénz állami eredetűre utaló nyomot nem találtak, továbbá mivel egyetlen magánszemély sem tett bejelentést, hogy tőle lopták volna el ezt az összeget, megállapítást nyert, hogy a második választási forduló éjszakáján a stáb vezetőinek dobozában magánpénz, az ő saját pénzük volt, s az eljárást megszüntették. Ld. erről: *Korobku sz dollarami pohoronyat*, In: *Argumenti i fakti*, 1997. 5. szám, 2. l.

9. Az elnök sok mindenről nem tud, nem akar tudni, avagy sok mindenre úgy tekint, ahogy egykoron – a „nómenklátúra” tagjaként – megszokta, s ahogy mindmáig a minisztériumok vezetőinek nagy része is tekint az állami javakra: „jár neki” ez vagy az a „jav”, mintegy természeti módon illeti meg ez vagy az a kedvezmény. Például amikor 1997-ben – példamutató módon – az elnök első közt készítette el és tette közzé éves jövedelemnyilatkozatát, melyre ugyebár minden közhivatalnokot elnöki ukáz kötelezett, akkor a sajtót sokáig és joggal foglalkoztatta, hol sikerült Jelcin családjának 11 ezer dollárért BMW-t vásárolnia, mikor a Kremlhez legközelebb lévő autósalonban is 29 és 134 ezer dollár között mozog a BMW-k ára. Könnyen meglehet, hogy csakugyan ennyióért vett magának kocsi, ez esetben azonban bárhol másutt, a nyugati világban vagy a „piaci ár” és az „elnöki ár” közti különbözetnek megfelelő megvesztegetési pénz elfogadásával vádolnák, vagy hivatali hatalmának egyéni célok érdekében történt felhasználásával. Hasonlóképpen szegyet ütött a mindenben csak a „rosszat” kereső újságírók fejébe, hogy miként sikerül 15 és fél ezer dollárért négy hektáros építési telket vennie a Moszkva környéki elit övezetben, Ogyincovóban, ahol ingatlanszakértők becslése szerint minimálisan 2 millió dollár körül mozog egy ilyen nagyságú telek ára, s miből futotta azután arra, hogy a telken 452 négyzetméter alapterületű házat építsen. A hitel összege és feltételei ugyanis, amit a vásárlásra és építésre felvett, nincsenek megjelölve a nyilatkozatban. Nyugaton nyilvánvalóan rejtett megvesztegetésként értelmeznék, ha közhivatalnok létére az elnök az általánosnál kedvezőbb feltételek mellett venne fel hitelt kereskedelmi bankoktól. Oroszországban ez nem így van. Ha Jelcin néhai nagyhatalmú testőrének annak idején – saját bevallása szerint – jelképes kamat felszámításával ötven évre adtak kölcsönt nyaraló építésére, és ha Anatolij Csubajsz – két miniszter-

elnök-helyettesi megbízatása között, mint „üzletember” – kamatmentes kölcsönt kapott az SZBSZ – Agro Banktól, csak azért, hogy más ingyenkölcsönhöz jutott „üzletemberekkel” egyesítve erejét, a kölcsönt értékpapírokba fektesse, az így realizált nyereséget pedig folyószámlájára utaltassa, akkor talán elképzelhető az elnöki kedvezmény mértéke. (Ld. ehhez: Vlagyimir Pribilovszkij: *Deklaracija o korupcii v zakonye*, In: *Russzkaja Misl*, 1997. július 2. (4180) 1-2. l.) 1998-ban már elmaradt az elnöki jövedelemnyilatkozat közzététele. Az újságírók, akiket épp az elnök ukáz ruházott föl azzal a joggal tavaly, hogy megkeresésük esetén bármely köztisztviselőnek kötelessége őket vagyoni helyzetéről és éves jövedelméről tájékoztatni, azért pár „apróságot” összeszedtek: három női bunda Stockholmban: 20.000 dollár; két nagyméretű motorcsónak: 400.000 dollár. Jelcin Angliában tanuló unokájának taníttatási költségei: 25.000 dollár. Elnöki istálló építésére és fenntartására: nincs becslés. Gépkocsi másik unokájának: 10.000 dollár. Yamaha motoros hűszánkó – 15.000 dollár stb. stb. Ld. erről: Kirill Beljanyinov: *Vincseszter dlya vnuka*, In: *Szoverzenno Szekretno*, 1998. 2. (105) szám, 6-7. l. Természetesen a Jelcin-család (a „népi cár” alakjához az „udvarral” együtt a „cári család” életének krónikája is társul) sem maradt érintetlen az eltelte időszakban korrupciós vádaktól. A legutolsó állítólag a nagyhatalmú, „oroszlantapoként” emlegetett és Lebegy bukása után a nemzetbiztonsági titkári helyettesévé avanszált Berezovszkij menesztésével is összefügg. (Ld. ehhez: *Beszélgetés 2000-ben Borisz Berezovszkijjal*, In: 2000, 1997. 10. szám, 3-14. l.) A kiptant botrány lényege: a részvénytársasági tulajdonban levő Aeroflot légitársaság (a részvények 51 %-a az állam kezében van, vezérigazgatója Valerij Okulov, az orosz elnök veje) múlt évben a társaság valutabevételét egy „Andava” nevű cég svájci bankszámlájára utalta át, amely az Aeroflot-pénz megforgatása révén jelentős bevételhez jutott. A svájci „Andava” cég társtulajdonosai – mint utóbb kiderült – Borisz Berezovszkij és régi barátja, Nyikolaj Gluskov – az Aeroflot vezérigazgató-helyettese – voltak. Okulov véletlensége vagy tudatlansága az ügyletet illetően kétséges. A nyomozást azonban nem a Főügyészségre, hanem a városi közlekedési rendőrségre bízták, amelynek se tekintélye, se eszközei, sem jogosítványa, hogy az ügyben eljárjon, így az „függőben maradt” (mindmáig), de arra állítólag jó volt Csubajsznak, hogy a – család érintettségére hivatkozva – Jelcint meggyőzze: jobb a botrány elkerülése érdekében Berezovszkijt menesztetni. (Ld. ehhez: Vlagyimir Pribilovszkij: *Uvolennij oligarh okazalsza szocialdemokratom*, In: *Russzkaja Misl*, 1997 november 13-19 (4197), 1-2. l.)

10. Ld. ehhez a nevezetes „üzbg ügy” történetét, Gdljan és Ivanov nyomozók politikai tündöklését és bukását A. I. Kirpicznyikov „*Vzatka i korupcija v Rossziji*” című könyve „Imitacija borbi sz korupcijej ili polityicseszkiye igri” című fejezetében (Szent-Pétervár, 1997. 233-236. l.), valamint A. Gurov „*Krasznojaja mafija*” című könyvében az „Uzbegszkoje gyelo”, ili nacsalo prozrenyija” című fejezetben (Moszkva, 1995. 204-212. l.)

11. A mai Oroszországot – az amerikai U. Beck elméleti modellje nyomán – *kockázati társadalomként* („risk society”) leíró O. N. Janyeckij szerint az átmeneti

- orosz társadalmat *destruktivitás, demodernizáció, sőt archaizálódás* jellemzi: „Az átmeneti társadalom – felfogásom szerint – a totalitárius rendszer végső degradálódása, a benne megjelenő kockázatok genetikusan kapcsolódnak a totalitárius berendezkedéshez. (...) Az eltelt időszakban Oroszországban lezajló változások lényege egy kettős, de egyirányba mutató folyamat, amit egyfelől a szovjet Rendszer lerombolása alkot, másfelől pedig az így keletkezett bomlástermékek építőelemeként való felhasználása *egy korporatív klán-társadalom felépítéséhez*. A legutóbbi években az oroszországi társadalom egyre gyorsabb ütemben *demodernizálódik, ami a feudális-bürokratikus és kriminális struktúrák megszilárdulásában és felszínre kerülésében mutatkozik meg*. Az „átmenet” valójában nem más, mint az állam és korporatív klánstruktúrák együttes erőfeszítése a stabilizálásra, a szétesési folyamat megállítására vagy lefékezésére, vagyis harc a túlélésért a társadalom tradicionálizálódása, az archaikus társadalmi struktúrák újraélesztése árán. Ezért nevezem ezt a stabilizálást negatívnak, kockázatonövelőnek. *A negatív stabilizálás ugyanis azon az áron őrzi meg, illetve szilárdítja meg a klán-korporatív struktúrákat, hogy a társadalom egészét visszaveti a szociális szervezettség modernitás előtti szintjére* (gondoljunk a természetes gazdálkodás növekvő arányára, a barter-kereskedelemre, a „helyi pénzek” megjelenésére stb.) *A negatív stabilizálás tehát nem más, mint rövidtávú kockázatsökkentés a társadalom demodernizációja árán.*” (O. N. Janyickij: *Modernizacija Rosszji v szvetye koncepcii „obscsesztva rizska*”, In: Kuda igyot Rosszija, Moszkva, 1997. 39-40.l. V.ö. U. Beck: *Risk Society. Toward and New Modernity*, London, 1992.)
12. Ld. ehhez: Nyikolaj Troickij: *Vlaszty kompromata ili kompromat vlasztyi*, In: Sztolica, 1993. 36. szám, 1-2.l.
 13. Ld. ehhez: 1992-1996: *pjatyiletka „Csisztije ruki*”, In: Komerszant, 1997. 15. szám, 11.l.
 14. Ld. erről: Roman Szergejev: *Prezigyent prikazal csesztmo zsityi*, In: Komerszant, 15. szám, 9-10.l.
 15. „Állítom, hogy az Oroszországban az „igazi tulajdonosok” megtalálásának programjával beindított privatizáció a létező tulajdonosi jogok valódi képének teljes összezavarodásához és elhomályosulásához vezetett. Négy év reformjai után lehetetlenség világosan megvonni a határt a gazdaságban az állami és a magánszektor között, gyakorlatilag a tulajdonformák teljes diffúziója következett be, a magántulajdon tényerése jóval nagyobb volt, mint azt a hivatalos statisztikák rögzítik. A magánszektor határainak bizonytalansága legalább két alapvető okra vezethető vissza: 1./ arra, hogy a privatizáció „szervezett” formái egészen a legutóbbi időig elhanyagolható szerepet játszottak; vagy egyszerűen legalizálták az állami tulajdon ténylegesen már előbb lezajlott újrafelosztását, vagy pedig a tömeges privatizáció (vaucser) útján előkészítették a talajt a rákövetkező másodlagos újrafelosztás számára; 2/ arra, hogy a magánszektor létrejöttének különleges formái rendkívül széles skálán mozogtak – az állami tulajdon leplezetlen elrablásától kezdve a legális tranzakciókig, amelyek között olyanokat találhatunk mint: az állami vállalatoknál megtermelt értéktöbblet egy részének átszivattyúzása a magánszektorba; pénzügyi holdingok, különféle konglomerátumok, félállami bankok és pénzügyi struktúrák létrehozása, amelyek párhuzamos pénzpiacok, hitelpiacok és tőkepiacok életrehevítésében működtek közre; a vállalatok körbetartozása és hitelfüggése egymástól mint a legális vagy árnyékprivatizáció előjátéka; a korábban állami monopóliumot képező tulajdon bevonása a gazdasági körforgásba; stb.” (Sz. P. Glinkina: *Problemi i tendencii razvityija „tyenyevoj” ekonomiki v szovremennoj Rosszji*, In: Csetvjortij szektor rosszjiszkoj ekonomiki, Vlaszty, 1995.6. szám, 17-18.l. Ld. még Uő: *Oszobennosztyi tyenyevoj ekonomiki v Rosszji*, In: Nyezaviszimaja Gazeta, 1998, március 17. 13.l.)
 16. *Koncepcija nacionalnoj bezopasznosztyi Rosszjiszkoj Federacii*, (1300. számú rendelet), 1997 december 17. In: Jagyernoje raszprosztranyenije, Moszkovszkij Centr Carnegie, Vip. 21. 1997. december 88-105.l
 17. A.I. Kirpicsnyikov: *Vzatka i korrupcija v Rosszji*, ALFA, Szent-Pétervár, 1997. 222.l.

Leemann del

M. Herz sculp.

TANKRED

A kapitalizmusért haragszom, nem ellene

VITA SOROS GYÖRGGYEL „A KAPITALISTA FENYEGETÉS”-RŐL

SOROS GYÖRGY: Mielőtt a globális kapitalista rendszer bírálatába kezdenénk, először is meg kell győződnünk arról, hogy létezik-e. Azt hiszem, a globális gazdaság léte általánosan elfogadott tény. Egy olyan globális gazdaságé, amelyet nemcsak az áruk és szolgáltatások szabad kereskedelme, hanem elsősorban a tőke szabad mozgása jellemez. Éppen emiatt beszélhetünk globális kapitalista rendszerről: mert a tőke viszonylag könnyen mozog, szemben a termelés többi tényezőjével, a munkával vagy a földdel. Ezért a tőke mindig oda vándorol, ahol a legkedvezőbbek a feltételek. Igyekszik elkerülni az adózást és mindenféle szabályozást, ami olyan előnyös pozíciót biztosít a számára, mely korábban, a globális kapitalista gazdaság kialakulása előtt ismeretlen volt.

Mindez viszonylag új jelenség. Bár a második világháború óta rohamosan bővül a világkereskedelem, eleinte még szinte teljesen hiányzott a tőke nemzetközi mozgása. Nehéz pontosan megmondani, mikor kelt életre a globális kapitalista rendszer, fejlődése ugyanis fokozatos volt. Ám kialakulásában bizonyosan döntő lépést hoztak az 1980-as évek: Reagan elnök és Thatcher miniszterelnök megválasztása – akiknek határozott nézeteik voltak a piac szabadságának biztosításáról. Mára pedig a pénzügyi piacok őríási befolyást gyakorolnak az egyes országokra.

Természetesen én a kapitalista rendszer híve vagyok. Ezért amikor bírálok, nem a megszüntetése,

hanem hibáinak a kijavítása mellett érvelek. Ha ezt elmulasztjuk, a rendszer elviselhetetlenné és fenntarthatatlanná válik.

Kapitalizmuskritikám alapvetően két fő dologra koncentrál. A piaci rendszer kudarcaira, illetve a társadalom nem piaci részének kudarcaira. Bírálatom ugyan sokkal megalapozottabb az első tekintetében, mégis úgy gondolom, hogy a nem piaci szektor, a politikai rendszer, a nemzeti és nemzetközi politika, illetve a társadalmi értékek gyengeségei, valamint a globális gazdaságra rimelő globális társadalom hiánya súlyosabb és alapvetőbb problémákat takarnak.

A piaci rendszerrel kapcsolatban a pénzügyi piacok működéséről vallott nézeteinket bírálok. A közgazdasági elméletre alapozott uralkodó vélekedés szerint a pénzügyi piacokat egyensúly jellemzi. Azt állítom, hogy ez a nézet téves. A közgazdaságtani egyensúly-fogalom a fizikából származó rossz analógia, és nem segít bennünket a pénzügyi piacok működésének megértésében. A fizikában az inga mozgását egy adott egyensúlyi állapot felé haladó mozgás jellemzi: az ingát valamilyen külső erő kimozdíthatja egyensúlyi állapotából, kileng, de végül ugyanabba az egyensúlyi állapotba tér vissza, amelyből a külső hatás kimozdította. Az inga-analógia a pénzügyi piacokra nem alkalmazható, mivel azok diszkontálják a jövőt. Ám ez a diszkontált jövő nem független magától a leszámítolás mechanizmusától. A pénzpiacokon a jelen időben hozott döntés befolyásolja az a jövőt, melyet éppen diszkontálni hivatott. Nem érvényes tehát az, ami igaz a természettudományokra, ahol az események függetlenek a rájuk vonatkozó állításoktól: természettudós és tudományának tárgya között a kapcsolat egyirányú. A pénzügyi piacokon és általában valamennyi emberi vállalkozásban kétirányú a kapcsolat: a résztvevők nézetei befolyásolják azokat az eseményeket, amelyekre a nézetek vonatkoznak. Ráadásul döntéseinket nem alapozhatjuk kizárólag (tökéletlen) tudásunkra, támaszkodnunk kell megérzéseinkre, torzításainkra, előítéleteinkre is. Ezek, bár nem determinálják, de befolyásolják az eseményeket. Így viszont az egyensúly elérhetetlenné válik. Ezt a kétirányú visszacsatolást nevezem reflexivitás-

1998. június 22-én a Magyar Tudományos Akadémián vitát rendeztek Soros Györgynek az *Atlantic Monthly* 1997. februári számában megjelent „The Capitalist Threat” című írásáról a szerző részvételével. A vita szervezői Zsolnai László (Gazdaságtudományi Központ, Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem), Sorin Antohi (Közép-Európai Egyetem) és Nemeslaki András (Nemzetközi Menedzser Központ) voltak. Soros György vitapartnerei: Bródy András (MTA Közgazdaságtudományi Intézet), Olivier Giscard d'Estaing (INSEAD – Business Association for the World Social Summit, Párizs), Rabár Ferenc (Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem), Jörn Rüsen (Kulturwissenschaftliches Institut, Essen), Tardos Márton (Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem) és Vargha János környezetvédő, alternatív Nobel-díjas. A vita szervezői köszönettel tartoznak Teplán Istvánnak, Gedeon Évának, Morán Ildikónak és Szalay Andreának a vita lebonyolításában nyújtott értékes segítségükért.

nak. A reflexivitás fogalma – amely azt a történeti igazságot takarja, hogy sohasem jutunk vissza kiindulópontunkhoz – megfelelőbb a pénzügyi piacok megértéséhez, mint az egyensúlyé.

Amikor cikkemet írtam az *Atlantic Monthly*-ba, még nem gondoltam, hogy hamarosan olyan nyilvánvaló gyakorlati igazolást kapunk, amilyet most az ázsiai válság ad. Ahelyett, hogy a pénzügyi piacok ingamozgást végeznének, úgy viselkednek, mint a tekegolyó: egyik gazdaságot a másik után döntenek le a lábukról. A pénzügyi piacok tehát sajátos belső logikájukból fakadóan labilisak. Ha pedig ez így van, akkor a közszolgálati politikának kell céloznia a stabilitást. A gyakorlat ezt már régóta felismerte, hiszen a kapitalizmus fejlődése válságok sorozatának a története. E válságok mindegyike új intézményi szabályozást eredményezett, így jött létre a központi banki tevékenység vagy a tőzsdék szabályozása is. Igen ám, de a pénzügyi válságok kezelésének intézményi kereteit nemzeti szinten hozták létre. Ma viszont már globálisak a pénzügyi piacok, és mellettük hatalmas szabályozási űr tátong – hiányoznak a piacok stabilitásának megőrzését szolgáló nemzetközi mechanizmusok. Ez pedig nagyon égető probléma. Természetesen továbbra is működnek, és valamelyest alkalmazkodtak is a változó körülményekhez a Bretton Woods-i intézmények – a Nemzetközi Valutaalap, a Világbank –, és a nemzeti hatóságok is együttműködnek, egymással a stabilitás megőrzése érdekében. Nyilvánvaló azonban, hogy mindez nem elégséges. A pénzügyi szakértők és döntéshozók gondolkodását is átható uralkodó megközelítés tarthatatlanságát a mostani válság teljesen világosan mutatja.

Mi az ázsiai válságból és a kezelésére történt beavatkozás elégtelenségéből levonható legfőbb tanulság? A monetáris hatóságok és a Nemzetközi Valutaalap akcióiban fellelhető aszimmetria. Ezen intézmények feladata a rendszer megóvása. Válság idején kimentik azokat a hitelezőket és befektetőket, akik ésszerűtlen kockázatot vállaltak; feltételeket szabnak a bajba jutott országoknak; olyan orvosságot írnak elő a számukra, melyet úgy terveztek meg, hogy az országok képessé váljanak nemzetközi kötelezettségeik teljesítésére. Az első számú cél a stabil valuta fenntartása. Tulajdonképpen azok az országok, amelyek nem követték a Valutaalap előírásait, ezúttal jobban jártak, mint azok, amelyek igen. Mindez azért alakult így, mert a szabályozási beavatkozások során nem ügyeltek a szimmetria fenntartására: a jövőben jobb egyensúlyt kell tartani – az adós országokra, valamint a hitelezőkre és befektetőkre kiszabott feltételek között. A Valutaalap bírálójának nagy része a túlzott beavatkozást sérelmezi, én viszont éppen a beavatkozás elégtelenségét hangoztatom.

Ezzel kapitalizmuskritikám másik gondolatához értem, mely kapitalizmus és demokrácia kapcsolatára vonatkozik. Véleményem szerint a kapitalizmus stabilitásához elengedhetetlen a demokrácia, mivel szükségünk van a kapitalizmus túlkapásainak társadalmi ellensúlyozására. Sőt magának a piacnak a fenntartásához is szükségünk van ellensúlyra, hiszen a versenytársak nem azért rivalizálnak, hogy megőrizzék a versenyt – ők győzni akarnak. Ha pedig sikeresek, monopóliumokat, oligopóliumokat hoznak létre, és megszüntetik a versenyt.

Szükségünk van ellensúlyként a demokráciára, mégis azt látjuk, a globális kapitalizmus kialakulásával az államnak jóval kevesebb lehetősége maradt, hogy beavatkozzon a gazdaságba. Ez a globális verseny egyik haszna. Ám ugyanez az egyik nagy veszélye is. Természetesen nem vagyok az állam piaci beavatkozásának a híve, azonban szükségünk van olyan nemzetközi intézményekre, amelyek megőrzik a piac stabilitását. A piaci fundamentalizmus – amely különösen erős az Egyesült Államokban – a már meglévő intézményeket is veszélyezteti.

Mit tegyünk hát a túlkapások visszaszorítása érdekében? Először is szeretném újra bevezetni és újrafogalmazni a nyitott társadalom fogalmát. A jelenleg működő kapitalizmus a nyitott társadalom torzulása. Közel áll ugyan a nyitott társadalomhoz, nagyon sok jellemzőjével és előnyével rendelkezik, de az individuális döntéshozatalba vetett hitet a szélsőségekig viszi, s ez tarthatatlan. Amikor *Karl Popper* először fogalmazta meg a nyitott társadalom koncepcióját, és éles vitát folytatott *Friedrich Hayek*kel – aki ugyancsak a nyitott társadalom híve, de ugyanakkor a *laissez faire* apostola is volt – az egyedüli fenyegetést a totalitárius ideológiák jelentették. Ma azonban vissza kell nyúlnunk a nyitott társadalom ismeretelméleti alapjához, mely szerint a világról alkotott tudásunk szükségképpen tökéletlen. Ez a *fallibilitásnak*, a tévedés lehetőségének koncepciója. Miután tudásunk korlátozott, és tetteinknek nem szándékolt következményei is vannak, így vagy úgy minden társadalmi berendezkedés tökéletlen. Ám abból, hogy az állami beavatkozás hibás, még nem következik, hogy a piac tökéletes. Jelenleg nagyobb veszély fenyegeti a nyitott társadalmat a korlátozatlan kapitalizmus, a piaci fundamentalizmus irányából, mint az állami beavatkozásból. Ezt a gondolatot igyekeztem cikkemben megfogalmazni.

Amint ráébredünk arra, hogy a tökéletesség elérhetetlen, hogy az egyensúly semmilyen formájába sem juthatunk el, meg kell elégednünk a „második legjobbal”, a tökéletlen társadalommal, melynek javításán folyamatosan munkálkodnunk kell, hiszen tökéletlenségéből adódóan jobbá tételének tere végtelen. Ez a nyitott társadalom koncepciója, melynek

segítségével tudjuk fejleszteni intézményeinket, hogy a kapitalizmust stabilabbá és talán méltányosabbá is tehetjük.

BRÓDY ANDRÁS: Soros György cikke áttekinti a szabadság és rend kényes egyensúlyáról való tudásunkat. Írása nyíltan utópikus, olyan világban azonban nem érdemes élni, melynek nincs elképzelése arról, hogyan javíthatók a dolgok.

Soros érvelése meggyőző, de sokkal több minderről beszél, mint amivel egy matematikai közgazdász megbirkózhat. Ezért két témát választottam ki közelebbi vizsgálódásom tárgyául. Az egyik az egyensúly fogalma a közgazdaságtanban. A másik a nyitott társadalom ellensége, az ellenség és a gazdasági rendszer szerepe.

A piacok többsége nem reflexív, és a tőke nagy része elektronikusan nem továbbítható. Ezért az egyensúly fogalmának egy másik, a közgazdaságtanban uralkodótól eltérő megközelítését javaslom. Ez is ugyanahhoz a következtetéshez vezet: a piacok, különösen a pénzügyi piacok riasztóan ingatag mivoltához. De mi is az egyensúlynak ez a megközelítése?

A közgazdaságtan fő árama – még *Robert Lucas* professzor kifinomult megközelítésében is – azt állítja, hogy a gazdaság többnyire egyensúlyban van. Teljesen természetes reakcióként jelennek meg az ellenvélemények, *Soros György*é, *Kornai János*é, amelyek sekélyesnek és üresnek tartják az egyensúly fogalmát, hiszen a gazdaságot sohasem találjuk egyensúlyban. Létezik azonban egy középút, melyet *Neumann János* és *Wassily Leontief* dolgozott ki. Szerintük az egyensúly létezése nem követeli meg az egyensúly felé mozgást. *Neumann* az egyensúlyt termodinamikai fogalmakkal határozta meg: valaminek a maximuma és egy más valaminek a minimuma a nyeregponthoz. Am ennél többet nagyon nehéz mondani. Még *Leontief* új statisztikai módszereivel is csak közelíteni tudjuk.

Mi történik, ha az egyensúlyi pont nem erős vonzópont? A tényleges helyzet többé-kevésbé körülötte fog fluktuálni, ciklikusan mozogni. Ráadásul annyi gazdasági ciklus van rendszerünkben, amennyi termék. Történetesen a legfontosabb egyensúly, a monetáris, melyet már *Keynes* modellje megközelített, kétszáz év hosszúságú ciklusokban mozog. Európában már négy ciklust éltünk át, melyek mind pénzügyi forradalommal zárultak. Ennek kísérője, sőt valószínűleg előhírnöke a kommunikációs rendszerek forradalma. Az a négy nagy ciklus, ami lezajlott Európában, és legújabb számításaim szerint most zajlik az Egyesült Államokban, kétszáz éves ciklus. Ha pedig *David Hackett-Fischer*nek, az árciklusok tudósának igaza van, akkor különleges válságot élünk át, kritikus pontra jutottunk, ahol az infláció sokkal gyorsabb ütemű, mint az előző négy szakaszt: a skolasztikát, a reneszánszt, a felvilágosodást és a kapitalista

rendszert összekötő infláció. Jó ez, vagy rossz? Úgy vélem, a szabadság új dimenzióját villantja föl, s felhívja figyelmünket a válságra, arra, hogy mostani döntéseink meg határozzák az elkövetkező kétszáz év struktúráját.

Semmit sem tehetünk a kétszáz éves ciklus ellen. Viszonylag könnyű kisimítani egy négy- vagy tízéves ciklust, hiszen a gyorsabb ciklusoknak kisebb az energiájuk. Ám egy kétszáz éves ciklussal szemben a kormányzatnak nincs elég pénzügyi ereje. Mégis nagyon érdekes, hogy egy olyan szigorúan emberi ügygel, mint a pénzügyi ciklussal szemben mi, emberek, teljesen védtelenek vagyunk. Már négy alkalommal tépázta meg és alakította át az emberi társadalmat. Mindez azt jelenti, hogy közel állunk a katarzishoz, és az én olvasatomban *Soros György* cikke ennek a katarzishoz a figyelemre méltó jele.

Régóta tudjuk, hogy a piaci rendszer kiválóan alkalmas a szabadon újratermelhető javak számára. Ezt állította *Ricardo* is a rendszeréről: a közgazdaságtan a szabadon újratermelhető javak tudománya. Ma már tudjuk, hogy léteznek olyan javak is, amelyek nem termelhetők újra szabadon. Ezek egyike például a pénz, hiszen „termelése” monopólium. A tiszta levegő, a tiszta víz, a lakóhelyi környezet, a kreatív gondolat sem szabadon újratermelhető jószág, mégis egyensúlyi mennyiséggel és egyensúlyi árral sújtjuk őket. Ez az egyensúlyi ár nagyon is ingatag és megkérdőjelezhető, ezért is használtam a „sújtjuk” szót. Mégis, a rendszerbe szorítva, egyensúlyi árú és egyensúlyi mennyiségű van, ami körül fluktuálnak.

Az általános egyensúly létezése tehát így értelmezhető. Ez nagyon fontos, mert az egyensúly létezésének hiányában a gazdasági élet teljesen kaotikus volna. Ha az egyensúly úgynevezett fokális pont, azaz erős vonzópont lenne, akkor a szabadság sérülne, és emberi szabadságunk az elektronok szabadságának szintjére süllyedne. Szabadság és rend valamilyen egyensúlya társadalmi viszonyaink előfeltétele.

Mit jelent ez? Szigorúan véve periodikus-e rendszerünk? Vannak egyértelmű visszatérések? Nem, mert annyi ciklus van, hogy egy abszolút visszatérés éónokba telne. Ahogy *Mark Twain* mondta: „a történelem nem ismétli önmagát, de az események rímelnék”.

A gazdasági egyensúly pontja nem egyszerű maximum, hanem nyeregponthoz: minimális a nyereség, maximális a növekedés szempontjából. A verseny folyamatosan hajtja fölfelé a növekedési rátát. Ám ahhoz, hogy versenyképesek maradjunk, a profitrátát kell feláldozni. Ez a két ellentétes trend, ez az antagónisztikus minimum-maximum elv nagyon lényeges az egyensúly körüli mozgáshoz.

Más szóval: léteznek ellenerők. Ha nem lennének, ha a kormányzat egyszerre akarná a nyereséget és a növekedést maximalizálni, akkor időlegesen csodákat teremthetne, de elveszne a stabilitás. Bár a növekedés sebessége hosszú távon a valódi egyensúlyi pályán a leggyorsabb, ez rövid távon mindig feláldozható. A növekedés mindig felfűthető adott irányban egy bizonyos ideig. Sokáig azonban nem tartható fenn a rossz menetirány. A látszólagos gyorsaság felbillenti az egyensúlyt, az út egyre bizonytalanabbá válik, a gazdaság végül csődbe jut. A „nagy ugrások”, mint a szovjet típusú tervezgazdaságé, szükségképpen kudarcba fulladnak.

Ezért „ellenségre”, szabad ellenerőre van szükség a gazdasági egyensúly létezéséhez. A nyitott társadalomra leselkedő legfőbb veszély tehát nem a kapitalizmus mint olyan, hanem az ellenerő hiánya. A szovjet rendszer bukásával a kapitalista rendszert mérhetetlen büszkeség töltötte el, az ellenfél bukása azonban semmit sem javított magán a rendszeren. Nagyon fontos üzenet a nyitott társadalom számára, hogy azok az erők, amelyek összejátszással vagy korrupcióval az ellenerők megtörésére törnek, szükség-szerűen elbuknak, mert a szabadság és rend nagyon kényes egyensúlyát veszélyeztetik, amelyet az emberi ségnek az elkövetkező kétszáz évre kell kimunkálnia.

OLIVIER GISCARD D'ESTAING: A kapitalizmus a legrosszabb rendszer, kivéve az összes többi. Mint tudjuk, Churchill ugyanezt mondta a demokráciáról. Soros György a kapitalista fenyegetésről beszél. Szerintem ilyen nem létezik. Társadalmunk egészen más fenyegetésekkel áll szemben. Melyek ezek? A méret és a sebesség. Általában modernizációnak nevezzük, ami mindennapjaink óriási átalakulását jelenti. A világ pénzügyi piacain dollármilliárdok forognak; termékek és információk tömege áramlik a világ különböző pontjai között. Ez természetesen új társadalmat teremt, és olyan új struktúrákat igényel, amelyek összhangban vannak a kapitalista rendszerrel. Ezt szeretném a következőkben bizonyítani.

Lássuk a sebességet. Minden pillanatban információk özönlenek felénk arról, hogy mi történik éppen a világban. Nap mint nap újabb és újabb termékekkel találjuk szembe magunkat: a termékek életgörbéje hihetetlenül lerövidült. Mindezek a változások új gondolkodást, új megközelítést igényelnek, hiszen a változásoknak áldozatai vannak. A vesztesek lehetnek országok, tartományok, egyének, a munkanélküliek, azok, akiknek a tehetségére a társadalomnak éppen nincs szüksége, vagy mindazok, akik lemaradnak. Ezért a gazdagság termelését ki kell egészítenie a gazdagság elosztásának. Ezt azonban a piac önmagában nem képes elvégezni, hacsak nem léteznek bizonyos szabályok és bizonyos magatartásformák.

A kapitalizmus szerintem négy meghatározó jellemzővel bír: tisztességes verseny, a vállalatok ma-

gántulajdona, megfelelő állami és nemzetközi szabályozás, valamint a szereplők megfelelő magatartása, szakmai és etikai értelemben egyaránt. A *laissez faire*-ről jobb, ha megfelekedünk. Ez sohasem létezett – még Amerikában sem. Tekintsünk csak a trösztellenes törvényekre! Annyi a szabályozás, hogy a jogi szakértők vagyonokat keresnek rajtuk. Franciaországban és Európában – egyetértek – túl sok a szabály. Ám mindegyiknek megvan a maga feladata. Számomra a szabályozásnak két fő célja lehet: az egyik a természet és környezet védelme, a másik a szolidaritás. Tehát nem az a kérdés, hogy legyen vagy ne legyen állami beavatkozás. A probléma inkább az, hogy milyen célból, mekkora állami beavatkozásnak adjunk teret, és hogy azt miként döntsék el és hajtsák végre. Ezt pedig nagyon jól ki lehet dolgozni.

Az egyesült Európa szintjén nem akarunk szabadkereskedelmi övezetet. Elhatároztuk, hogy közös piacot hozunk létre, ami azt jelenti, hogy meg fogunk egyezni a közös viselkedési szabályokban. Igyekszünk összehangolni szociálpolitikánkat és költségvetési politikánkat. A vállalatoknak így nem a szerkezeti eltérések miatt kell veszteségeket elkönyvelniük. Már azon a ponton állunk, hogy bevezetjük a közös valutát, amelynek működőképességéhez szükség lesz egy nemzetközi hatóságra.

A modernizáció másik oldala a kereskedelem, a befektetések, a kommunikáció, a technológia. A számok elképesztőek. A háromszáz legnagyobb vállalat ellenőrzi a húszmilliárd dollárt érő termelési eszközök negyedét, és eladásaik meghaladják az egymilliárd dollárt, ami a világon az összes hozzáadott érték ötöde. Az országhatárokon áthaladó pénzügyi műveletek értéke meghaladja a napi egymilliárd dollárt. Mindez teljesen szabályozatlan, tehát rossz. Ellenőrzést kell gyakorolnunk e mozgások felett. James Tobin is meg akarta adóztatni a nemzetközi pénzmozgásokat. A befolyó összeget a szociális szükségletek kielégítésére, a szegénység és a betegségek elleni harcra lehetne fordítani.

Amikor a második világháború után létrehoztuk a Nemzetközi Valutaalapot, a világ központi bankjának szántuk, de tervünk nem vált valóra. A Valutaalapnak túl kicsi a hatalma. Egyetértek Soros Györggyel, amikor azt mondja, hogy azok az országok, amelyek nem követték a Valutaalap útmutatásait, jobban jártak. Hát persze, hiszen ezek az országok amúgy is jól fejlődtek. A Valutaalap csak akkor lép fel, ha baj van. A probléma abban rejlik, hogy a Nemzetközi Valutaalapnak nincs döntéshozói hatalma. Ezt tapasztaltuk az ázsiai válság idején is. Egyensúlyt kell teremtenünk a nemzeti szuverenitás és a nemzetközi szabályok között azért, hogy a világ megfelelően működjön, és egymásra utaltságunk ne váljon problémák állandó forrásává. Javaslatom az, hogy erősítsük meg valamennyi nemzetközi szerveze-

tünket, a Világbankot, a Valutaalapot, az ENSZ-t és intézményeit.

Közeli munkakapcsolatban állok a Világkereskedelmi Szervezettel (WTO), ahol megpróbáljuk kiegyenlíteni a különböző piacok közötti eltéréseket a tisztességes verseny érdekében. Együttműködünk a Nemzetközi Munkaügyi Szervezettel (ILO) a gyermekmunka megszüntetése érdekében, hiszen nem nevezhetjük tisztességes versenynek azt, amikor termékeinkkel szemben a versenytársak termékeit rosszul fizetett vagy gyermekmunkával állítják elő. Ezekben az ügyekben nemzetközi egyezségekre kell jutnunk.

Utolsó és talán legfontosabb megjegyzésem az emberi magatartásra vonatkozik. Hiszen végső soron mindannyian szereplői vagyunk a rendszernek. A dolgok attitűdjeinktől, szakmai hozzáértésünktől és érdekeinktől függenek. Éppen ezért meglep, hogy mindenütt annyi szó esik a pénzügyi piacokról, és oly kevés az emberi tőkééről, pedig az sokkal fontosabb, mint a pénz. Gary Becker azt állítja, hogy a hozzáadott érték háromnegyed része az embertől származik, és nem a gépektől. Így jön létre a gazdagság. Ezért kell befektetnünk az emberi tőkébe. Ehhez kell elképzelés a társadalmi fejlődésről, melyben jelentős helyet kell kapnia az ember fejlődéséről alkotott filozófiáinknak: meg kell fogalmaznunk az ember szerepét, hozzájárulását és érdemei elismerését a ma és a holnap társadalmában.

Nem hiszem, hogy a profit, a pénz elegendő motivációt jelent az egyén vagy a társadalom számára. Mindig megdöbbenek, ha a kapitalizmust a nyereség-hajhássággal, a pénzcsinálással azonosítják. Nem és nem! A magam részéről kiállok a profit mellett. Szükségünk van egyéni és közösségi motivációkra ahhoz, hogy azt tegyük, amit akarunk. Ne felejtjük el, hogy Franciaországban mi például nyereségeinkből legalább háromszor rójuk le adófizetési kötelezettségeinket: osztalékadót, személyi jövedelemadót fizetünk, és adózunk minden egyes termék megvásárlásakor is! A redistribúció mértéke Franciaországban már meghaladja az ötven százalékot – hatalmas összeg! Meggyőződése, hogy ezt számításba kell vennünk a kapitalizmus új filozófiájában, hiszen a kapitalizmus helyes attitűddel és helyes intézményekkel működve a jövő ígérete.

RABÁR FERENC: Többféleképpen is bírálhatunk egy adott társadalmi-gazdasági rendszert: kritikailag vizsgálhatjuk a rendszer mögött meghúzódó gazdaságelméletet, vagy azokat a feltevéseket, amelyekre ez a gazdaságelmélet nyugszik, de hivatkozhatunk a megváltozott valóságra is, arra, hogy a rendszer már más-

képpen működik, mint eredetileg. Soros György cikkében mindhárom érvelést felhasználja. Ami a gazdaságelméletet illeti, Soros szerint a *laissez faire*-ideológia, melyet most piaci fundamentalizmusnak nevez, a tudományosnak kikiáltott igazságok ugyanolyan torz változata, mint a marxizmus-leninizmus volt. Ez az elutasítás a gazdaságelmélet feltevéseinek tagadásán alapszik. A tökéletes tudás, a homogén és végtelenül osztható termékek, a nagyszámú és a piaci árat befolyásolni képtelen piaci résztvevő mind-mind olyan előfeltevés, amely a valóságban nem teljesül. Soros különösen az első feltevés tarthatatlanságát hangsúlyozza: a keresleti és kínálati görbék alakját befolyásolják az eseményekre vonatkozó várakozások, amelyek maguk is hatást gyakorolnak az eseményekre.

Soros kritikájának másik része a megváltozott valóság figyelembe vételén nyugszik. A kommunizmus összeomlásával megszűnt a kapitalizmust fenyegető totalitarizmus. A nyitott társadalom globálissá vált, de létét önző nemzetállamok veszélyeztetik, a szélsőséges individualizmus mintájára.

A társadalom kulcsfontosságú fogalom e gondolatokban, de itt fedezhetjük föl az első ellentmondást is. Úgy tűnik, Soros elsiklik afelett, hogy a nyitott társadalomnak és a *laissez faire*-kapitalizmusnak ugyanazok a filozófiai gyökerei. Friedrich Hayek következetesen hű maradt a gyökerekhez. Fanatikusan ellenzte a szegény országoknak címzett nemzetközi segélyeket, elutasította a redistribúciót, a szolidaritást, a társadalmi igazságosságot pedig szinte vallásos babonának bélyegezte. Hayek következetes volt, de Sorosnak van igaza. A társadalom fogalmából egyenesen következnek a redistribúció, az igazságosság, az együttműködés és a kommunikáció fogalmai. A társadalom léte nem választható el a közjó létezésétől.

Tudnunk kell, a libertáriánusok más képet festenek a társadalomról. Margaret Thatcher szerint például nincs „társadalom”, csak egyének vannak és családok. A kormányzat is csak egyéneknek keresztül működhet, akik csupán saját érdekeiket nézik. John Stuart Mill szavaival: „minden bölcs és nemes dolog kezdeményezése az egyéntől származik, és kell hogy származzék”. Habár nem ez volt az eredeti gondolat. Amartya Sen hangsúlyozza Adam Smithnek „Az erkölcsi érzelmek elmélete”-ben kifejtett gondolatát, mely szerint az emberség, az igazságosság, a nagylelkűség és a közösségi szellem a leghasznosabb egyéni tulajdonságok a társadalom számára.

Kenneth Arrow bizonyította: a kompetitív egyen-súly létezéséhez szükséges, hogy minden egyes személy rendelkezék valamennyi, a jövőben lehetséges környezeti állapotok valamilyen listájával. Az egyéni döntések bizonytalanság közepette születnek. Paul Ormerod szavaival: „olyan gazdasági rendszerünk van, amelyben mikroszinten az egyének megtanulják

kollektív makroszintű magatartásukat, ami pedig a mikroszintű magatartások eredménye... Az ilyen rendszer makroszinten összegzett viselkedése nem vezethető le az egyének mikroszintű magatartásából. Az egész nem egyezik meg a részek összegével. Van olyan, hogy társadalom.”

Soros nyitott társadalmá ezen a koncepción alapul. Vallja, hogy léteznek olyan közös értékek, amelyek összetartják a társadalmat. Bár fenntartja az egyéni szabadság, a tolerancia és a fallibilitás értékeit, mégsem követi a neoliberális ideológia szélsőséges társadalmi következtetéseit. Ezért kényszerült szembenézni a neoliberalizmus szélsőséges gazdasági következményeivel.

A megváltozott nemzetközi viszonyok tárgyalása Soros cikkének a legproblematisabb része. Úgy vélem, itt sokkal alaposabb elemzésre lenne szükség. Soros egyszerűen helyettesíti az önző egyéneket az önző nemzetállamokkal, a nemzeti közjót a globális nyitott társadalom közjávával. A nemzetközi aréna ennél sokkal összetettebb. A nemzeti kormányok, a multinacionális vállalatok, a pénzügyi tőke és a bérből élők állandóan változó szerepekben tűnnek fel, eltérő érdekeket képviselnek. Magatartásuk, érdeküközéseik számtalan régi és új kérdést vetnek fel a gazdaságtudomány számára. Ezek megválaszolására a hagyományos nemzetközi közgazdaságtan teljesen alkalmatlan. Ilyen kérdések várnak válaszra: Vajon a tőke jelenlegi mobilitása globális egyensúlyhoz vagy a munka általános kiszármányolásához vezet? Vajon a kiszermányolt gyakorlatok és a tőke szélsőséges mobilitása helyettesíti a munka politikailag meghatározott immobilitását? Meddig folytatható a munka tőkével helyettesítése anélkül, hogy az effektív piaci kereslet csökkenése stagnáláshoz és általános gazdasági válsághoz vezetne? Mi lesz a következménye annak, hogy a nemzeti törzst- és monopóliumellenes törvények mellett a nemzetközi porondon korlátlan az ilyen szabadság? Hogyan működnek azok a piacok, amelyeket újabban *Robert Frank* és *Philip Cook* a „győztes-viszi-a-piacot” jelenségként írt le? Olyan emberek dolgoznak e piacokon, mint *Boris Becker*, *Carl Sagan*, *Gabriel García Márquez*, *Gérard Depardieu*, *Mel Gibson*, *Garri Kaszparov*, *Stephen Hawking*, *Andrew Lloyd Webber* és *Soros György*.

JÖRN RÜSEN: Soros György kapitalizmuskritikája túlmutat a közgazdaságtan keretein, és szélesebb társadalomtudományi és filozófiai problémákat vet föl. Ezzel pedig jelentősen kibővül a piaci fundamentalizmus fenyegetéséről szóló diskurzus. Erre példa Soros érvelése a gazdaság reflexivitásáról. A reflexivitás kisé akadémiás fogalma nyilvánvalóan a történelem szerepét takarja, hiszen a történelem, a történetiség nem más, mint az emberi világ változásainak nyomon követése.

A nemzetközi együttműködés szükségességét hangsúlyozva túllépünk a szűk körű gazdasági megfontolásokon, a politika terrénumára. Az az állítás, hogy a demokráciára a kapitalizmus ellensúlyozása végett van szükségünk, azt a felismerést rejti, hogy a gazdasági kritériumokon kívüli elvekhez kell fordulnunk, ha a gazdaságot saját céljaival összhangban kívánjuk működtetni. Mint Soros helyesen megállapítja, ha az egyének nélkülöznenek mindenfajta közösségi érzést és társadalmi kötődést, akkor elképzelhetetlen lenne maga a gazdaság, a gazdasági tevékenység is.

A következő, filozófiai kérdés az értékeket érinti. Soros elsősorban *Karl Popperre* hivatkozik, aki a nyitott társadalom vízióját a totalitárius rendszereket bírálva fejtette ki. A fenyegető totalitarizmus ma már a múlté. Ezért ezt az elképzelést újra kell gondolni, hiszen most már nem elegendő, hogy pusztán valaminek a kritikája legyen: a túlélő rendszer jövőjének képét kell megrajzolni. Ehhez elkerülhetetlen a politikát, a társadalmi életet és a gazdaságot vezérlő értékek problémájának tárgyalása, amivel a kultúra birodalmába jutunk. Bizonyos kulturális feltételek nélkül tehát a kapitalista fenyegetést nem tudjuk elhárítani, és a szabad világ jövőjét – a gondolkodó emberhez méltó felelősséggel – még csak meg sem tudjuk tervezni.

A továbbiakban csupán az identitás és az egyetemesség problémáival szeretnék részletesebben foglalkozni. A személyes és társadalmi identitás egyaránt elengedhetetlen kulturális feltétele egy olyan gazdaság megfelelő működésének, amelyről mindnyájan beszélünk. Ez pedig nem más, mint az értékek meghatározó szerepe az egyén életében. Az értékek horgonyozzák le az egyént társadalmi kontextusába, és teszik lehetővé számára az olyan értékrendszernek megfelelő cselekvést, melyet a tisztességes verseny, a helyes magatartás általunk említett fogalmi megkívnának. A kulturális feltételek teremtette identitás nélkül lehetetlenné válnának a hivatkozott cselekvések és magatartásformák.

A globalizáció folyamatához nélkülözhetetlen egy, a folyamat univerzális terjedéséhez hasonlóan egyetemes értékrendszer. A nyugati társadalmakban az univerzális értékeknek hagyományosan döntő szerepük van a társadalmi kötődés és a személyes identitás kialakulásában. Ilyen egyetemes értékek az emberi és polgári jogok. Ám strukturálisan még a nyugati társadalmak politikai rendjébe ágyazott emberi és polgári jogok rendszere sem elégséges. A megoldatlan problémák egyike a méltó állampolgári lét lehetősége és képessége az egész társadalom számára. Miközben a munka nélkülözhetetlen feltétele a teljes értékű állampolgári létnek és annak, hogy az állampolgár élhessen emberi jogaival, az egész világon terjedő munkanélküliség problémája továbbra is megoldásra vár. A munkanélküliség módszeresen megfoszt az állampolgári lét társadalmi feltételeitől.

A másik strukturális probléma a környezet ügye. Az emberi és polgári jogok rendszerében benne rejlik az emberi szubjektum és a természet viszonyának meghatározott felfogása: a természet munka általi kiszákmányolása. Ezt azonban újra kell gondolnunk, ha le akarunk térni eddigi utunkról, amely környezeti katasztrófákkal teljes.

Végül – és talán ez a legfontosabb – szembe kell néznünk a kulturális különbségek elismerése és az általunk vallott univerzális értékek között feszülő ellentmondással is, melyet ugyancsak a globalizáció folyamata, a nyugati gazdasági rendszer világméretű kiterjesztése élez ki. Ez az alapja a relativisták és univerzalisták között dúló vitának a társadalomtudományi diszciplínákban. Ez a vita maga a probléma, (nem pedig a valódi megoldás). A megoldást inkább a kultúrák közötti, egyetemes értékeken alapuló kommunikáció gyakorlati megvalósításában kell keresnünk, elismerve és tiszteletben tartva a kulturális különbségeket. Ha ez valóra válik, azaz a globalizáció folyamatából eltűnik a nyugati polgári társadalom kultúrimerializmusának a többi kultúrát rémítő veszélye, és érvényesülhet a különbségek közös elismerésének egyetemes gondolata. A kultúrák közötti kommunikáció létrehozásában döntő szerepe van a társadalomtudományoknak és az oktatásnak. Így az emberek a kapitalizmus egyik funkcionális alkotóeleméből az új világrend valóban független állampolgáiraivá válnának. Az új világrend továbbra is az emberi és polgári jogokon alapulna, de kiegészülne a kulturális különbségek elismerésének egyetemes jogával.

SOROS GYÖRGY: Úgy látom, nincs közöttünk végzetes ellentét. Ezért hasznosabb, ha továbblépünk gondolatunk kifejtésében, hiszen jórészt valamennyi hozzászóló ezt tette. Természetesen egyet nem értés azért akad közöttünk. Giscard d'Estaing úr szerint valójában nincs *laissez faire*-gazdaság. Ebben igaza is lehet. A fejlett világban a GNP-nek az állami ellenőrzés alá eső hányada a második világháború óta megduplázódott. Mi is akkor a *laissez faire*-kapitalizmus? A *laissez faire*-ideológia – melyet piaci fundamentalizmusnak nevezek – nagyon befolyásos. 1980 óta hatalmas változások zajlottak le a pénzügyi piacok szerepében, a tőke mozgási szabadságában, valamint a munka és a tőke kapcsolatában. Azt állítom tehát, hogy napjainkban a piaci fundamentalizmus hatása a domináns. Ebben az értelemben Franciaország igazi harcot vív az állami befolyás és a jóléti rendszer fenntartásáért, melyet tulajdonképpen a nemzetközi verseny fenyeget.

Ami Bródy úr felvetését illeti, bár jómagam nem vagyok bizonyos a kétszáz éves ciklus létezésében,

hosszú ciklusok – még ha nem is teljesekek – nyilvánvalóan léteznek. A történelem nem periodikus, hiszen minden egyes ciklusban vannak hasonlóságok és különbségek. Bizonyos, hogy például az úgynevezett Kondratyev-jelenséget, ami ötven év hosszú ciklust ír le, számításba kell vennünk. Mostanában nagyon érdekes jelenséget figyelhetünk meg különösen Japánban, ahol a gazdasági viszonyok a Keynes korabeliére emlékeztetnek. Keynes népszerűsége azonban csökkent, hiszen bizonyos értelemben túl sikeres volt a gazdasági depresszió elleni kúrja. A fiskális élénkítés és beavatkozás az inflációs nyomás fokozódását eredményezte, ami a másik pólusnak kedvezett: a pénzkínálat szabályozása és a monetarizmus új-jáéledéséhez vezetett. Keynes gondolatait félretették, ám Keynes újra él, hiszen Japánban a túl nagy kapacitás és az elégtelen kereslet jelenségei figyelhetők meg. S itt a ciklus visszatér.

A hozzászólások legérdekesebb része kapitalizmuskritikám második gondolatát érintette: a társadalom, a globális társadalom szükségességét, ami a közös értékek révén tartja fenn a globális gazdaságot. Természetesen egyetértek Jörn Rüsennel abban, hogy a reflexivitás a történelem szerepét takarja. Ez lényeges az okfejtésben, hiszen a pénzügyi piacokat történeti, és nem valamiféle mechanikus jelenségeként értelmezem, miként az az egyszerű fogalmára és az örökké érvényes törvényekre áll.

Jörn Rüsen felvetette az identitás problémáját. Igen, szükség van a társadalomra, a társadalomhoz tartozás érzésére. Szükség van olyan közös értékekre, amelyek lehetővé teszik a globális társadalom megteremtését a globális kapitalista rendszer működése érdekében. Meg tudjuk-e találni ezeket a közös erkölcsi értékeket? Talán a fallibilitás lehetne az alapja közösen elfogadott értékeinknek. Ez a kategória viszont egyáltalán nincs kidolgozva. S nagyon aggodom, mert ugyan próbálok erre alapozni, de a fogalom túlon túl absztrakt. Hogyan fogják elfogadni? Hogyan fogják lefordítani valami olyanra, amivel nagyon sok ember egyet tud érteni? A közös alap megteremtéséhez általában ellenségre van szükségünk. Én például a nyitott társadalomról vallott gondolataim kifejtéséhez a piaci fundamentalizmust választottam ellenségemül. Ezt a problémát kell valahogyan leküzdenünk.

TARDOS MÁRTON: Azt hiszem, valamennyien egyetértenek abban, hogy az úgynevezett fejlett országokban a piac elfogadhatóan, bár messze nem optimálisan működik. Azt pedig senki sem tudja, mi lenne az állami beavatkozás és a *laissez faire*-kapitalizmus optimális kombinációja a változásokhoz történő alkalmazkodás érdekében. Mindenesetre a rendszer az Egyesült Államokban, az Egyesült Királyságban, Franciaországban és másutt is működik – nem elég hatékonyan, de kielégítően. Az új probléma, amivel

szembe kell néznünk az, hogy az országhatárok ma már korántsem olyan jelentősek, mint korábban. A világ globalizálódott, és ez a jövőben csak tovább fokozódik. Ám ha igaz, hogy a kapitalista rendszer jól működik, ha az egyéneknek – mint munkavállalóknak és munkaadóknak – joguk van bizonyos döntéseket meghozni, és ha az államnak a hatékonyság érdekében be kell avatkoznia, korlátoznia kell a monopóliumok hatalmát, szabályoznia kell a bankrendszert és sok más szektort, ki fogja ezt elvégezni a globalizálódott világban? A nemzeti gazdaságokban létezik erre legitim hatalom: a parlament, a kormányzat. De ki fogja menedzselni a globális gazdaságot a globális társadalom polgárai érdekében? Biztosak lehetünk abban, hogy a jelenlegi nemzetközi intézmények, mint a Nemzetközi Valutaalap, a G7, az ENSZ különböző szervezetei, nem rendelkeznek olyan a legitimitással, mint a nemzeti kormányok. Szükség van tehát egy olyan globális „kormányra”, amely ugyanolyan hatalommal rendelkezik, mint ma a nemzeti kormányok. Ez a lényeges kérdés a vita során is felvetődött. Pontosán kell megfogalmaznunk és az emberek elé tárunk, hogy megfelelő választ találjunk a legitim globális kormányzásra.

SOROS GYÖRGY: Nem hiszem, hogy a globális kormányzat reális lehetőség lenne. Egyszerűen nincs támogatottsága. A nemzetközi szervezetek nagyon rosszul működnek, hitelüket veszítették. Elsősorban az ENSZ-re gondolok. Ebben a kérdésben túl kell lépünk a közgazdaságtanon a politika és a biztonságpolitika területére. Az államok közötti konfliktusokról kell beszélnünk, hiszen ez fogja elpusztítani a kapitalizmust, mint ahogy ez pusztította el az első világháborúban is.

A nemzetközi intézmények általában nem működnek megfelelően, mert államok szövetségei, és a nemzeti érdekek, a nemzetállamok érdekei elnyomják az úgynevezett közös érdeket. Természetesen az Európai Unió ígéretes kivétel, itt a nemzetek egy kis csoportja legalább részben feláldozta gazdasági szuverenitását a központi szervezet javára. Ez azonban a külpolitika terén – amely a maastricht-i szerződés másik oszlopa volt – egyáltalán nem valósult meg: az Unió nemzeti nem hajlandók lemondani nemzeti szuverenitásukról. A közös valuta bevezetésének mostani tervezete csodálatos előrelépés lenne az unió kialakításában. Ugyanakkor nagyon kockázatos javaslat, hiszen a közös valutát közös költségvetési politika nélkül nem lehet fenntartani. Az Unió tagországai vagy még egy lépést tesznek a föderális berendezkedés létrehozásában, vagy az egész európai építményt összedöntik az ellentmondások. A helyzet ugyan nagyon kockázatos, de Európában legalább van esély az előrelépésre. Globális szinten azonban a mostani helyzetben felelőtlen lenne ilyesmire beszélni. Mégis, különleges célokra felállíthatunk különleges szerve-

zeteket. A pénzügyi piacok stabilitásának mai egyértelmű követelményét megvalósíthatjuk például a Nemzetközi Valutaalap jogkörének kibővítésével. A meghatározott jogkörrel rendelkező szervezetek nagyobb valószínűséggel érnek el sikereket, mint az ENSZ, amely csak az államok laza szövetsége anélkül, hogy az államok háttérbe szorítanák nemzeti érdekeiket.

Kérdés, honnan tudják

ezek a hatóságok, hogyan kell szabályozni? A válasz természetesen az, hogy nem tudják. Mivel azonban kölcsönös kapcsolatban állnak a piaccal, jeleket kapnak, és tanulnak a hibáikból. A szabályozó környezet pontosan így fejlődött ki. Mindig is voltak, és mindig is lesznek hibák, a kijavításuk révén lépünk előre. Ez a fejlődés útja a globális társadalom, de legalábbis a globális gazdaság felé, ami azonban még nem teremti meg a globális társadalmat. Az sokkal nehezebb feladat. Alapjában véve három lehetőségünk van. Az egyik az erőgyensúly néven ismeretes nemzetközi politikai doktrína. A másik egy birodalom létrehozása. Harmadik lehetőségünk pedig a nemzetközi szervezetek kialakítása, amilyen az Egyesült Nemzetek Szervezete. Ha feltételezzük, hogy a nemzetközi szerződések betűje nem elegendő, akkor jelenleg nem marad más hátra, mint hogy néhány demokratikus ország összefog, és az Egyesült Államok mint egyedüli superhatalom vezetésével fenntartja a békét, és az emberi jogokon mint egyetemes értékeken alapuló pluralista demokráciát. Elengedhetetlen a hasonlóan gondolkodó nemzetek összefogása e cél érdekében.

Sajnos az Egyesült Államok a szovjet rendszer összeomlása óta identitásválsággal küzd, hiszen megszünt az az ellenség, amely lehetővé tette, hogy magát a szabad világ vezetőjének és az egyik superhatalomnak kiáltssa ki. Nincs többé ellenségünk, és nem tudjuk, superhatalom vagy a szabad világ vezetője akarunk-e lenni. Nagy az ellenállás az igazi partneri kapcsolatok kiépítésével szemben. Láthatjuk ezt Bosznia és Koszovó esetében egyaránt. Az Egyesült Államok nem indokolatlanul kárhóztatja az Európai Uniót tehetetlenségéért. A külpolitikában az Unió egyáltalán nem egységes – ebben a tekintetben nem létezik az egyesült Európa, csupán egymással konfliktusban álló nemzeti érdekeket látunk. Ha az ENSZ Biztonsági Tanácsának nyugati tagjai képesek lettek volna egyetérteni, megakadályozhatták volna a boszniai tragédiát. Végül az Egyesült Államok szinte egyedül cselekedett, ez viszont kétértelmű eredményre vezetett. Az igazi probléma tehát egy közös elveken nyugvó koalíció létrehozásában rejlik. Ez még az ENSZ-t is hatékonyabb szervezetté

tehetné akkor, ha a szigorú arányosság elvét felváltaná a demokratikus államok többségi akarátának érvényesülése.

OLIVIER GISCARD D'ESTAING: Közvéleményünk és politikusaink nincsenek felkészülve egy globális kormány elfogadására. Az Egyesült Államok nem fogadná ezt el. Nézzük csak azt, ahogyan az ENSZ-szel játszik! Nem szereti az egy ország–egy szavazat elvét, ami valóban nem jó megoldás, de használni lehet a kis létszámú Biztonsági Tanácsot és más eszközöket is a cselekvésre. Ne vessenek ki, de szeretem a jövő prospektív megközelítését, írtam is egy rövid történetet a világ első elnökéről, aki ötven év múlva lesz hivatalban, és történetesen magyar származású... Egy Jules Verne-féle jóslatba fogok bocsátkozni: egyetlen világvalutánk lesz. Talán hihetetlenül hangzik, ám lépésről lépésre efelé közelítünk. Először létrejön az euro, és megmarad az amerikai dollár, valamint egy ázsiai valuta. E három valutát aztán fokozatosan egymáshoz kötik, hogy kiküszöböljék a nagy ingadozásokat, és létrejövön egy stabil valutarendszer; végül pedig a világ központi bankja. Ez az én vízióm. Ma még tán senki sem hiszi, de lehet, hogy egy évszázad múlva emiatt emlékeznek majd meg beszélgetésünkről.

A világvaluta, illetve szükségessége meg fogja teremteni az ellenőrzésére hivatott hatalmat. Ez történik éppen az Európai Unióval. Soros úr azt mondja, nem vagyunk egyesült Európa. Nos, igenis egyesült Európa vagyunk ahhoz képest, ahol ötven évvel ezelőtt tartottunk. Ott voltam ötven évvel ezelőtt Hágában, amikor Churchill kijelentette: egyesült Európára van szükségünk, – tessék, ezt megvalósítottuk. Oriásit léptünk előre. Most készülünk a közös valuta bevezetésére, és felismertük, hogy ehhez gazdasági kormányzatra van szükségünk, melyet a demokratikusan megválasztott Európa Parlament ellenőrzése alatt kell létrehozunk. Tehát jó irányban haladunk.

Meggyőződésem szerint az európai társadalmi modell a jövő modellje. Ez a társadalom felelősséget vállal azokért, akiknek szükségük van rá. Minden attól függ, milyen messzire mehetünk. Franciaország valószínűleg túl messzire ment, ám alkalmazkodni fog a közös európai piachoz, hiszen versenyeznie kell. Harcolni fog viszont a szociális dömpingnek nevezett jelenség ellen, nehogy az alacsony bérszínvonalú országok nyerjék meg végül a versenyt. Ezek az országok fejlődésükkel párhuzamosan emelni fogják a bérszínvonalukat, kiterjesztik a szociális védőhálókat, hogy a mi modellünk felé közelítsenek. Henry Fordnak igaza volt: „Adj nekik magas fizetést, és erős gazdaságod lesz!”.

JÖRN RÜSEN: Valóban alapvető kérdés a nemzetek feletti hatalom kérdése. Egyetértek Giscard d'Estaing úrral abban, hogy Európa már ennek a paradigmája. Könnyű azzal vádolni az európaiakat, hogy nem képesek gyorsan csapatokat küldeni a háborús övezetekbe. Másfelől ez éppen az egyesült Európa agresszivitásának teljes hiányát mutatja. Ennek is megvan az előnye. Egyrészt tehát szükségünk van az agresszivitás szervezetek biztosította hiányára, másrészt valamilyen nemzetek feletti hatalomra, amely fenntartja a békét. Mint történész, újból felhívom a figyelmet arra, hogy Európa már két világháborúval fizetett az erős politikai hatalomért és hadseregért.

A másik fontos probléma a világvaluta, melyet az euro mintájára „mondó”-nak keresztelhetnénk. Lényeges, hogy ne csak a pénz, a valuta vagy a tőke szerepét hangsúlyozzuk, hanem a kulturális feltételeket is. Az eurónak létrejöttek a kulturális feltételei. Hadd térjek vissza kedvenc példámra, az alapvető emberi jogok rendszerére! Európa rendelkezik egy kulturális, sőt spirituális euróval, ami nem más, mint az alapvető európai törvények rendszere. Felállítottuk az Emberi Jogok Európai Bíróságát, amely lehetővé teszi valamennyi unióbéli állampolgár számára, hogy beperelje saját kormányát, és a kormányoknak követniük kell a Bíróság ítéletét. Ez nemzetek feletti, kulturális garancia, mely része a kultúra, gazdaság, társadalom és politika nagyon bonyolult európai rendszerének. Természetesen ugyanerre van szükség a leendő mondo esetében is. Tovább kell fejlesztenünk e rendszert – és nem csak politikai intézményeit – úgy, hogy képes legyen egy méltányos gazdaság szabályainak a megteremtésére, és ugyanakkor ez a világ kultúrájában is tükröződjék.

Ami az identitást illeti, tudnunk kell, hogy az identitás mindig partikuláris. De építhetünk egyetemes értékekre annak érdekében, hogy a partikuláris identitás nyitott szellemiségű legyen. Nyitott szellemiségnek kell a személyes és a kollektív identitást is jellemeznie, ami azonban csak akkor lehetséges, ha strukturális változás történik az identitás kialakulásának kulturális gyakorlatában. Az identitás létrejöttének hagyományos logikája etnocentrikus. Egyértelmű határvonalat húz: itt állunk mi, és ott vannak ők. A globalizáció folyamata során meg kell változtatni az identitás kialakításának ezt a stratégiáját. Át kell térnünk a kizárás logikájáról a befogadás logikájára. Akkor az ellenség az én részévé válna, és ez megváltoztatná attitűdünket az én és a másik mássága közötti kapcsolatban. Ebben ugyanolyan fontos részt vennünk, mint a méltányos nemzetközi kereskedelmi és politikai szabályok kialakításának a folyamatában.

SOROS GYÖRGY: A nyitott társadalomnak és a piacostott társadalomnak nagyon szerencsétlen negatív hatása, hogy az emberek elveszítik identitásukat. Az

identitást pedig valahogyan vissza kell szerezniük. Nem az a lényeges, hogy ez az identitás minden egyes ember esetében nyitott szellemiségű legyen, hiszen a békét nem az emberek jószágára alapozzuk. Az a fontos, hogy olyan intézményeket hozzunk létre, amelyek fenntartják a törvényt, a rendet és a békét a világon.

Vitatkoznom kell az Európával kapcsolatban elhangzottakkal, azzal, hogy Európa defenzív legyen, és ne alkalmazza erejét határain kívül. Hogyan egyeztessük ezt össze az emberi jogok egyetemességével? Ha toleráljuk a szomszédunkban zajló etnikai tisztogatást, akkor nem hivatkozhatunk egyetemes értékekre. Jogszabályokra és bíróságra van szükség, hogy bizonyos magatartásformákat ne tűrjenek el a világ egyetlen szegletében sem. Az Egyesült Államok természetesen e szabályokat sohasem fogadná el, nem adná fel szuverenitását. Mégis ebbe az irányba kell továbblépnünk, meg kell teremtenünk a jogi szabályozást és a szabálykövetést kikényszerítő mechanizmust.

Hadd tegyek egy megjegyzést a központ és a periféria egymáshoz való viszonyáról a globális kapitalista rendszerben. Határozott egyensúlyhiányt tapasztalhatunk: a központ kínálja a tőkét, a periféria felhasználja. Amint a pénzügyi tőke és a munka pozíciójában egyensúlyhiány áll fenn, ugyanez mondható el a tőke kínálóinak és használóinak a viszonyára is, az előbbiekre javára. Sajnálatos módon a Nemzetközi Valutaalap jelenlegi működése tovább erősíti ezt az egyensúlyhiányt, mert csupán az eladósodott országokra ró ki feltételeket, anélkül, hogy a befektetőktől bármiféle hozzájárulást követelne. Erre már korábban is utaltam. Nem tudom megmondani, vajon a Multikulturális Befektetési Egyezmény (MAI) hogyan befolyásolná ezt az egyensúlyhiányt, kijavítaná-e vagy sem. Ha pusztán újabb piacokat nyit meg a befektetések előtt, akkor nyilvánvalóan nem javít a helyzeten – ahhoz intézkedéseket kell tenni. Mostanában például rengeteg befektetés irányult a feltörekvő gazdaságok piacaira, részben azért, mert a már említett egyensúlyhiány miatt baj esetén a Valutaalap kimenti a befektetőket. Azaz ha a *fej nyer*, az *írás* akkor sem veszít túl sokat. Ez volt a helyzet az 1982-es válság idején és Mexikó esetében is. Ha a MAI ezt a szellemiséget képviseli, akkor nem fogja megoldani a problémákat.

VARGHA JÁNOS: Általánosságban osztom Soros úr véleményét a nyitott társadalom hasznosságáról. Ugyanakkor nem értek egyet azzal, hogy a totalitárius fenyegetés csupán a múlt réme volna. A *laissez faire*-kapitalizmus vagy piaci fundamentalizmus mechanizmusának a terjedése hozzájárulhat magának a totalitarizmusnak az újjáéledéséhez. A *laissez faire*-kapitalizmusban ugyanis mindennapi tevékenységeinkkel összefonódó technológiák rendszerét kell látnunk.

Döntéseinkben, elsősorban is korlátlan piaci döntéseinkben a technológiai fejlődés, a technoszféra logikáját követjük. A *laissez faire*-kapitalizmus az egyik legkedvezőbb médium a technológiai fejlődés számára, melyet a sebességbe, a növekedésbe és a technológiai megoldások mindenhatóságába vetett feltétlen hit jellemez. Ha ezt az utat követjük tovább, nemcsak a nyitott társadalmat, hanem magát az élet alapját, a bioszférát is veszélyeztetjük.

A nyitott társadalom koncepciója tehát mindaddig pusztán csak váz marad, amíg nem kapcsoljuk össze a kapitalista fenyegetés felvetette konkrét problémákkal, amelyek közül a legszembetűnőbb a természeti környezet veszélyeztetettsége. Magyarország demokratikus átalakulása során megtanulhattuk, hogy nemcsak a szabad egyének döntéseinek eredője, hanem maguk a kollektív döntések is súlyos következményekhez vezetnek, ha a döntések mögött meghúzódó közös értékek túlságosan a technoszférahoz, annak túléléséhez és fenntartásához kötődnek. Javaslom, hogy a nyitott társadalom legyen kevésbé nyitott a technoszféra és sokkal nyitottabb a bioszféra irányában.

SOROS GYÖRGY: A környezet védelme nyilvánvalóan elképzelhetetlen kollektív döntéshozatal nélkül. A piac saját magára hagyva nem tudja ezt megoldani. A globális kapitalista rendszer egyik nagyon kedvező tulajdonsága, hogy felszabadítja az emberekben és szervezeteikben szunnyadó kreativitást. A szabad piacok képezik az óriási technikai fejlődés feltételét. Jelenlegesen megnövekedett hatalmunk a természet fellett. Jelenleg a környezetvédelmi problémákat még nem kezeljük megfelelően, ám kezelésük során újra beleütközünk a tökéletlen tudás és a nem szándékolt következmények problémáiba, képviselőjük árnyoldalaiba. Meglehető, a Greenpeace és a hasonló mozgalmak tevékenysége jó érzéssel tölti el az embereket, de egyáltalán nem biztos, hogy a környezet minősége is javul. Nagyon is kérdéses ez például az el nem sülyesztett olajfűró torony esetében. Itt jelentkeznek a kollektív döntéshozatal hátrányai. Ha addig halogatjuk a gazdaság fejlesztését, amíg meg nem vizsgáljuk annak valamennyi következményét, akkor könnyen magát a gazdasági fejlődést tartjuk fel. A kollektív döntéshozatal sokkal rosszabbul működik, mint a piac önmagában. Ez az egyik fő érv a piacok mellett. Lehetőségünk van azonban arra, hogy az ökológiai megfontolásokat beépítsük a piaci logikába. Más szóval, ha a tiszta levegő szabadon hozzáférhető jószág, akkor a gazdasági szereplők a használatáért nem fizetnek semmit. Ha azonban a levegő szennyezésért bírságot kell fizetniük, akkor azt is számításaikba foglalják. Így a piaci mechanizmus alkalmazásával megőrizhetjük a tiszta levegőt, illetve csökkenthetjük szennyezettségét. Úgy gondolom, ezen az úton haladunk, és ez nagyon biztató.

BRÓDY ANDRÁS: Soros úr nincs meggyőződve a kétszáz éves ciklus létezéséről, ami, gondolom, nem jelenti azt, hogy tagadná: néhány évtizede a tőkeemlékezés újra meghaladja a gazdasági növekedés rátáját az Egyesült Államokban és a világ egészén. Azt viszont jelenti, hogy nem gondolja mélyebbnek a jelenlegi krízist a Kondratyev-ciklus alsó fordulójánál, és az átalakulást sem tartja nagyobbinak a szokásosnál.

SOROS GYÖRGY: Nem, mert ez periodicitást jelentene. Miután szerintem a történelem egyedi utat követ, semmilyen mély válságnak – amelybe a jelenlegi ciklus juttathat bennünket – nem zárom ki a lehetőségét.

OLIVIER GISCARD D'ESTAING: Az amerikaiaknak és az európaiaknak össze kell hangolniuk tetteiket a világ többi részéért, hiszen közös platformon állunk és közös a hatalmunk is, hogy ezt megtegyük. Egyetlen ellenségünk van a világon, a szegénység. A szegénység közepette minden összeolvad azért, hogy elpusztítsa társadalmainkat. Csak nézzük meg, mi történik az iszlám világban! A gazdag iszlám országokban a vallás

semmiféle veszélyt nem jelent, de ha az ország szegény, mint Algéria, akkor felgyülemlik a gyűlölet, és a gazdag országok ellen fordul. Ez a jövő nagy fenyegetése. Az ellenség tehát ott van, ahol a szegénység.

RABÁR FERENC: Számos optimista és pesszimista nézet hangzott eddig el. Meggyőződésem, hogy a kapitalista fenyegetés létezik, és fel kell lépünk ellene. Ehhez folytatnunk kell a maihoz hasonló vitákat.

JÖRN ROSEN: A helyzet ellentmondásos. A kapitalizmusnak tovább kell működnie, hogy legyőzhessük például a szegénységet. Ugyanakkor meg is kell szelídítenünk a kapitalizmust. Ez az a nagy feladat, ami a mai vitánkon is egyértelműen megfogalmazódott.

SOROS GYÖRGY: Az utolsó hozzászólások a kapitalizmus negatív oldalait hangsúlyozták, mint ahogy cikkem címe, „A kapitalista fenyegetés” is erre utal. Holott ezt a címet nem is én adtam, hanem a szerkesztő. Mindenesetre nagyon jó választás volt, hiszen hatalmas vitákat kavart.

FORDÍTOTTA PATAKI GYÖRGY

Lázáry René Sándor

VIDÁM MADRIGÁL TULLIÁNAK

Marullo Pazzi verse

Miként Velencze vagy Foscari dózse,
Már vénülök, de forgok mégis ifjan,
Bár nem szédít kaland s rossz dáridó se –
Dorbéz szivektül sok derék kinyiffan...
Pedig romlott se voltam, no: lárifári jó se,
Mint más művészkedő, ki csak színleg mutatja
Sebét – s hogy költő, vagy vásári jós-e?
Isten se tudja, ördög sem kutatja...
Jöjj, Tulliám! Az Ég akárhogy ossza,
Szorozza sorsunk – többé tévutakra
Nem vágyom én... Sosem lesz vége-hossza
Víg csókjainknak, mert akár a Pelion s az Ossa,
Olyan magasra nőtt, tömör s örök szerelmünk!
Ölelj! Röppenjen föl pörögve lelkiünk!

MAROS-VÁSÁRHELYT, 1898. ÁPRILIS 8-ÁN

MANTOVAI MADRIGÁLOK

Marullo Pazzi versei

I.

Daloltam déli lomb alatt – szállt,
Lepergett rám a lenge birs is...
Ergasto pásztor ott szaladgált
Borjak nyomában, s korholt: „Ejnye, Thyrsis,
Mily meglepő, hogy feszt danolni bírsz! Friss
Vagy, habár alkotni fárasztó,
Hisz nem csak gajdolsz – néha, nemde, frsz is?

Agyat sorvasztó
 Munka – nemde, Thyrsis?”
 Rávágtam erre: „Kerge Ergasto!
 Bús birka-voltod kedv-lehervasztó!”

II.

Bizony, tilos berekben
 Feküdtem én leginkább!
 Mászkáltak is rám mindenféle nymphák,
 S míg berregett rekedten
 A nyáladzó nyáj – fútták a furulám...
 Vénuszra! Egyszer arra gurul ám
 Egy vén, kéjsóvár, kerge berbéc,
 S rögtön szömét mereszti, miként kövér kesergés!
 Rádörgék: „Gyapjas! Magad ne guvaszd!
 Máris fütytyentem a kuvaszt!”

III.

Dudó driúász vagy, drága Candida!
 Idylli dundi – van didid!
 Megmarkolom, s bűg már a kan-duda!
 Be jó, be szép is beléféni!...
 Belélehelni, így né, úgy ni...
 Még dús bozótból sandit itt
 Csalóka vágyak vak kalóza,
 Ámor, ki érted is kész lánggra gyúlni...
 Ám rápirítok: „Hess, szárnyas kakócza!
 Ne kandikáljad egyre Candidát! Kuss!...
 Mert Candidában én leszek magiszter meg kandidátus!”

IV.

Soha bíboros, sem érsek
 Sose lészek én, se püspök,
 Aki nyáját megcsalatja:
 Trala-lalla-lalla-la!
 Szerelemhez kell csak értsek,
 Csak a csók szent böjti früstök,
 Csak a nők püspökfalatja:
 Trala-lalla-lalla-la!
 Ropogós püspökfalatka,
 Pirulgass vágyra gyúltan:
 Pásztorbotomra szúrta!
 Trala-lalla-lalla-la!

V.

Minap Clorinda kérde,
 Hogy ő szebb vagy Chlitoris?
 Netán a bandzsa Phoebe?
 Ki csontos, mint a térde,
 S mi több: még trampli pór is!
 Dicsértem agyba-főbe,
 Míg győztem... Akkor inkább
 Eldöntöttem... Clorindát!

VI.

Szellős babérligetben,
 Hol a tüskés tamarit nyit,
 Hevertünk épp mi ketten,
 S dögönyözővén Amarillit
 Tanítottam: „Ne kesergélj marhaságon!
 Mi szeretni hamar illik,
 Hiszen miként a szűrt fény árnyas ágon,
 Időnk levillan, illan, drágaságom!”

VII.

Kegyetlenség a szívben
 Rejtezve forr, mint csók mélyén a méreg –
 Serczegve sírt a megsebzett fakéreg,
 Hogy szép neved vad ívben
 Véstem belé, Chloé!
 Ó, elalélt aloé,
 Ki lelkem éjén titkosan virágzol,
 Míg véretem mókás halál czibálja!
 Hová tűntél el, ifjuság – hiányzol,
 Ártatlanságom tiszta gráciája!

MAROS-VÁSÁRHELYT, 1898 ÁPRILISÁBAN, NAGYHÉTEN

Térey János

SZERECSENMOSDATÁS

Beadják nekem az igazságszérumot,
egy szavam nem lehet. Mentségemre
fölhozni bármit? Szerecsenmosdatás.
Statisztikánk: az esetek háromnegyedében
belém csapott a ménkű, és te vitted el,
kicsi Minca, majdnem szárazon.
Nem érvényesül a diadalmas dominóelv,
az én bukásom sohasem siettet
tündöklésed végnapjait. Nem
ismételsz osztályt velem, az iskolakerülővel.
Kabátom szárnya beszorul
az összecsapódó metróajtók közé.
Törvényszerű, hogy épp a Pillangó utcánál.
Az egyetlen megálló a piros vonalon,
ahol a jobb oldalon nyílnak az ajtók.
„Isten nem ver bottal”, kommentárod
a jelképes érvényű szívást.
„Hogyan fogsz kiszabadulni?”
Könnyebb prés, mintsem gondolnád,
tízperces kaloda, de így is
utcahosszal maradok le mögötted;
pontverseny a budapesti akadálypályán.
Laza mozdulattal teszem föl a bohócsipkát,
táncoskomikus leszek, hogy legalább
mulattassalak, ha nem vagy kíváncsi
gyöngye lábakon álló filozófiámra.
Rámpirítsz: „Megmondalak a Főnének”.
Megrögzött kudarcosnak szeretsz látni,
nekem legyen vaj a fülem mögött.
Tizenkét szűrőpróba derít
fényt bénaságomra, terveid szerint.

ÜVEGTÖRÉS

Beadják nekem az igazságszérumot.
 Idejében megvilágosodom,
 hogy ezek itt nem valóságos
 átvilágító bírám, hanem
 a szekrénytestű sutyerákok
 a Pannónia-sarokról. Vademberek
 kezébe kerültem és nincs egérút.

Általában olyankor tévesztek arányt,
 amikor kizárólag a saját szakállamra cselekszem.
 Nagypéntek éjjelén átsétáltam
 valami üvegajtón, miközben kerestelek.
 Azt hittem, védtelen vagy a növekvő sötétben.
 Tartom a hátamat helyetted én, az önjelölt.

Főlemlegetett bohócsipkám nincs a fejemen.
 Napirenden van viszont a tiszta lecke:
 a fővesztés terhe minden porondra elkísér.
 Ezek itt bármit megtehetnének velem.
 Ahhoz képest csak szőr mentén kóstolgatnak.
 Látják az önbíráskodók, hogy pillésúly vagyok,
 egészen kicsiny hal, módjával agyalnak
 meg a pénzmosodájuk előtt.
 Kioktatás vasököllel,
 teherbíró képességem maximumáig.

Ami hátra van még, másfél óra sitt,
 előállítanak garázdaságért,
 az angyalföldi fogdában egyetlen
 csupasz körte tűrhetetlen fénye.
 Begyűjtöttem a parányi priuszt.
 Tízből kilenc azt mondja majd,
 veszébe fut javíthatatlan kalandorunk,
 de rovátkát véshet pisztolya agyára;
 és aki nem vállal kezességet értem,
 a néma és engesztelhetetlen,
 akinek a szemében mostantól
 háborús bűnös leszek –
 te vagy, barátém, az örök tizedik.

Párniczky Mihály

A LEGKISEBB TÉVEDÉS KOCKÁZATA

*apróbb szerelmem is halálos
mégis megéltem jópár évet
tudhatja Pálos Gálos Tálós
és a kasza se sírúrn téved*

*de ha nekem kell... nem a páros
élet gyötrelmén-kéjén réved
szíves figyelmem sem a város-
János viszony az ismert képlet*

*csak a kicsinyke mindig kényes
vad fittyet hányva bizonyáságnak:
szembe gyertyányi ellenfény nyes*

*legbosszantóbban – hát a véges
tévedékenység? mint az állat
mindent kockáztat – de csak nálad*

ALKALMAS ÓRA

*Háztűznézőbe jössz. Becsöngetsz.
Azonnal – mondom, és titok
marad, mi volt, mit fel nem törhetsz,
sem pásztor én. Tűzet nyitok.*

EGY SZEREPOSZTÁS

Ki hol érzi az időváltozást?
 Beteges, gyenge pontján, hidd el.
 Bajból előnyt kovácsol Friedell,
 a vívódó: neki pázsit a pást.

Neked dukál a jótanács, belásd:
 végsőkig bírsz a tieiddel –
 nekünk a munka, félvak hittel
 félig siker; fantáziálni mást

sem vagyunk restek, mégse bizonyos,
 hogy szánt szándékunk jófelé keresget –
 a szikla nem: cipőcskénk izamos,

testeink balesetből esdekelnek
 érted-se-ellened hanyatt, s fitos
 búbájad görbébb tükröknek kecseghet.

K. U. S. S.

mert mást mondott vagy hallgatott mikor
 főfontos mottyanását lesték
 – legyél irgalmas, nyomdafesték –
 ráméretett egy furcsa bujakór:

maradt eszénél gerince se sor-
 vadoz fekélyek drága testét
 nem párdacolják s ama fess lék
 tán még üdébb; vonásain se kor

se életmód se késelés verés
 nem hagy nyomot és sehol egy kevés
 kelés szemörccsek óvantag tetű –

elébb hallása vész a suttogás
 is szűnik – jó a szájrólolvasás:
 se csók se hang és se szó se betű

W. Haasbach del.

Fr. Weber sculp.

LEGMONT

Ne vedd komolyan

KARDOS ESZTER

Willem egész vasárnap nem csinált semmit.

Nem vitte le reggel a kutyát sétáltatni. Nem kezdett el ő is futni. Nem gyorsított, hogy átugorjon egy keskeny vizesárkot. Nem derült ki, hogy ahol földet ért, az nem föld, hanem a víz szélén fölgyűlt falevélhalom. Nem lett csuromvizes, nem söpörte le csapkodva a ruhájára tapadt sáros leveleket. Nem hívta mérgesen a kutyát, nem szaladt dideregve hazáig. Nem válaszolta anyja összecsapott kézzel föltett kérdésére:

– Nem történt semmi.

Nem húzott száraz cuccot magára, nem reggelizett ráérsen. Apja nevelő célzatú szavait nem hallgatta unot-tan. Nem jelentette ki, hogy ő akkor is szalámit fog tenni a lekváros kenyérre, ha negyvenhét éves öregember lesz.

Nem tette zsebre a pénztárcáját, nem fogta meg a tornacipőjét. Nem ült föl motorkerékpárjára, nem ment le Jaaphoz. Nem találta őt belemerülve egy krimibe. Nem unszolta, hogy inkább focizzanak. Barátja nem ke-reste elő az ágya alól a focit, nem vett föl tornacipőt. Nem viharzottak le Jaapék félig kész garázsába. Willem nem húzta föl a földön ülve a tornacipőjét. Nem rugdostak először tizenegyeseket egymásnak, nem kezdtek el azután egykapura játszani. A szomszédból nem jött át egy kisfiú, nem állították be kapusnak. Nem rúgtak neki gólokat. Nem nevték a gyereket, akinek összeakadt a lába a meghiúsultságtól, hogy nagyfiúk kapusa lehet.

Nem döntöttek úgy az ötvenedik gól után, hogy elmennek motorozni. Willem nem hagyta a lábán a torna-cipőt, nem akasztotta a bakancsot a nyakába. Nem állapította meg magában, hogy bizonyára jó macsósan néz ki így. A motorokat nem indították be bőgve, nem száguldottak egymást előzve a városka főteréig. A halásus bódéjánál nem álltak meg. Nem ettek meg két-két adat heringet. Jaap nem vett elő a motorostáskájából egy fekete festékes spray-t. Nem határozták el, hogy nyomot hagynak erről a vasárnapról. Nem indultak el a halászbódét megkerülve a városháza felé.

Nem mentek be a kertbe, nem álltak meg az épület hátsó ablakainál. A spray-vel nem festették be az egyik ablakot teljesen sötétre.

Nem indultak ki a város széle felé, a hídhöz. Az amersforti úton nem döngettek végig nagy sebességgel. A hídhöz érve a motorokat nem hagyták a töltés oldalán, nem ereszkedtek le ugrálva a híd alá. Nem látták örömmel, hogy van ott vagy tizenöt srác. Nem csatlakoztak hozzájuk köszönés nélkül, ahogy illik. Nem ácsorogtak a híd alatt órákig. Nem mesélte el Karel, hogy milyen balhé volt a legutóbbi Ajax–Liverpool-meccsen. Willem nem érezte, hogy jó, hogy olyan klassz, vagány haverjai vannak. Nem gondolt aztán mégis borzongva arra, hogy az igazi nehézvágányok este fognak összegyűlni a híd alatt. Nem állapította meg gúnyosan és öngúnyval, hogy akkor más senki sem mer ott maradni közülük. Willem nem remélte, hogy ami őt illeti, évek múlva már nem kóbor bandában fogja tölteni a vasárnapot, hanem valahol, valakivel, akinek csak ő lesz fontos. Nem látta be, hogy ez csak az esetleges jövő, de a jelen a haverok zajos csapata.

Nem indult el öt óra körül a banda a Hoky-Pokyba sült krumplit enni. Nem dagadt mindnyájuk szíve a büszkeségtől, ahogy a motorkerékpársor félelmetesen végigdübörgött az utcákon. A Hoky-Pokyban nem nyalkaltak be egy csomó sört is.

Nem jött át egy idegen fiú a szomszéd asztaltól Richardhoz, nem derült ki, hogy ismerik egymást. Nem jött rá Willem is, hogy futólag ismeri, és Robnak hívják. Nem húzott elő Rob a zsebéből gyűrött matekfüzetet, nem könyörgött, hogy segítsen Richard, mert másnap dolgozatot kell írnia. Nem olyan matekpéldát kérdezett, amit negatív számokkal végzett műveletekkel kellett megoldani. Nem csinálta meg Richard könnyedén, fél perc alatt. Nem értetlenkedett Rob, nem akarta tudni, hogy negatív számot, ami tartozást vagy hiányt je-löl, hogyan lehet csökkenteni egy másik tartozással. Nem mondta neki Richard, hogy csak számoljon Rob nyugodtan úgy, ahogy a számok értékéből adódik. Mert ha minden szám negatív, akkor az ember már végül oda sem figyel az előjelre.

Nem zavarta el Frank Robot azzal, hogy elég a süket matekból, hagyja őket szórakozni.

Nem tette le Alex a sapkáját az asztal közepére, nem kezdtek poháralátétet dobálni bele. Nem rendeztek célbadobó versenyt. Nem dobta Alex a legtöbb alátétet a sapkába. Nem kezdték el a dobóverseny második menetét.

Nem jött be két lány a Hoky-Pokyba, nem ültek le az ablak melletti asztalhoz. Willem nem ült át hozzájuk, nem kezdett szövegelni nekik. Nem fordult felé nagy érdeklődéssel az egyik lány. Nem beszélt ezután Willem csak hozzá. Nem tetszett neki a lány libegő, hosszú haja, fitos orra, nevető szeme. Nem mondta a lány, hogy őt Kittie-nek hívják. Nem szövegelt Willem tovább, egyre lelkesebben. Nem szurkált megjegyzéseket Kittie a mondatai közé. Aztán nem bonyolódta hosszú, pergő, játékosan gúnyos szópárbajba.

Nem nevettek Robon, aki most a Hoky-Poky pultosát nyaggatta a matekpéldájával meg a negatív számokkal. Nem pötyögte be a pultos a Rob által diktált számokat a kicsit zsíros és sós zsebszámológépbe.

Nem tett kísérletet Willem arra, hogy hozzáérjen Kittie hajához.

Nem ment oda hozzájuk Jaap, nem mondta halkan, de tagoltan Willemnek, hogy ne legyen hűtlen Thirsa-hoz.

Willem nem remélte, hogy a meglehetősen zaj miatt Kittie nem hallotta a Jaap figyelmeztetését.

Nem gondolt ezután Willem futólag Thirsa-ra, akibe Jaap is, ő is, reménytelenül szerelmesek voltak.

Aztán Willem nem hajolt közel Kittie-hez, Jaapnak hátat fordítva. A lánytól nem kérdezte meg, hogy gyakran jár-e a Hoky-Pokyba. Kittie nem válaszolta azt, hogy nem gyakran, de másnap, úgy tervezi a barátnőjével, megint mennek. Nem kérdezte meg Willemet, szavai közt hatásszünetet tartva, hogy ott lesz-e ő is másnap.

Jaap nem kezdett el gúnyosan nevetni, ebből Willem nem értette meg, hogy hallotta Kittie kérdését. Jaap nem csapta vállon Willemet, nem sziszegte, hogy mondjon nemet.

Willem nem volt bizonytalan az érzéseiben, és nem hatott rá Jaap. S nem félt kicsit egy előre megbeszélte találkozótól. Nem válaszolt így Kittie-nek:

– Nem.

A fiúk nem indultak el egyet körözni a határban, nem motoroztak zárt négyes sorokban. Willem nem hallgatta boldogan a dübörgést, amit csaptak. Nem volt benne biztos, hogy a saját motorjának a zaját külön hallja. Nem bántotta a lelkiismeret a sör utáni vezetés miatt.

Nem fékeztek szinte azonnal, mikor Frank föl tartotta a karját. Frank nem szállt le a motorról, a fiúk nem látták rögtön, hogy az úttól nem messze ücsörgő nyúl miatt állította meg őket. Frank nem emelte ki a gúla alakú drótketrec alól a nyulat, nem lóbálta meg a levegőben a fülénél fogva. Nem dobta oda Karelnek, aki Alex mögött ült a motoron. Nem indultak tovább. Nem nézett szét Willem, nem állapította meg, hogy nem látták őket.

Nem álltak meg a tónál. Nem hagyták a motorokat az út szélén, de látótávolságon belül. Nem mentek a nyúllal a homokos tópartra. Nem hordtak össze egy halom száraz gallyat a közeli kis erdőből, nem rakta tüzet a kezdődő sötétség ellen. Nem álltak körbe, nem kezdtek el labdázni a nyúllal, nem ejtették le akarattal néha. Nem engedték egy kicsit szaladni, nem nevettek, hogy a nyuszi azt a pár lépést is, amit hagytak neki, ugrálva, hibálva teszi meg.

Willemnek nem jutott eszébe Kittie. Nem bánta meg, hogy nemet mondott. Nem okozott furcsa-édes érzést a Kittie-n való gondolkodás. Nem ült fel egy fehér-világoskék csíkos pad támlájára, nem vette le a nyakában lógó bakancsot, nem kezdte el a bicskájával a talpát faragni. Nem farigcsálta buzgón hol a bal, hol a jobb cipőt.

Hubert nem szedett elő madzagot a zsebéből, nem kötötte pórázként a nyúl nyakába. Nem követelték néhányan, hogy akasszák föl az állatot, nem intette le őket a többség, hogy még ne.

Hubert nem kezdett el szaladgálni a nyúllal, nem ült föl a motorjára, nem húzta maga után lassan-lassan motorozva, a póráznál fogva. A nyuszi nem tartotta a tempót öles ugrásokkal, nem esett el, mikor a motoros gyorsított. Nem vonszoltatta magát a madzag végén, nem kapálózott reménytelenül. Hubert nem körözött egyre gyorsabban, nem állt meg, mikor látta, hogy a nyúl már teljesen mozdulatlanul száguld utána a homokon. Nem vették le a madzagról, nem találgatták, hogy van-e még benne élet. Jaap nem húzgálta a dög lábait, nem állapította meg, hogy a nyúlnak hátrafelé hajlik a térde. Nem állt négykézláb, nem bizonygatta, hogy az ember térde pont ellenkező irányba hajlik. Nem nézegette, hogy a könyök az egyezik. Nem rángatta a nyuszi hátsó lábát, nem mutogatta mindenkinek felfedezését. Karel nem mondta, hogy szerinte az a nyúl bokája, és nem mutatott egy hajlatot, ami szinte beleveszett az állat bundájába, hogy az a térd. Jaap nem javasolta, hogy boncolják fel az állatot, hogy eldönthessék ezt az anatómiai kérdést. Nem kapta ki Willem kezéből a bicskát, nem vágott bele a nyuszi lábába. Nem spriccelt vér szanaszét, nem kezdtek a srácok diadalüvöltésbe: bonco-

lunk, boncolunk. Nem állt föl a nyúl, nem kezdett bizonytalanul ugrálni. Nem kapta fel a madzagnál fogva Frank, nem forgatta meg a levegőben, nem hajította bele a tóba. Nem kiabálta, hogy most meglátjuk, tud-e úszni a nyúl. Nem szaladtak a fiúk mind a vízhez, Willem nem vette föl útközben a bicskáját a földről, nem mosta meg a tóban.

Frank nem emelte ki a döglött nyulat a vízből. Willem nem nézte undorral a tetemet. Nem gondolta, hogy a csuromvizes bunda miatt látszik az állat sokkal kisebbnek, mint amekkora élő korában volt.

Nem mondta Frank, hogy nyers dögöt nehéz boncolni, nem javasolta, hogy főzzék meg a nyulat. Nem lelkesedtek a srácok egyöntetűen az ötletért. Nem járták be a tópartot alkalmas edényt keresve, nem talált Richard egy bádogszemetest, nem hajlítgatta az állványát addig, míg ki nem szakadt a betontalpból. Nem mondta Alex, hogy szerinte a szemetesből folyni fog a víz, mert nem fazéknak gyártották. Nem töltötték meg tóvízzel, nem látták örömmel, hogy nem folyik. Nem tették bele a nyulat, nem állították a tűz fölé, nem rakták meg újból a tüzet.

Willem nem ült vissza a csíkos padtámlára, nem vette kézbe megint a cipőt és a bicskát. Nem merült bele a faragásba. Közben nem ábrándozott az aznap délután megismert Kittie hajáról, szeméről, nem idézte föl szavait.

Nem érezte úgy, mintha ő maga volna a zsebés pengéje, ami belemélyed a cipőtalpba.

Nem vigyázott, hogy intenzív érzelmei ellenére is pontosan faragja a talpba a megtervezett vonalakat.

Jaap nem magyarázta a srácoknak, hogy ha megfőtt a nyúl, akkor lekaparja a húst a csontokról, és összerakja a csontvázat. Nem melegedett föl a víz, nem áradt az egészben fővő nyúlból egyre nagyobb bűz. Nem harcolt a fiúkban a hányinger a diadalérzéssel, nem kiabálták, hogy milyen állati jó heccet csinálnak. Nem ugráltak egyre vadabban a tűz körül. Nem csatlakozott hozzájuk Willem, nem járta körül indiánszökdeléssel a tűz körül ugrálókat.

Karel két ugrás között nem rúgott bele a szemetesbe, nem borult fel a kondér, nem gurult ki az undorító nyúltetem, nem ömlött szét a víz. Nem álltak meg a srácok, nem hallgatták a gallyak gyorsan elhaló sziszegését, nem aludt ki a tűz.

Nem volt sötét és hideg. Nem indultak meg a srácok az út felé. Nem szólalt meg Hubert, hogy az a fontos, hogy a nyúlnak kampec, nem kezdtek el a fiúk nyerítve nevetni. Nem indították be bögve a motorokat, nem széledtek gyorsan szét.

Willem és Jaap nem motoroztak egymás mellett végig a városon. Jaap nem kiáltotta oda Willemnek, mikor a házuk elé érve lelassított mellőle, hogy állati klassz vasárnapjuk volt.

Hazaérve Willem nem toltá föl szokott mozdulattal a garázsajtót, nem ügyeskedte be a motort az autó mellé. Nem ült le az előszoba lépcsőjére, nem akasztotta le a nyakából a bakancsot, nem szemlélte meg a talpát. Nem állapította meg, hogy már majdnem kész van. Nem kezdte faragni a cipőtalpát. Közben nem mondogatta, csakis gyakorlasképpen, a Kittie nevét. Nem esett neki nagyon jól a név ismételtése. Nem lett gyorsan kész.

Nem vette föl a cipőt, nem ment át a garászból nyíló mosókonyhába. Nem lépett bele néhányszor a mosógép lefolyójába, hogy benedvesítse a talpát. Nem lépkedett el a betonpadlón a lépcsőig, nem fordult meg kíváncsian, hogy megnézzé az eredményt. Nem látta elégedetten, hogy a cipőtalpba kivájt betűk negatív bélyegzőként működnek. Nem szemlélte nagy örömmel, hogy milyen jól látható, amit akart. Nem ismétlődött a padlón ez a szó annyiszor, ahányszor Willem lépett: IGEN, IGEN, IGEN, IGEN.

Friederike Mayröcker

[NÉHA EGY-EGY VÉLETLEN MOZDULATNÁL]

Néha egy-egy véletlen mozdulatnál
kezem súrolja a te kezed a kézfejedet
vagy ruhákba bújtatott testem szinte
észre sem véve
egy pillanatra a te ruhákba bújtatott testedhez támaszkodik
e legapróbb úgyszólván növényi mozdulatok
szögben megtörő pillantásod és szándékkal
a semmibe vándorló tekinteted
alig elkezdve félbeszakított kérdésed hová
mész a nyáron
mit olvasol éppen
átjárják a szívem
s elmetszik torkom éles kés gyanánt
s kiszáradok mint egy kút
perzselő nyáridőben

FELSZABADULÁS OLVASÁS ÁLTAL, KARÁCSONYI LEVÉL

»ez itt egy csomóírás régi mágikus
szöveg bonyolult téma –, benne hagyhatja a karton-
dobozban,
tarthatja kézzel szemmel
olvashatja, vagy késsel elvághatja
az összetartó cérnát (ekkor az írás
megelevenedik) vagy csinálhatja másképp, a
szemével
tarthatja kézzel olvashatja, a lényeg minden
esetben Felszabadulás olvasás által...«

Friederike Mayröcker osztrák író- és költőnő 1924. dec. 20-án született Bécsben. Az '50-es évektől a Bécsi csoport tagja; munkáiért hazájában több díjat kapott.

ERNST JANDLNAK

most rá vagyok kötve az üvegre mondja
 felhívlak ha vége az infúciónak mondja
 Csak zöld lepedőket fog látni és bepólyált
 alakokat mondja a sebész
 a kórházkápolnába menekülök ostyául
 pszicho-gyógyszerek a nyelvem alatt.
 Egy kupac virág, egy kupac hó, a halál mondom
 ez a rázó hajtűkanyar frivolitás egy
 átok mondom
 már nem vagyok magamnál, úszom
 a szemeiben angolszeánsz álom
 az égből le a telipettyezett földre látom
 a hajszálak egyszerűen pókfonat voltak
 a nyakán mely fölött ki volt gombolva az ing hosszú kifehéredett
 hajszálak a nyakán egyet az ujjamra csavartam
 fény finom gyűrű tudniillik mély-alvász is
 vagy a másutt fehér ibolyák.

EGY IDEGEN EGY SZERECSENY

az allé fáiban kuporogva úgy tűnt a
 magasan
 lévő ablak látószögéből
 az allé fáiban kuporogva, melyek már lombtalanok voltak
 nem egy bizonyos alléi fában úgy tűnt szemben a
 közelgő téllal
 szemben az ólomszürke éggel úgy tűnt a
 mennybe
 ment az utcai felsővezetéken úgy tűnt
 az allé fáiban kuporogva úgy tűnt, már lombtalanok voltak
 tegnap az esős ég alatt valami elzárkózik bennem
 a közelgő téllal valami elzárkózik bennem
 látom Octaviát álomittasan átvágni a kerten
 látom a tavat sötétkéken csillámlani a fa-
 törzsek között
 hallok Octaviát amint azt kiáltja fel kellett volna ébreszteni
 korábban kellett volna ébreszteni
 látom a rózsatövet szalmával körülkötözve
 állni a teraszon
 a közelgő tél ellenében úgy tűnik

az esős ég alatt láttam a krematóriumot mellette
 elhaladtunkban
 oromcsipkés torony fölmagasodva a konyhakertövezet
 síkja fölé

a közepéből fekete füstgomolyok valami elzárkózik
 bennem úgy látszik
 a közelgő téllal úgy látszik, mennybe-
 menetel
 valami elzárkózik bennem átmentem a hídon
 fekete virágokból nézett rám valami elzárkózik ben-
 nem
 belemélyedtségükből kitépve az ujjak
 a barométercombok kimarjultak
 szemközt a közelgő téllal, a véges emberek
 a tavasz elmaradása úgy tűnik
 tavaszról a hegyi úton pár lépést lefelé
 futni
 kimelegszik a hát lefelé futni pár lépést
 fordul az út lefelé futni pár lépést
 és a város mély völgyteknőjének hirtelen látványa
 s hátamban borzongató hullám tavaszról és hegyi
 szélből úgy tűnik
 a még fakó fűben itt-ott az első máj-
 virágok
 kimelegedve a hát egy beszédes pár (szülők)
 egy tavaszkimaradás úgy tűnik, csevely-
 kihallgatás
 nem igazán tudtam mit is kellene
 hátamban úgy tűnt, a véges emberek
 az allé fáiban kuporogva úgy tűnt
 az allé fáiban kuporogva, már lombtalanok voltak
 szemközt a közelgő téllal úgy tűnt.

FORDÍTOTTA TATÁR SÁNDOR

Bonaventura

Éjjeli őrjáratok

TIZENÖTÖDIK ŐRJÁRAT

Amily meggyőzően bizonyítja a mindennapi tapasztalat, hogy az emberek szerte a világon mindenütt megtűrik a bolondokat, oly heves felháborodással fogadtatott részemről a kísérlet, hogy természetes úton szaporítsam őket; odáig menően, hogy büntetésből még a bolond-odúmat is felmondták, s mehettem, amerre láttam.

Bizony éppen eléggé szomorú volt, amikor búcsút kellett vennem testvéreimtől, ismét az épeszűek közé társítatván. Midőn a tébolyda mögöttem bezáruló kapujának zárja megcsikordult és a helyére kattant, egyszálmagamban álltam ott, s mivel mélabú ereszkedett rám, legelsőbben is a temetőt kerestem fel, ahová Ophéliát vitték volt. Ó, csak egy Laertes-re akadtam volna legalább, hogy dulakodhattam volna vele a sírnál, mert tény ami tény: a bolondokházában töltött idő csak még inkább fölszította gyűlöletemet minden épeszű iránt, akik most ismét mindenfelől körülvettek a bamba és semmitmondó fiziognómiáikkal.

A gazdagok és a koldusok egyképpen azt az előnyt élvezik egyszerű halandó embertársaikhoz képest, hogy szabadon hódolhatnak utazási szenvedélyüknek. A gazdag aranykulcsával nyit utat magának a világ káprázatos csodáihoz, a szegénynek az egész természetre érvényes szabadjegye van, minekfolytán a legmagasabban fekvő és legszebb lakásokba költözhet be tetszése szerint: ma az Etnán, holnap a Fingal-barlangban lehet lakása; egyik héten választhatja a bölcs nyári lakhelyét a Genfi-tónál, a rákövetkezőn a Rajna vízésésének pompázatos kristálycsarnokát, ahol mennyezetfreskó helyett a Nap szó szivárványt a feje fölé, s ahol palotáját a természet az állandó rombolásban építi folytonosan újjá.

Mutassatok nékem csak egy királyt, aki fényűzőbben lakhat, mint akármelyik koldus!

Ezenfelül utaztomban még abban az előnyben is részem volt, hogy sehol nem dörgölték az orrom alá a számlát a fogyasztásom után, sem pedig köszönetet nem kellett mondanom senki másnak a vacsorámért, mint egyedül mindnyájunk jó öreg édesanyjának; a Föld öle ugyanis rejtett még tápláló gyökereket, amelyeket nem sajnált tőlem, és a szomjas ajkat is fölűdítette a zuhogó gyöngyöző vize, amelyet a sziklamélyedés kelyhében kínált a vándornak. – Boldog voltam és szabad, és kedvemre gyűlöltem az embereket, amiért oly vakon s mindenféle áhítatra és csodálatra képtelenül osontak át a nagy napfénytemplomon.

Egy napon, éppen fölállván éjjeli nyugovásom helyéről, egy virágokkal tarkázott, illatozó gyepágyról, a hasadó hajnal pírját szemléltem, mely úgy terjeszkedett szét a láthatáron, mint valamely tengerből kiemelkedő szellem, s ezenközben, a hasznosat a kellemessel összekötvén, egy frissen kiásott gyökérbe haraptam. Az emberi alaptermészetéhez tartozik emelkedett tárgyak hatásának kitétetvén mindenféle egyéb profán foglalatosságokat űzni, p. o. a felkelő Napban pipával a szánkban gyönyörködni vagy valamely tragédiának a katasztrófát jelentő része alatt makarónit fogyasztani és hasonlók; az emberek az efféle jócskán tökélyre fejlesztették.

Amint ilyen jólesően s magamat-eleresztvén fekvék ottan, hogy, hogy nem, egy monológot támadt kedvem tartani, amely a következőképpen hangzott:

„Nincs semmi nagyszerűbb a nevetésnél, amit én csaknem olyan magasra taksálok, mint más művelt embe-

A tizenhat, egységes cselekményfűt ki nem adó (a szakirodalomban vigliákként is emlegetett) 'Őrjárat'-ból álló művet szerzője Bonaventura álnév alatt 1804-ben jelentette meg. Ma már nemigen szokás kétségbe vonni Ernst August Klingemann szerzőségét. Az alkotóként, épp a *Nachtwachen*-t leszámítva, különösebben jelentősnek aligha tartható Klingemann (1777-1831) több irodalmi hagyományban is jártas volt, továbbá jól ismerte Goethe, Schiller és a romantikus kortársak irodalmi törekvéseit és műveit is. A mű teljes – jelentős részben az Eötvös Östörndíj támogatásával készült – fordítása várhatóan a Magvető Kiadónál fog megjelenni.

rek a sírást, jóllehet egy-egy könnycseppet előcsalogatni nem éppen nehéz, így például csupán valamely pont kitartó nézésével vagy Kotzebue-drámák mechanikus olvasásával is kivitelezhető, sőt elegendő hozzá a hosszantartó nevetés is. Nem magam láttam tán egy meglehetősen sorvatag férfiút gyakorta könnyeket ontani a felkelő Nap szemlélésébe merülvén, míg mások, akik körülállták, egészen el voltak ragadtatva érzékeny lelkületének e nyilvánvaló bizonyosságától, míg végül maguk is könnyekre fakadtak a könnyező látványától. Egyedül én léptem oda hozzá imígyen kérdvén: „Barátom, hát ennyire megindítja a látvány!” – „Nem éppen, – felelte ő – ellenben a fénysugár a legújabb megfigyelések szerint azonkívül, hogy tüsszögést és sírást vált ki, a nemzőerőre is jótékony hatással van; s, tudja, én Itáliában voltam.” – Teljességgel megértettem a férfiút, aki, ímé, valamely gyakorlatibb célból nézett farkasszemet a Nappal, mintsem a pusztá elrédés végett. – Hanem amikor nevetve megfordultam, a körülöttünk karéjban sírók igen kemény szavakkal támadtak rám; amely kontaszt csak még harsányabb kacagásra ösztökélt, úgyhogy végül nem sok híja volt, hogy merő meghatottságból megkövezzenek! –

Mi lenne hathatósabb eszköz a világon a nevetésnél, dacolni a világ minden gúny-nyilaival, sőt magával a sorssal is? E szatirikus maszka a legádázabb és legvértettebb ellenséget is elijeszti, s ijedtében még a balvégzet is meghátrál előlem, ha van merszem kikacagni! – Mi mást érdemel, az ördögbe is, ez az egész Föld, szentimentális kísérfővel, a Holddal egyetemben, mint azt, hogy kinevetessék?! – ha mi értéke egyáltalán van, azért van, mert otthonra lelt rajta a nevetés. Valaha minden olyan eminens- és szentimentális-módra volt berendezve ezen a világon, hogy az egészen kihozta a sodrából az ördögöt, amidőn egyszer időmúlás céljából megtekinté; a művet létrehozó kézműves-mesteren bosszút veendő leküldte hát a nevetést a Földre, s a nevetés értette a módját, miként lopóddzék be észrevétlen, az öröm álcája alatt, az emberek közé, akik át is adták magukat néki lépten-nyomon örömet, mígnem lerántá álarcát, és mint szatíra nézett velük gonoszul farkasszemet. – Csak hagyjátok meg nekem életem-hosszáiglan a nevetést, és elleszek itt lent időm lejártáig!” –

„Hohó!” – kiáltotta ekkor egy hang közvetlenül a fülem mellett, s ahogy megfordulok, egy faragott paprikajancsit látok pimaszul és gunyorosan az arcomba meredni. – „Őn az én emberem!” – mondta egy jól megtermett fickó; ő tartotta a kezében a somolygó bábót, és mellette egy nagy láda állt. – „Van tehetsége a paprikajancsihoz, nekem pedig éppen ez kell most, minthogy az eddigi Paprikajancsim ma itthagytott engem, a színházamat, az árnyékvilággal egyetemben. Ha van kedve, Barátom, csapjon a tenyerembe; tisztos jövedelmű állás ez, s mindenesetre többet hoz a konyhára annál, hogysem gyökereket kelljen rágnia!” –

A fából való tréfamester időközben már nyájásabban nézett a szemembe, s bennem olyan rokonszenv sarjadosott iránta, mint egy barát iránt. „Velencében faragták a fickót, – mondta a bábos mintegy kedvesinálásképpen – és lefogadom, hogy jobban érti a dolgát bárki hasonszőrűnél; nézze csak, Barátom, úgy jár-kei s úgy áll, mint aki húsból-vérből való, a szívére teszi a kezét, iszik vagy eszik, ha húzok egyet a drótyján, és úgy tud nevetni és sírni, mint bármelyikünk, s ehhez egyetlen aprócska mechanikus nyomás elegendő!” –

„Topp!” – kiáltám, s már vettem is a vállamra a ládát, amelyben, ameddig csak az utunk tartott, oly igen kopogott és kocódott a fából való társaság, akárha unaloműzés céljából egy francia forradalmat adna elő.

A fogadóban a színházon kívül már közönséget is találtunk, amely az előadásra volt kíváncsi. A direktor sebtében és elméletben kioktatott úgy a tragikus, mint a komikus műfaj lényege fölől, majd – hogy a küszöbön álló előadásra való összpontosításom görcsössé ne váljék valahogy – egy oldalajtót kinyitván bepillantást engedett egy helyiségbe, ahol paprikajancsi-elődöm feküdt, szerepét lejátszván, halotti lepelen a szalmán; arcára meglehetősen kaján kifejezés dermedt. A direktor tudtomra adta: – „Nevetés közben halt meg; úgy, hogy a nevetéstől végzetes fuldoklási roham jött rá színfalak mögött!” –

„Szép halál!” – feleltem rá, és hozzákészültünk, hogy eligazgassuk a bábársulatot. Társam nagy talentumról tett tanúságot a széptevők és a tubicák műfajában, akik közül az utóbbiakat fejhangon beszéltette. Az én fő mesterségem ezzel szemben a paprikajancsi volt, de amúgy melleleg a királyokat is én léptetem föl. Amikor az előadás végén lement a függöny, a bábok igazgató-gazdája örömtől sugározva borult a nyakamba, mondván, hogy dicsőséget szerzek a posztomnak.

Hogy milyen veszélyes mulatság lehet adott esetben a kormányzás, azt egyébiránt a bábok között is alkalmunk adatott megtapasztalni. Az eset a következőképpen történt:

Éppen egy, a francia határ közelében fekvő kis német faluban ütöttük föl a színpadunkat. Odaát, a határ túloldalán azt a bizonyos nagy tragikomédiát adták éppen, amelyben egy király igen balszerencsésen debütált, a paprikajancsi pedig, szabadság és egyenlőség név és szín alatt, emberfejeket rázogatót nagy vidáman a csengettyű helyett. – Az a szerencsétlen ötletünk támadt, hogy Holofernes történetét játsszuk el, amivel sikerült annyira feltűzelnünk az előadásra összesereglett parasztokat, hogy megrohmozták a színpadot, a színésznők

közül magukkal ragadták Judithunkat, s vele, valamint a Holofernes-báb leütött fejével együtt egyenest a bírójuk háza elé vonultak, nem kevesebbet, mint a fejét követelvén. A követelés tárgyát képező fej elsápadt, amikor a rebellisek elébe tartották a véres másikat; mire föl én, mind fenyegetőbbnek ítélvén a helyzetet, igyekeztem gyorsan más mederbe terelni az eseményeket. Megkaparintottam a Holofernes-fejet, fölugrottam vele egy kőre, s a dolgot elfajulásától való félelem a következő beszédre ihletett:

Kedves Falunépe!

Nézzétek ezt a fából faragott véres királyi főt, amelyet itt a magasba emelek. Itt látható a drót, amellyel a fej, amíg összeköttetésben állott a törzssel, irányítva volt; a drótot magát a kezem irányítá, és így tovább, egészen ama titokzatos régióig, ahol az irányítás eredete homályba vész. Ez a fej tehát egy királyé, ezzel szemben én, aki kezemben tartom a drótot, amely majd így avagy úgy bölintania, majd meg csóválnia parancsol, én egy egészen szokványos figura vagyok, aki az állam magas régióiban egyáltalán nem jön tekintetbe. Hogyan is vonhatná hát magára haragotokat ez a Holofernes itten, ha egyszer úgy bólogat és csóvál, ahogyan én akarom? – Gondolom, tisztelt Falunépe, nem találtok kivétnevelőt abban, amit mondok! – Mármint, amint látom, az eme faragott fő ellen gyúlt haragotok a bírótok fejére szállt át – amit sehogyanszem helyeselhetek. – Hogy képekben fejezzem ki magam: Holofernesem nem a ti szájjátetek szerint játszik; nosza, koppintsatok a körmömre nekem, az egyszerű fickónak, hogy miniszterem, a drót, amely ujjaim mozgását közvetíti, más irányt vegyen, s hogy ennek általa e királyi fő is tetszetősebben és bölcsebben bólogasson avagy csóváltassék. Mit tett ellenetek ez a szegény fej, hogy így fenekedtek rá; mikor pedig ennél művibb és életteleenebb dolog nincs is a világon, s nem lakozik benne akár csak egyetlen gondolat is?! Szabadságot se követeljétek ettől a fejtől, ha egyszer azt még hírből sem ismerheti, nemhogy rendelkezhetnék fölötte! – Egyébként is kényes kérdés ez az általatok mindközönségesen szabadságnak nevezett valamicsodádé, mert tudnivaló, hogy nem a mai estén előtettek eljátszott marionett-játék az egyetlen, amelyben a fából faragott király nyakáról úgy ütök le a fejét, hogy a folytatás azután e lefejezéshez fűzött minden szép reményt megcsúfol; van itten hasonnemű, ám még ennél is elhibázottabb darab is a ládám-ban, amikor is a költő, nem lévén fölnőve anyagához, egynémely politikai költők mintájára önkényuralommá kontárkodta a respublikát, amely sorából eleinte oly merészen és szépen kibontakozni látszott. Akár be is tudom mutatni nektek! – Mindezekon felül pedig sehogyan sincs rendjén efféle természetellenes büntetésnemeket fogamatostítani; p. o. a lefejezéshez ragaszkodni olyan esetben, amikor az adott célra semmiféle fej nem áll rendelkezésre, amiként itt ez a fából való a pusztá látvány kedvéért van benne a játékban, és hála Istennek tudom a módját, hogyan illesszem vissza a törzsre, ami aligha járna minden hasonló esetben sikerrel. S jaj lenne szegény bábjaimnak, ha valamely igazi fejnek az jutna eszébe, hogy ezt a fából valót itt a kezemben elevennel helyettesítse, amely azután a maga akarata szerint bólogatna vagy intene nemet, majd pedig még a drótot is elszakítaná – minek általa a bohózat komoly tragédiává fajulhatna! – Gondolom, eleget mondtam, derék Falunépe! –

Az emberi nem egészében véve – már amikor nem kerítik éppen hatalmukba ilyen-olyan fixa ideák – jámbor és együgyű teremtmény, s a legellentétebb körülményekkel is képes megbékélni; én egyenesen úgy vélem, hogy miután egyik nap elszakítá valamely gyenge béklyóját, másnap képes ugyanazon fellelkesültséggel nehéz láncokba veretni magát. Ha valaki főntről, odaátról szemléli a földi eseményeket, hát bizony jó oka van sajnálni a népet. Ekképpen az én derék parasztjaim is letettek mára a revoltálásról, s azon nyomban hangosan éltették bírójukat; csak az lett a dolog bibéje, hogy ez az élő aktor számára oly örömteli fordulat keserű szenvedést hozott a mi fából való színészeinkre.

Ennek a napnak az éjszakáján ugyanis direktortársammal együtt nem szűnő zajra ébredtünk, amely a színház felől hallatszott. Kezdetben arra gyanakodtunk, hogy a szerepirigység ugrasztá egymásnak a bábotkat avagy valamiféle ármány osztotta meg a társulatot, ám amikor közelebből ki akartuk vizsgálni a zaj eredetét, a falu bíróját találtuk lent, akinek fejét kevéssel előbb éppen megerősítettem a nyakán való ültében, kezében a Holofernesszel és poroszlók kíséretében, akik az állam nevében letartóztatták az egész társulatot, minthogy az politikailag veszélyesnek nyilvánították. Minden ellenvetésem hiábavaló volt; végig kellett nézmem, miként húzzák elő a ládából egymás után a királyokat és egyéb hatalmasságokat, úgy mint Salamont, Heródest, Dávidot, Nagy Sándort stb., s miként hurcolják őket magukkal. Utoljára a paprikajancsimra került a sor, s én kishíján odáig aláztam magam, hogy könyörögjek érte – ámde tudomra adatott, hogy egy szigorú cenzurális rendelet az államban kivétel nélkül mindennemű szatírárt betiltott, s mind-ezeket már előre: csfájukban konfiskálják a fejekben. Nagynehezen kieszközöltem, hogy legalább egy pillanatra félrehúzódhassam vele; magam-

mal vittem a színpalack mögé, s ott, tanúk nélkül, az enyémhez szorítottam fa-ajkát, és ekkor ejtém életemben a második könnyet, mivel Ophélián kívül ő volt az egyetlen lény a világon, akit valaha is igazán szerettem. –

Társam, a bábszínház tulajdonosa, az egész rákövetkező napon úgy járt-kelt, mint egy alvajáró, estére pedig, mivel nem akart adós maradni a már beharangozott tragikomédiával, a színpadon egy díszletfelhőre fölakasztva találták meg.

Ilyen szomorú véget ért hát ez a vállalkozás is, bennem pedig illetéknéppen megérett az elhatározás, hogy, belefáradván az élet soha véget nem érő vesződéseibe, immár valami biztos állásra igyekezzem szert tenni az emberek között. Hát hiszen lehet-é bármi boldogítóbb, mint a tudat, hogy hasznosak vagyunk, és hogy állandó fizetést húzunk; – végtére is az ember nem csupán kozmopolita, hanem állampolgár is! – Éppen megüresedett az éjjeliőri poszt, s én elég rátermettnek gondoltam magam ahhoz, hogy becsülettel el tudjam látni e hivatalt. Manapság igencsak kiművelődött a világ; felettébb érthető és jogos, hogy minden egyes polgártól ennek megfelelő táalentumok kívántatnak meg. –

Milyen szerencse jó konnexiókkal bírni! – sikerült egy miniszteri lakáj színe elé jutnom, s mivel éppen jó órájában találám, ajánlott urának, s így jutottam egyre feljebb az állami méltóságok létráján, kézzől kézre adván; míg majdan a legfelső fokra érve megkockáztaték egy térdreborulást, mire az illető hatalmasság kegyesen reményt csepegtetett belém az éjjeliőri poszt elnyerhetését illetően. – A vizsga – amelynek alkalmával egyrészt azt kellett megbizonyítanom, hogy kellőképp tudok parancsolni a hangomnak, hogy a monarchát, ha aludna, föl ne költsem semmiképpen, másrészt hogy kellemes és iskolázott is a hangom, nehogy zenei érzékenysége az álmatlan éjszakákon szenvedni találjon tőle – nem ütött ki egészen rosszul, s így hamarosan, ám-bár előzetesen az adott szakágban való további alapos stúdiumokra buzdítottván, éjjeliőri státus birtokában örvendhettem a szerencsémnek.

FORDÍTOTTA TATÁR SÁNDOR

Carl Kaulbach del.

2. Spieß 60.

DER BÜRGER-GENERAL.

Az Emlékiratok könyve Amerikában és Nagy-Britanniában

SANDERS IVÁN

Az *Emlékiratok könyve* című Nádas-regény amerikai és angliai befogadástörténetében már a könyv tavaly nyári megjelenését hamarosan követő bírálatok pusztasága is figyelemre méltó. Jőmagam huszonkét recenzióról tudok; ezek mindegyike az amerikai és a brit sajtó terméke, és legtöbbjük napilapokban jelent meg. Az élen az angolszász világ fontosabb napilapjai járnak, úgy mint a *New York Times*, a *London Times*, a *Los Angeles Times*, a *Washington Post* és a *Wall Street Journal*. Feltételezem, hogy számos ismertetésre számíthatunk a jövőben is, annál is inkább, mert ezidáig sem az irodalmi folyóiratok, sem a kisebb példányszámú, ám nem kevésbé befolyásos magazinok nem adtak még helyet a könyv keltette visszhangoknak.

Nádas regényének a kritikusok körében aratott rendkívüli sikerét egyrésztől az jelzi, hogy mindkét említett országban megbecsült irodalmárok adták közre nyilatkozataikat, jóváhagyásaikat, ajánlásaikat a könyvről, másrésztől az, hogy a mű előkelő helyet foglal el az év jelentős könyveinek listáján. Az amerikai könyvkiadószakma kereskedelmi folyóirata, a *Publishers Weekly* például „elképrázatos metaregény”-nek minősítette, és az 1997. év harminc legjobb műve közé sorolta az *Emlékiratok* könyvét. Nádas művét a *New York Times* közölte „Figyelemre méltó könyvek 1997-ben” című jegyzék és az a *San Francisco Chronicle*-ben közzétett lista is tartalmazza, amely az 1997. év őszének legkelendőbb könyveit rangsorolja. Ezenkívül Michael Henry Heim a legjobb kelet-európai műnek választotta a *Washington Post Book World* évvégi számában, a *Farrar Straus & Giroux*, Nádas amerikai kiadója pedig az év folyamán általuk megjelentetett négy legkiválóbb címének egyikeként egészoldalas karácsonyi hirdetést szentelt a regénynek a *New York Times Book Review* hasábjain. A *New Yorker*-ben megjelent „A lassú olvasás létjogosultsága ma” című cikkében Anthony Lane azt az elmé-

letét fejté ki, hogy a nagy lélegzetvételű, kitérőkkel teli regények csillaga ismét felfelé ívelhet. Olyan, megjelenésükkor hangosan üdvözölt és nemegyszer igen magas példányszámot megért regények között említi az *Emlékiratok* könyvét, ezt a „hét száz oldalas labirintus”-t, mint Charles Frazier *Cold Mountain*, Thomas Pynchon *Mason & Dixon*, vagy Don DeLillo *Underworld* című műve. „Ezek a művek – írja Lane – megkövetelik, ugyanakkor meg is hálálják, ha az olvasó a középkori szerzetes elmélkedésének színvonalán közelíti meg őket.” Végül szólnunk kell a legbőkezűbb kritikus, Susan Sontag sokszor idézett, dicséreteiben gazdag recenziójáról, amelyben az *Emlékiratok* könyvét „korunk legjelentősebb, és századunk egyik legkimagaslóbb regényé”-nek titulálja.

A kezdetben gyakori dicsőítő írások szokatlan mennyiségére utal az a tavalyi év szeptemberében megjelent cikk is, amelyben a *New York Times* kelet-európai tudósítója, Jane Perlez, miután megpróbálja áttekinteni a korai cikkekben hemzsegő „felülmúlhatatlan”-okat és „páratlan”-okat, megjegyzi: amióta csak a kommunizmus végleg „elpárolgott a közép-európai térségből, nagyon vártuk azt a szenzációs új művet, ami most, a vasfüggöny lebontása után, kielégít-heti a képzeletünket. Úgy tűnik – folytatja Perlez –, a kritikusok közül sokak számára Nádas regénye töltötte ki az űrt.”

Gyakran kérdezték tőlem, főként magyarok: miként lehetséges az, hogy egy Amerikában eddig ismeretlen külföldi szerző művét angolra fordítják, és hogyan kerül aztán a könyv jelentős kritikusok kezébe; egyáltalán: ki dönti el, hogy mikor és hol jelenjenek meg a könyv kritikái? A válasz természetesen az, hogy nincs szokványos eljárás vagy szabványrecept; minden könyvnek külön története, külön sorsa van. Mindazonáltal – mint az *Emlékiratok* könyvének fő fordítója –, elárulhatok egy apró titkot. Közvetlenül Nádas regényének megjelenése előtt felkeresett a könyv főszerkesztője, és arra kért, hogy adjam meg néhány olyan bíráló nevét, akiknek az érdeklődésére, netán a rokonszenvére számot tarthat a regény.

Az frást kéziratból közöljük.

Tíz-tizenkét nevet soroltam fel, és végül úgy esett, hogy közülük hárman – Eva Hoffman, Stanislaw Baranczak és Susan Rubin Suleiman – számottevő ismertetéseket írtak a könyvről, sorrendben a *New York Times*, a *New Republic* és a *Village Voice* hasábjain. Elképzelhető, hogy ők hárman egyébként is értékelték volna a könyvet; az is lehet, hogy kedvezőtlen lett volna a bírálatus; tény azonban az, hogy ennek a regénynek ők voltak a megfelelő kritikussai – ha másért nem, hát azért, mert mindhárman kelet-európaiak. Eva Hoffman és Stanislaw Baranczak ugyanis lengyel születésű, Susan Suleiman pedig Magyarországról származik. Elfogadjuk-e tehát, hogy Nádas regényének sikere bizonyos értelemben mesterkedés, előre kiforralt terv eredménye, hiszen a könyv olyan kritikuskok kezébe került, akik *ab ovo* hajlamosak voltak kedvezően értékelni mint kelet-európai társuk művét? Azt hiszem, ha elfogadnánk ezt az álláspontot, nem járnánk el igazságosan és ésszerűen. Számos kiadvány, közülük is leginkább a *New York Times Book Review* esetében igaz ugyan, hogy – különösen, ha szépirodalom van terítéken – olyan kritikuskokat válogatnak ki, akiknek nincsenek előzetes ismereteik a szerzőről, a szerző családi hátteréről, a könyv témájáról és így tovább, de az ellenkező eljárásra is találunk példát: gyakran a téma szakértőit keresik meg. A (londoni) *Times Literary Supplement* kritikusa, Peter Sherwood brit nemzetiségű ugyan, de egyúttal a magyar irodalom specialistája is. A könyv német változatának az egyik leglelkesebb és legalaposabb kritikája a *Neue Zürcher Zeitung*-ban jelent meg, szerzője, Eva Haldimann pedig amellet, hogy elsőrendű svájci esszéíró, szintén magyar származású.

Nem kétséges számomra, hogy az európai szerzők cikkei – különösen Eva Hoffmané a *Times*-ban és Baranczaké a *New Republic*-ban – részben előidézői is voltak a könyv sikerének, hiszen például a *Farrar Straus* idézeteket közölt kritikáikból a könyv kiadásakor. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagynunk, hogy a krakkói születésű Eva Hoffman tizenégy évesen hagyta el Lengyelországot, és ma jelentős amerikai írónak és kritikusnak tekintik, Baranczak, a kitűnő lengyel költő pedig szintén amerikai irodalmárnak is számít. Végül Susan Suleiman, aki a közelmúltban Magyarországról írt könyvet, a francia irodalom professzora a Harvard egyetemen. Mindamellet az a tény, hogy a könyv kelet-európai vagy épp kifejezetten magyar nevű kritikus kezébe kerül, önmagában nem biztosítja a lelkes könyvismertetést. Nádas regényének egyik legelutasítóbb hangnemű bírálata – mert *voltak* ilyenek – egy bizonyos Steve Szilágyi tollából került a *Cleveland Plain Dealer* oldalaira.

Hoffman és Baranczak recenziói nemcsak azért játszottak olyan fontos szerepet a könyv befogadástörténetében, mert viszonylag korán jelentkeztek, és így meghatározták számos későbbi ismertetés hang-

nemét is, hanem mert mindketten a regény történelmi gyökereire helyezték a hangsúlyt; annak az időnek és helynek a fontosságára, amelyből ered, amely életre hívta. („A sors nem függetleníthető a történelemtől” – állapítja meg recenziójában Baranczak.) A regény bonyolultsága és lendületes előretörése a korai modernizmus nagyjait idézheti emlékezetünkbe: Proustot, Mann-t, Musilt. Az *Emlékiratok könyve* valóban a tudat, az emlékek és a testiség regénye, de szól a nyelvről és magáról az irodalomról is. Mindekelőtt azonban a kelet-európai létélmény összefoglalása. „Ez az a regény, amit Proust írhatott volna meg – jegyzi meg Baranczak –, ha hetven évvel később és többszáz mérfölddel keletebbre születik.” Hasonlóan a fentiekhez, Eva Hoffman nézetei szerint Nádas Péter áthelyezte a prousti „tudatregényt a szocialista univerzumba, és ezáltal áthidalta a háború előtti modernizmus... és Kelet-Európa között tátongó szakadékot.” Érdemes teljes terjedelmében idézni Stanislaw Baranczak recenziójának első bekezdését, mivel egyetlen más regényt sem indítottak útnak hasonló látványossággal, származzék akár Magyarországról, akár máshonnan:

„Kinek az érdeklődésére tarthatna számot egy újabb hétszáz oldalas kelet-európai regény? Helyénvaló a kérdés. Ám rendkívül valószínű, hogy ez a bizonyos hétszáz oldalas kelet-európai regény éppen az, amire azóta vártunk, hogy olvastuk az *Eltűnt idők nyomában*, a *varázshegyet* vagy a *tulajdonságok nélküli embert*. Komolyan beszélék. Ha az olvasó hagyja magát félrevezetni a könyv hossza, szándékának komolysága vagy éppen azáltal, hogy a regény azoknak az Európa közepén ragadt, elkésérítően apró országoknak az egyikéből származik, amelyek annyi bajjal küszködnek, lehetséges, hogy élete egyik legmaradandóbb olvasmányélményétől fosztja meg magát. Ha mesterműnek azt a könyvet nevezzük, amelyik arra készlet, hogy eltűnjünk: hogyan állíthattuk, hogy bármi fogalmunk van saját létezésünk lényegéről, mielőtt elolvastuk volna, akkor Nádas Péter könyve minden kétséget kizáróan: mestermű.”

Persze kifogásolhatjuk, hogy Baranczak lengyel származású, egy rokon kelet-európai, és említhetjük a hagyományos lengyel-magyar barátságot. Az igazság azonban az, hogy a *Los Angeles Times* rangidős szerkesztője, Richard Eder értékelése épp ennyire bővelkedik a dicséretekben: az *Emlékiratok könyvét* a „kortárs történelem és érzékenység termékeny és epikus feltárásának” nevezi. A Long Island-i Patchogue-ban született Thomas McGoignie pedig a *Washington Post* hasábjain kifejti, hogy Nádas írói stílusában, különösképpen a szexjele- netekben „Freud, Sade és Henry Miller ereje ötvöző-

dik, egy leheletnyi rabelais-i fzzel fűszerezve. Az ösztönös férfierőt soha senki nem ábrázolta még ilyen zavarba ejtő őszinteséggel.”

A fenti kapcsolatban még két fontos ponton akad tisztázni. Akik olvasták a regényt, tudják, hogy a narrátor kommunista családban nőtt fel, ahogy Nádás maga is, lévén az apja a Rákosi-rezsim magas rangú tisztviselője. Következésképpen látnunk kell, hogy meglehetősen gyilkos és egyúttal igen bonyolult véleménye a sztálinista ötvenes évek kommunista elitjéről nagyrészt belülről fakad. Az *Emlékiratok* könyvének politikai vonatkozásai igen jelentősek ugyan, de mégis nyilvánvaló, hogy sokkal több egyszerű politikai témájú regénynél. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az a tény, hogy a jobboldali *Washington Times* éppen olyan pozitív hangvételű kritikát közölt a könyvről, mint a balos *Village Voice*. Szintén az amerikai (és brit) bírálók becsületére válik, hogy éretten, érzékenyen kezelték a regény nagy feltűnést keltő részeit is: erőteljes érzékiségét, a homoszexuálisok szerelmének őszinte és részletes tárgyalását. A regény német kritikussai még ennél is messzebbre mentek; egyikük akkora túlzásra ragadtatta magát, hogy az *Emlékiratok* könyvét a század kiemelkedő meleg regényének nevezte – ami egyszerűen ostobaság. (Bár el kell ismernünk, hogy a San Francisco-i öböl területén több példányt adtak el, mint az ország bármely más körzetében.) Ahogy azt Eva Hoffman a *Times*-ban élelslátón kommentálja:

„Úgy tűnik, Nádás szerint a tudat mindig megtestesült; mintha a hajszaálnyi árnyalatok aprólékos elemzése közben a tapasztalatot még kisebb összetevőire akarná felbontani; az észlelés és az érzékelés tovább nem csökkenthető rezgőremegő adagjaira. Ezen az alapvető szinten a lelki valóság nehezen megfoghatóvá és bizonytalanává válik. Nádás csodálatosan érzékelteti a felszín alatt és szinte preverbálisan zajló folyamatokat, amelyek során a benső barátok közötti határok elhomályosulnak, a nemek közötti különbségek feloldódnak, a személyiségek egymásba folynak, és a testi vágy észrevétlenül ellenérzést kelt.”

Mindez felkelti a csiklandozó kíváncsiságot Nádással kapcsolatban: tehát ő is...? A kérdés újra és újra elhangzik Magyarországon és most itt is, holott teljesen lényegtelen.

Nádás regényének szinte mindegyik kritikája, beleértve a dicsérőket is, megemlíti, hogy a könyv nehezen olvasható. Még Stanislaw Baranczak is „zavaróan gazdag”-nak nevezi elragadtatott recenziójában, Eva Hoffman pedig megjegyzi, hogy Nádás „az *Emlékiratok* könyvének néhány részét addig nyújtja, hogy az már-már fárasztó, vagy éppen az ostobaság határát súrolja.” Azután az egyértelműen negatív bírálatok szerint az *Emlékiratok* könyve szószátyár, mesterséges, kínosan kiagyalt, reménytelenül beletemetkezik az aprólékos részletekbe. Egy bíráló cikk a *Bos-*

ton Review of Books hasábjain a „*Túl sok hang*” (*Too Many Notes*) címet viseli – ahogy én értelmezem, utalva arra, amit állítólag II. József császár mondott Mozart egyik korai operájának meghallgatása után: *Zu viele Noten – túl sok a hangjegy*.

„Gyakran érezni úgy, hogy Nádás inkább túlbeszél minket ahelyett, hogy hozzánk beszélne. A végletekig elemzi a témát, ezáltal nem engedi, hogy a képek maguk keltsék életre a hozzájuk fűződő asszociációkat. Hiányzik az árnyaltság, a finom elhallgatás, és a szerzői hangnem is csak kevés változatosságot mutat, pontosan ezért lenne az *emlékiratok* könyve. Minél inkább aláveti magát a hivalkodó szójátékoknak annak érdekében, hogy a szereplőit és a körülményeket még bonyolultabbá, következtetésképp létszerűbbé tegye, azok annál mesterségesebb hatást keltenek. A következtetéses jellemfejlődés helyére pszichoanalitikus fejtegetések lépnek, mivel Nádás nem látja a különbséget a költői elmélyülés és az öncélú túllihegés között.”

(Érdeemes összevetni a fentiekkel Carole Angiernek az *Independent* című brit lapban közölt cikkével. Az *Emlékiratok* könyve szerinte „egy nagyszerű regény a viselkedés mögött meghúzódó érzelmek rejtett elmozdulásairól, és kétségkívül egy nagyszerű regény a testről. A hatása alatt úgy érezzük: eddig még senki nem írt valójában, igazi nyíltsággal, a teljesség igényével a szexről... vagy a szellentésről, vagy az ürítésről; vagy, a legjobb esetben talán a csókolózásról (figyelembe véve azt a teljes fejezetet ama bizonyos első csókról).”)

Térjünk vissza az ellenséges bírálatokhoz. Wendy Orent mondanivalóját a következőképpen fejti ki „*Mindenki csak mondja, hogy mestermű*” című kritikájában, amely a *Charlotte News and Observer* lapjain jelent meg:

„Úgy tűnik, mintha a narrátor a lét rejtelseinek legmélyére szeretné vetni magát, csak hogy ennek nem tudja a módját; regényt próbál írni, de még a saját élettörténeténél is közönyösebb lesz, amit létrehoz; két sikítást idéző hisztérikus roham között ugyanis a regény haszontalanul elkalandozik. Felmerül bennünk, hogy ennek az egésznek biztosan jelentősége van, és tényleg: minden összegabalyodik, olyannyira, hogy csak keves türelemmel lehet újra elsimítani a szájakat. Próbáljuk elhinni, hogy mivel Nádás a művész, végig fogja a kezünket; hogy nincs véletlenül odakerült részlet, hogy nincsenek elfelejtetten kallódó, egykor elejtett szájak. Végül minden célba ér, hiszen egyáltalán semmi nem jelentéktelen – kivéve talán magát az egész erőfeszítést; de ki venné a bátorságot, hogy hangot adjon az efféle gondolatoknak?”

Steve Szilágyi, a mi „magyar” kritikusunk pedig így panaszkodik a *Cleveland Plain Dealer*-ben: „Nádás nem érzi, hogy mikor lenne szükségünk egy kis enyhülésre. Könyörtelenül bőbeszédű stílusából elég néhány oldalnyi, és máris ráébredünk, hogy azt kíván-

jük: bárcsak abbahagyná már egy kis időre. Elmehetnek akár egy diszkóba is, és eljáráhatná a „Batman-táncot”... Egész jelenetek zajlanak le úgy, hogy nem tudjuk, kik a szereplők – újra és újra vissza kell lapoznunk, hogy megnézzük, ki az, aki beszél, vagy hogy mi is történik éppen. Rádásul csupa bonyolult magyar név! Mitől ilyen furcsa ez a nyelv: adózni kell minden egyes magánhangzó után?” Felesleges is mondani, hogy magyar kritikusunk nem tudja, miről beszél. Nyilvánvaló, hogy szerinte a magyar a szláv nyelvek családjába tartozik. Íme, néhány regénybeli szereplő neve: Krisztián, Maja, Livia, Hédi – nem éppen ősi magyar nevek! Lehetséges, hogy tévedek, de az a véleményem, hogy a fenti kritikusok mindhárom túl fiatalok, és nincs elég türelmük az ilyenfajta irodalomhoz. (Másképp, a legjobb barátaim között is akadtak, akik nem tudták végigolvasni a regényt.) Azonkívül nem szabad elfelejtenünk azt sem, hogy mindig is vonzó az illúzióktól megfosztani vagy megtagadni egy olyan művet, amelyet már az idősebb és tekintélyesebb kritikusok a kánon részének ismernek el.

Ezek után essék néhány szó arról, hogy milyen visszhangra lelt Magyarországon Nádas regényének amerikai-brit fogadtatása. Természetesen nagyfokú érdeklődés volt jellemző: az *Élet és Irodalom* egy teljes oldalt szentelt a különböző kritikákból vett idézeteknek, azonkívül a *Népszabadság*-ban is számos cikk jelent meg, nem is beszélve a Susan Sontaggal készült televíziós interjúról. Rövid New York-i látogatása után magával Nádassal, sőt könyvének fordítóival is készültek beszélgetések. Akadtak azonban olyan hazai kritikusok, akik úgy érezték: Nádas művei, különösképpen az *Emlékiratok* könyve, nem illenek bele a magyarországi irodalmi hagyományba, sőt valójában teljesen idegenek tőle. „A könyv németajkú országokban aratott zajos sikere – írja Györfly Miklós a *Hungarian Quarterly* legújabb számában – arra indította a magyar irodalomkritikusok némelyikét, hogy kijelentsék: az *Emlékiratok* könyve német fordítása által talált rá valódi kulturális környezetére... E vélemény szerint az elvont tartalmú, bonyolult körmondatok sokkal inkább illelnek a német nyelv karakteréhez, mint a magyarhoz... és, hogy... a könyvet egyszerűen csak „vissza” kellett fordítani arra a nyelvre, amelyből állítólag származott...”

Akár a Nádas regényeit ellenségesen szemlélő nacionalista kritikusok, akár éppen Nádas méltatói hangoztatják őket, mindenképpen tarthatatlannak, sőt nevetségesnek kell minősítenünk a fenti nézeteiket. Ami engem illet, a „magyar regény” legegyszerűbb meghatározása: olyan regény, amelyet magyar

nyelven írtak. Nagyon jól tudjuk viszont azt is, hogy azokat a kis országokból származó írókat, akik külföldön is hírnevet szereztek maguknak, gyakran vádolták honfitársaik művészetük „elnemzetköziesítésével”, legmélyebb, leghitelesebb alkotói ihletük elhomályosításával. Nehéz megállapítani, hogy ellenségeskedésük nemzeti érzésük bizonytalanságából, őszinte aggodalomból vagy egyszerűen irigységből fakadt. Nádas előtt már másokat is vádoltak azzal, hogy túlságosan „külföldiesek”, túl nemzetköziesek, vagy még baljóslatúbban: nincsenek gyökereik. Csak, hogy három igen különböző nemzetközileg ismert magyar író említsek: Molnár Ferencet, Lukács Györgyöt és Konrád Györgyöt érték hasonló vádak. Azért viszont, nehogy bárkiben azt a benyomást keltssem, hogy csak zsidó származású írókra gondolok, hadd tegyem hozzá gyorsan: ugyanezt mondták Márai Sándorról vagy Csehszlovákiában Milan Kunderáról. A vád a műveiket figyelembe véve is nevetséges. Kundera esetében ugyan felmerül az az érv, hogy elhagyta Csehszlovákiát, a hetvenes évektől Franciaországban él, és hogy az utóbbi időben franciául ír. Nádas azonban sohasem hagyta el Magyarországot, csak magyar nyelven ír, sőt még csak nem is a kozmopolita Budapesten él, hanem Zala megye szívében, egy isten háta mögötti faluban. Érdekes eredményre jutunk, ha ezt a – jobb szó híján – „mélymagyar” nézetet összehasonlítjuk az *Emlékiratok* könyvének hivatalos értékelésével, amelyet Pándi Pál írt, és amely mint függelék jelent meg pár évvel ezelőtt egy Nádas-bibliográfiában. Ebben a beszámolóban a marxista kritikus felállítja – többnyire ideológiai alapon – saját érveinek listáját, hogy bebizonyítsa, az *Emlékiratok* könyve miért nem igazi magyar regény. (Véletlenül a *Farrar Straus* által kibocsátott előzetes sajtóanyagban, attól kezdve pedig számos kritikában az a téves információ szerepelt, hogy az *Emlékiratok* könyvének kiadását több évig megakadályozta a cenzúra. Összekeverték ugyanis Nádas egy korábbi regényével, az *Egy családregény végével*, amelynek kiadását valóban évekig késleltették a hetvenes években. A nyolcvanas évek közepére azonban a kommunista kulturális vezetésnek már nem volt elegendő hatalma ahhoz, hogy megakadályozza egy ilyen jelentős könyv megjelenését.) Olvasói beszámolójában Pándi egész kötegyeni javaslatot tesz arra vonatkozóan, hogy miként lehetne „letompítani” a könyvet mind politikailag, mind nyelvileg – Nádas azonban egyetlen tanácsát sem fogadta meg, minek következtében a könyv cenzúrázatlan és csonkítatlan formában jelent meg 1986-ban.

Mindamellet, a legtöbb hazai és angol kritikus joggal csodálkozott ennek a vállalkozásnak a meg nem alkuvó komolyságán és a megvalósításán a kommunista idők Magyarországon. Talán a londoni *Times* kritikusa, Daniel Johnson fejezte ki ezt a legékeszőlőbben:

„Mihez is hasonlíthatnánk ezt az összehasonlíthatatlan regényt? Szórakoztató kitérői Proustéival vetekszenek, ironiája Thomas Mann-t idézi, témái Robert Musil-t juttatják eszünkbe, humora pedig Italo Svevot. Nádas azonban mégis egyedülálló, nagyon is a mai kor embere, aki öntudatlanul próbál igazságot szolgáltatni katasztrofális élményeinek. Miközben ezt teszi, visszaadja a regénynek – ami nem más, mint a történelem poézise – a méltóságát.”

Meglehet, hogy Nádas valóban ezt tette, de feltehetően akkor is el kell fogadnunk, hogy az *Emlékiratok* könyve sosem lesz népszerű olvasmány. Mégis úgy ér-

zem, hogy az évek során még a bonyolult, a konvenciókhoz nem alkalmazkodó, sőt: a zavarbaejtően új műveknek is lesz alkalmuk arra, hogy megértettebbé, hozzáférhetőbbé váljanak. Sem a Joyce-i tudatfolyam, sem Bartók sajátos zenei kifejezőmódja nem tűnnek olyan zavarónak számunkra, mint amilyenek kortársaik szemében voltak. Könnyebben ismerjük el Picasso vagy Pollock zsenialitását, mint az előző generációk. Őszintén remélem, hogy az *Emlékiratok* könyve sem olvasatlan klasszikusként, hanem örökké kihívásra kész, élő műként marad majd fenn.

FORDÍTOTTA NYÁGULY JUDIT

ΠΡΗΛΙΟΝ ΕΝ ΤΗ ΑΥΤΗ ΤΑΥΤΗ

Harmadik látogatásom Peter Nollnál

GEORG KLEIN

V alójában hogyan viselkedik az ember a saját halálával szemtől szemben? A „nyári madár szárnya magasából” szemléli, mint Inger Christensen? Utána kiált, mint Orbán Ottó a sötét árny után? Bölcsőbb lesz-e valamivel, ha farkaszemet néz vele? És mire gondol abban a pillanatban, amikor rádöbben, hogy nincs út tovább, hogy meg kell halni, itt és most?

Gyakran töprengek ilyesmiken. Úgy képzelem, hogy e tekintetben szilárd az álláspontom, s igyekszem abban a hitben ringatni magam, hogy egy adott helyzetben így és így viselkednék. De vajon mennyire állja ki a próbát az effajta, karosszékekben vagy írósztal mellett született okoskodás?

Szeretném itt elmesélni harmadik látogatásomat Peter Nollnál. Első alkalommal *A lefoglalt idő* című könyve révén kerültem kapcsolatba az akkor már halott zürichi jogászprofesszorral. Felkérészt kaptam, hogy írjak előszót az 1984-es svéd kiadáshoz. Pályafutása csúcán, fizikai és lelki egészsége teljében Nollnál rákot állapítottak meg. Számbavéve a javasolt súlyos műtét esélyeit, arra a végkövetkeztetésre jutott, hogy nem óhajtja kockáztatni sem a halált, amelyet a műtét kudarca jelentene, sem azt, hogy siker esetén testi fogyatékosként kelljen tovább élnie. Ezért elutasított mindenféle kezelést.

Élete maradék kilenc hónapja alatt írta meg Noll a könyvet, amelynek eredeti címe *Diktate über Sterben und Tod*. Legfontosabb hozzánk, élőkhez szóló üzenetének filozófiai gyökerei többek közt Senecáig és Montaigne-ig nyúlnak vissza. Életünk csak a halál bizonyosságától válik teljes értékűvé. Különös módon az élet befejező szakasza boldog, mert arra kényszeríti az embert, hogy gondolatait a lényegre összpontosítsa.

Az előszóból esszé lett (*Peter Noll haláltudata és életbölcssége*), amelyben azt írtam, hogy csodálom Noll magatartását, és remélem, hogy képes leszek magam is a halállal ilyen stoikus módon szembenézni.

Másodszor 1993-ban látogattam meg Peter Nollt. (*Áterbesök hos Peter Noll*, [Újabb látogatás Peter Nollnál], In: G. Klein: *Den sjunde djävulen*, [A hetedik ördög], Bonniers, 1995). Jóllehet addig más tüneteim nem voltak, mint hogy egyre gyakrabban kellett megpihennem napi úszásom közben, most öt napon belül súlyos szívműtétnek kellett alávetnem magam. A műtétiig hátralévő öt nap alatt igyekeztem minden reakciómat megfigyelni és rögzíteni. Őszintén úgy gondoltam, hogy ugyanolyan stoikusán kész vagyok a halálra, mint Noll, vagy csak szerettem volna? Igen is meg nem is.

A Noll-féle magatartás az agy racionális féltekéjében alakul ki. Illúzió azt képzelni, hogy az igazán döntő pillanatokban ez a félteke irányít bennünket. Működni működik, de az agy csupán lazán egybekapcsolódó föderációjában sok más részleg is mozgásba lendül. A szorongás titkolt kamráiból kiszabadulnak a démonok, s a „racionális irányítóról” szóló öntelt, felfuvalkodott fecsegés a helyére kerül. Az önuralom vastag felhámja lehámlik, mint vékony lakkréteg a benzínlámpa lángjától.

Peter Noll magatartását továbbra is követésre méltónak tartom, de már inkább csak mint kitűzött célt, részt egy tágabb valóságban.

A Peter Nollal való legközelebbi találkozást némi remegéssel, de nem minden kíváncsiság nélkül vártam. Tudtam, hogy nemsokára viszontlátjuk egymást, talán a következő útkereszteződésben. Ám arra nem számítottam, hogy ilyen hamar.

Georg Klein (1925, Budapest) Svédországban élő tumorbiológus, az MTA és a National Academy of the United States tiszteleti tagja. Esszéinek magyar nyelvű válogatása *A tudomány körül* (Gondolat, 1994). Az itt közölt írásában hivatkozott esszé (*Peter Noll haláltudata és életbölcssége*) e kötet 136–143. oldalán olvasható.

Lidingö, 1998. március 8.
Napsütötte téli vasárnap. Kedvetlenül ébredek. Három előadás, egy pályázat és egy nagyigényű áttekin-

tő cikk hever egymás hegyén-hátán. Az egész szobát papír borítja. A teljes káosz, úgy tűnik. Éva biztosan mérgeledni fog, ha felébred, vagyis rosszul kezdődik a nap. A fejem kivételével valamiképp mintha minden porcikámban érezném a magam hetvenkét évét.

Rossz éjszakám volt. Este Éva egy partira ment: egyik munkatársnőnk sok évi bizonytalankodás és összevissza kapcsolatok után végre megtalálta az igazit, és most lelkesen szerette volna bemutatni nekünk. Önmagában igen örvendetes dolog, mégsem mentem el. Előző nap jöttem haza az Egyesült Államokból, ült rajtam az időeltolódás okozta fáradtság. Éva megígérte, hogy kiment.

Éjjel egycor felébredtem, és nyugtalanság fogott el: Éva még nincs itthon. Fél háromkor már alig élttem; végre zördült a kulcs a zárban. Részemről semmi szemrehányás, de persze kitörő öröm sem, amit Éva szemrehányásként fordít le. Ó, a kedélyállapot, amely rádióhullámként terjed, szavak vagy akár a testbeszéd jelei nélkül is! Több, mint ötven év házasság után a vevőkészülék minimális jelkibocsájtásra is működik.

Azért néhány órát sikerült aludnom. Nyugtalan alvás volt, semmit nem pótolt.

Bachot teszek fel Glenn

Goulddal, s kinézek az ablakon. Az éjszaka havazott! Egy szinte teljesen hómentes tél után, mikor csupán egyetlen egyszer hódolhattam hosszú évek óta űzött szenvedélyemnek, csupán egyszer tudtam síelni a Kottla-erdőben, váratlan ez a késői ajándék.

Mohón kapkodom elő a ruhát, a bakancsot és a síviaszt. Közben Éva felébred, és úgy találja, hogy mogorva vagyok, nyilván nehezelek a tönkretett éjszaka miatt. Pedig azt már el is felejtettem. A hangulatomat pillanatnyi bosszúság befolyásolja, de ezt nehéz lenne szavakba foglalni. Végül minden rajtam van, sokkal jobb a kedvem, mielőtt a léceket felcsatolom, közben Éva figyelmeztet, hogy a Kottla-tavon vékony a jég. Annyiszor óvott már eddig is igazi ok nélkül, ezért nem is veszem egészen komolyan, amit mond. Hiszen az utóbbi éjszakák hidegek voltak, és így tél vége felé a jég mindig vastag. Hallottam róla, hogy távollétem alatt megenyhült az idő, de valahogy nem hiszem el.

Hamarosan ott vagyok a Kottla-tó partján, ahol minden követ ismerek. Harminchat éve járom körül a tavat minden tavaszi és őszi vasárnap, nyáron úszom vízében, télen síelek a jegén. Itt nőttek fel gyermekeim, itt tanultam, olvastam és diktáltam, miközben jártam a jól ismert ösvényeket több, mint egy fél életen át. És itt is fogok meghalni, gondolom. No persze még nem, nem ma. Még sok

a tennivalóm. A padlón szerteszórt papírlapokat föl kell szednem. Holnap reggel le kell adnom egy tanulmányt. És este, ígéretem szerint, moziba viszem öt unokámat.

A jégen nem látok sýnyomot, de jó tíz centiméteres friss hó fedí. Igen, ma én vagyok az első, én csinálom a nyomot másoknak.

Megindulok abban a lassú tempóban, amelyet a kor hozott magával, ám amelyet az alapján és lényegében ifjúkorom óta változatlan tudatom teljesen normálisnak tekint. A tó közepe felé tartok.

Főlséges nap! Egy ilyen kis sítúra után könnyedén meg fogok birkózni a legterheesebb tennivalómmal is, amelyet már hosszú ideje halogatok, a költségigénylési beadvánnyal, aztán jöhet az áttekintő cikk.

A jég mintha helyenként „nedves” volna, de erre számítottam. Az ilyen helyeket ki kell kerülni. A sílécek elég hosszúak, az itt-ott feltűnő puhább folton könnyedén átsiklanak. A legrosszabb esetben tapadni fognak, ilyesmi már gyakran megesett velem. Biztonságban érzem magam. De még a gondolat végére sem jutottam, s már be is süppedt alattam a jég. Egy pillanatig tréfának hiszem, de aztán, inkább elképedve mint ijedten, egy „blubb”-féle hangot hallok, és máris mélyen a vízben vagyok.

Hát, komisz érzés. Az bizony.

Évának, a feleségemnek igaza volt. Micsoda patália lesz, ha csurom vízesen érek haza! Mert ugye, persze, hazaérek? Nem lehet olyan nagy ügy kikeveredni innen, hisz ez az én imádott Kottla-tavam, ahol otthon érzem magam. Körülöttem csend és béke, sehol egy teremtett lélek. Az egyik lécem leoldódott, a jégen hever. A másik még ott a jobb lábamon. Meg kell szabadulnom tőle. Ledobom a kesztyűmet, és sikerül leoldanom a lécet a víz alatt, a lábam szabad. Az ujjaim egészen elzsibbadtak. Ez gyorsan ment!

Aztán igyekszem felhúzni magam, még mindig nyugodtan, és a siker biztos tudatában. A könyökömre támaszkodom. A jég mállik, mint a piskótatészta. Egyre több jégdarabka úszik körülöttem, a lék egyre nagyobb. Megpróbálok a másik oldalon felhúzódkodni, azonos eredménnyel. Lábammal lököm magam előre a vízben, mintha úsznék, s úgy próbálok felsiklani a jégre a könyökömmel. No végre, szilárdabb jeget érzek magam alatt. Messze előrenyújtott karomra támaszkodva húznám fel az egész testem. A szilárdabb jég megroppan, a köröttem úszó jégmorzsalék jócskán megszaporodik.

Be kell látnom, hogy felkapaszkodnom reménytelen. De nem adom meg magam. Az embernek mindent meg kell próbálnia. Legeslegbélül azonban tudom, hogy minden hiába.

Hát aztán, gondolja agyam egyik szöglete. Hetvenharmadik évemben vagyok. Jó életem volt. Szeretteim mind biztonságban vannak. Egyszer csak be kell fejezni, és az az egyszer lehet bármikor. Minek húzni-halogatni? Ez itt kellemes halál. Az ember kihűl, elnyomja az álom, és nem tud semmiről. Emlékezz csak az *Álom* című fejezetre Thomas Mann *Varázshegyéből*.

Sokkal kellemetlenebb módon is meg lehet halni, mondja az agyam egyik része. De egy másik része lázasan próbálja megoldani a kérdést: hogyan vigyem este az unokáimat moziba, amint ígértem? A tanulmányok holnap reggelre el kell készülnie. Amíg Amerikában voltam, naponta telefonáltak miatta, a titkárnőm megígérte, hogy hétfőn délelőtt átfaxolja a nyomdába.

Egész testemben árad szét a hideg. Furcsa, milyen gyorsan megy. Valahogy könnyebbnek érzem a testem. Gyors asszociációk futnak át az agyamon. A fejemben egy jelképfordító már tudja, mire gondolok, mielőtt a szöveget elhadarnám. Két izraeli író, Shai Agnon és a jóval fiatalabb Amos Oz lépkednek egymás mellett egy harmadik író temetésén. Nagy hipochonder volt az illető, egész életében halálfélelem kínozza. „Látja, Oz úr” fordul Agnon a maga kissé merev modorában ifjabb kollégájához. „Sikerült neki. Nem lehet olyan nehéz.”

Nem hát, csak megbirkózunk vele mi is. Mégis küszködöm tovább, de most már minden remény nélkül. Újabb jégdarabkákat tördelek le, ujjaimmal már nem érzek semmit. Tördelem, tördelem a jeget, mint egy bányász. Egy jégbánya kényszermunkása, aki egy föléje rendelt hatóság, valamely benne lakó ösztön parancsára, de minden meggyőződés nélkül robotol.

Újabb anekdotikus villanás. A néhány évtizede végzett erkölcstelen kísérlet. Egy csoport laboratóriumi fehér patkánynak és egy csoport vad, barna csatornapatkánynak kellett úsznia egy hengeres víztartályban, amelyből nem lehetett kijutniuk. A kísérlet arra a kérdésre kereste a választ, hogy melyik csoport tagjai adják fel hamarabb a reménytelen küzdelmet. Szinte mindenki arra szavazott volna, hogy a szelídített fehér patkányok süllyednek előbb a víz alá. De épp fordítva történt. A fehér patkány tart ki tovább, mert ő „optimista”. Tudja, hogy egy fehérköpenyes ember végül a segítségére siet. A csatornapatkány semmiben sem reménykedik.

Én vajon melyik fajta patkány vagyok?

Azért még küzdök. De egy magyar vers refrénje is eszembe jut. „Sötét az Acheron homokja: itt meg kell halni, Haimonom.”

Erős motorzúgás. Felpillantok. Egy nagy paradicsomvörös helikopter jelenik meg a Kottla-tó fölött. Gyakran repülnek el a tó fölött heli-

kopterek. Megpróbáljak valahogy jelezni? Alighogy a gondolat átfut az agyamon, már látom, hogy a gép ereszkedik, egyenest felém tart. Lehetséges volna?

Pillanatok alatt történt minden. A helikopter centiméterekkel a jég fölött lebegett, valóságos hóvihart kavart. (A pilóta utóbb elmondta, mennyire fontos a rotor dőlésszögének a beállítása ilyen mentőakcióknál: az erős légáram a jég alá nyomhatja a megmenntendő személyt.)

Kinyílt az ajtó. A helikopterben ülők egyike a biztonsági övével kikötve állt benne, s hátulról tartotta egyik kollégáját, aki lelépett a szántalpra, s a kezét nyújtotta felém. Felhúzott, ráültetett a szántalpra, közben a helikopter kissé följebb emelkedett, és elindult a part felé. Ott ismét lebegésre állt át, engem pedig két erős kar beemelt a helikopterbe. Ahogy utóbb mesélték, az első kérdésem az volt: „Honnan jönnek? Hogy kerültek ide?”

Egyszer írtam már a szovjetek által lelőtt koreai utasszállító repülőgépről, amely tévedésből mélyen berepült a szovjet légtérbe. Ahogy az e célra alakult, pártatlan francia vizsgálóbizottság nyolcéves kutatómunkája bebizonyította, a katasztrófát nem kémkedés, nem is más politikai vagy katonai tényező okozta, hanem egy sor véletlenszerű és önmagában igen valószínűtlen esemény, s ezek láncolata vezetett végül az elháríthatatlan katasztrófához. Az én esetemben hasonló véletlenek idézték elő a szerencsés végkifejletet.

Kiderült, hogy egy Inger Damberg nevű hölgy, aki a Kottla-tó déli partjára néző magaslaton épült villában lakik, az utcára néző konyhából, ahol vasárnap reggel leginkább tartózkodni szokott, merő véletlenségből átment a nappali szobába, amely a tóra nyújt kilátást. Látta, hogy a tavon siklom a léceimen, vésszen közel ahhoz a jégfelülethez, amelyről tudta, hogy az előző napokban megroggyant. Felkapta a messzelátóját, hogy jobban szemügyre vehessen. Abban a pillanatban jelentem meg a látómezejében, amikor beszakadt alattam a jég. A hölgy rohant a telefonhoz, s hívta a segélyszolgálatot.

A szolgálat rögtön riadóztatta a tűzoltókat, akik nyomban indultak. A segélyhívást azonban vette az a mentőhelikopter is, amelyik épp úton volt vissza a gustavsbergi bázisára, miután egy beteget elszállított a danderydi kórházba. A szállítás 45 percet késett, mert valami baj volt a mentőautóval, amelyről a beteget átvették. Ha nincs ez a kérés, a helikopter már háromnegyed órája a várműi hangárban pihent volna. Így azonban a pilóta rádióján a riasztást meghallotta. Tudta, milyen irányba kell repülnie, de abban nem volt biztos, hogy pontosan hol a Kottla-tó. A navigátor a térképre nézett, s megállapította, hogy épp a tó fölött vannak. Lepillantottak, és meglátták a fejemet. Attól a pillanattól, hogy a hívást vették, addig, amíg a közelembre értek, nem egészen 60 másodperc telt el.

A helikopterút is csak néhány percig tartott. A mentőállomáson az orvosok azonnal gondjaikba vettek, és néhány óra múlva már el is bocsátottak. Visszatérhettem megszokott életembe. Legalábbis azt hittem. Felkaptam egy nagy tulipáncsokrot, amit ott-hon találtam, és már mentem is át Inger Damberg asszonyhoz, hogy köszönetet mondjak neki. De alig ültünk le egy csésze kávéhoz, megcsördült a telefon.

A médiumok reflektorfényének keresztműzében találtuk magunkat. Ám ez most egészen más fajta érdeklődés volt, mint amelyet máskülönben ismertem. Egy napfényes történet! Írni kellett róla, engem le kellett fényképezni a helikopter személyzetével, Inger Damberg és én átöleltük egymást a tó jegén, persze ott, ahol ép és erős volt. Mindenki boldog, a helikopteresek ragyognak. Micsoda fantasztikus csapatmunka, az év mentőakciója! Hat perccel azután, hogy Damberg asszony fel-emelte a telefont, én már a mentőállomáson voltam! Aztán jöttek özönével a levelek, telefonok, virágok és kommentárok, hosszú napokon át. Az utóbbiak több osztályba sorolhatók, amelyek közül a legfontosabbak:

1. Órangyalod van. Valami felsőbb lény vigyáz rád.
2. Milyen szép, hogy Isten hisz benned, noha te nem hiszel benne.
3. Nem szállsz magadba? Nem rebegezl el legalább egy hálaimát? A válaszom: Nem, nem, soha.
4. Hogy lehet valaki ilyen ostoba? Nem tudtad, hogy a jég esetleg gyenge? Hogy soha nem szabad egyedül egy tó jegére menni? Olyan vagy, mint egy öt éves, akinek a kezét sem lehet elengedni. Barátom, Per Ahlmark a Dagens Nyhetertől: Hogy lehet egy ilyen bölcs ember ennyire ostoba? Válasz: Teljesen igazad van. Csak lélektani magyarázatom van, mentségem nincs. Ha valaki bölcsnek mond, azt vettem ellene, hogy egy ilyen állítással az illető csak saját magát sodorja veszélybe. Mert veszélyes tévhit, hogy ha valaki az emberi tudás roppant tárházából

egy picinyke szeletet jobban ismer, mint embertársai többsége, az feltétlenül bölcs más vonatkozásban is! Ez teljesen téves következtetés, amely sok csalódás melegágya, és utat nyit az „álcázott sarlatánságnak”.

5. Hogy lehetnél ilyen önfejű? A feleséged figyelmeztetett, igaz? Válasz: igaz. Az önfejűségem talán az apátlanságommal van kapcsolatban, amelyről írtam is egyszer (*Apátlan fiúk*, A tudomány körül, 1994). Ott írok jónéhány hasonló, bár nem ilyen életveszélyes virtuskodásról.

Egy ismeretlen hölgy Båstadból:

„Hogy lehet valaki továbbra is ilyen makacsul hálátlan, azok után, hogy felemelik a nyakánál fogva, s leteremtik, mint egy kapálódzó macskát, aztán a tóba pottyantják, hogy egy emberfeletti pontossággal végrehajtott mentőakciót éljen át? Mélységes csalódást okozott, hogy ezt a drámát makacsul „a véletlen események láncolatának” minősíti. Hálátlanság a világ bére!”

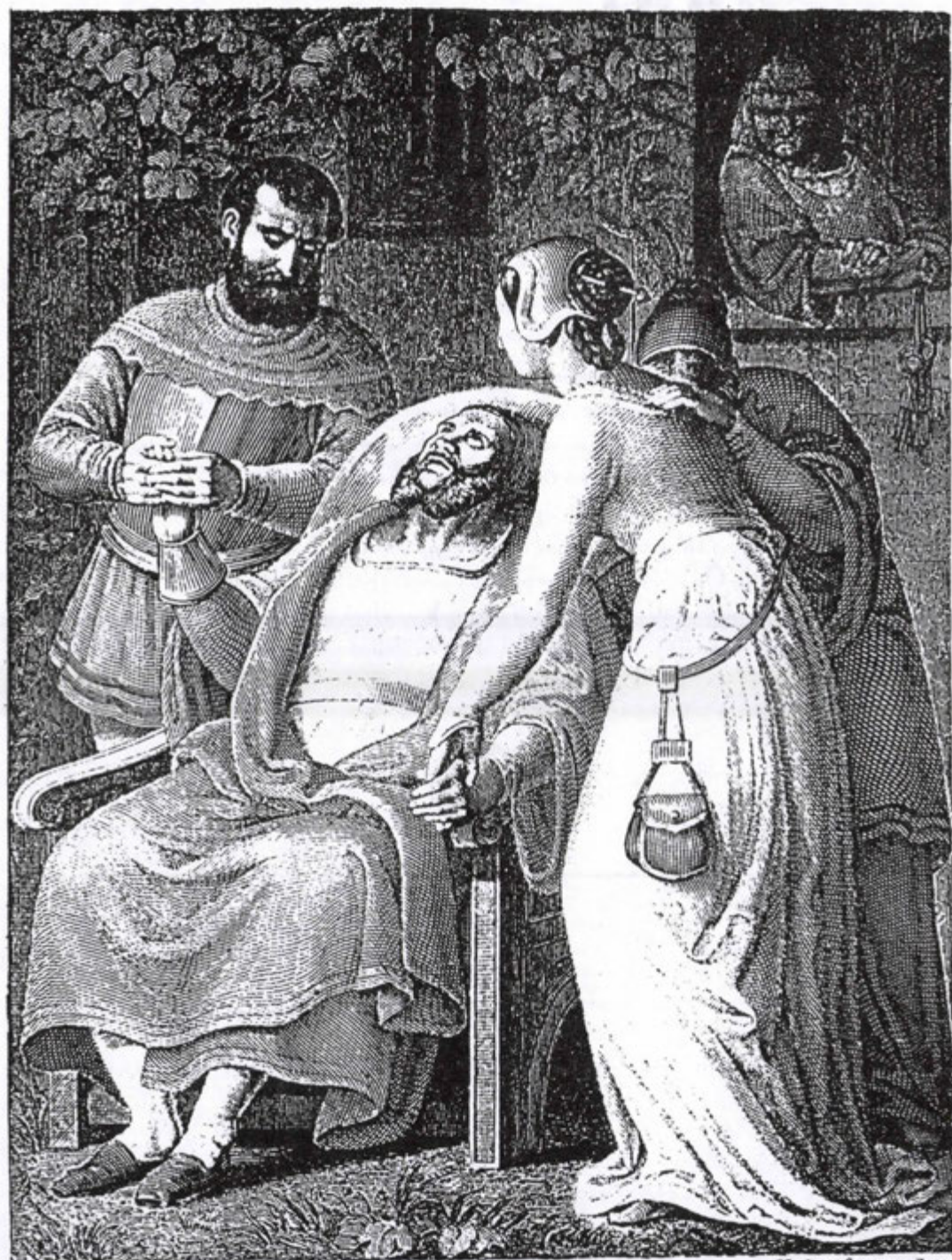
Egy kollégám, akivel hasonló baleset történt, beszámol az eseményről, s azt teszi hozzá:

„Amikor a munkatársaim értesültek az esetről, többen megilletődve azt kérdezték, nem tértem-e vissza azon nyomban Istenhez. Egyáltalán nem, feletem, hiszen az a tény, hogy én bizonyos szerencsés körülményeknek köszönhetően megmenekültem, nem boríthatja homályba azt a tényt, hogy százak, sőt ezrek fulladnak évente vízbe. Az egészről eszembe jut Arthur Lundquist is, aki Agadirban tartózkodott a feleségével, amikor a földengés az egész várost romba döntötte. Amikor egy újságíró megkérdezte, nem látja-e Isten létének bizonyítékát abban, hogy életben maradt, az író méltatlankodva, hogy ne mondjam magából kikelve felelte: Hát azért a vallás önzésének is lehetne határa! Hogy én véletlenül megúsztam, amikor ezek fekszenek a romok alatt, semmi más nem bizonyít, mint hogy az ilyen események olykor híján vannak az arányoknak.”

Quod erat demonstrandum.

Viszontlátásra a legközelebbi útkereszteződésig, Peter Noll. Hogy az lesz-e az utolsó találkozásunk? Majd elválik.

FORDÍTOTTA TÓTFALUSI ISTVÁN

Bondel del.

X. Stiefersand so.

GÖTZ v. BERLICHINGEN

2000

Irodalmi és Társadalmi Havi Lap

LEGYEN ELŐFIZETŐNK! KETTŐT FIZET, HÁRMAT KAP!
KÉRJEN INGYENES MUTATVÁNYSZÁMOT!

Nyájas Olvasó!

Engedje meg, hogy a figyelmébe ajánljuk új előfizetési konstrukciónkat, melynek lényege egy egészen rendkívüli kedvezmény.

Előfizetőink mostantól fogva *minden harmadik lapszámhoz* ingyenesen jutnak hozzá.

Aki tehát félévre fizet elő, négyért fizet, de hatot kap.

Aki egész évre, az nyolc lapszám áráért megkapja mind a tizenkettőt.

A különleges árengedmény mind egyéni, mind közületi előfizetőinket megilleti.

Szeretnénk, ha Ön is előfizetne, szeretnénk, ha másoknak is fölhívna figyelmét lapunkra.

(Bizony még iskolai könyvtárak is akadnak, amelyek nem járatják a 2000-t.)

Akár személy szerint Önnek, akár bármely, Ön által megjelölendő címre készséggel küldünk ingyenes mutatványszámot.

Megrendelőlap

Megrendelem egy évre / fél évre (az óhajtott rész aláhúzendó) a 2000 Irodalmi és Társadalmi Havi Lapot példányban.

Kérem az alábbi címre kézbesíteni:

.....
(Az előfizető személy vagy intézmény neve)

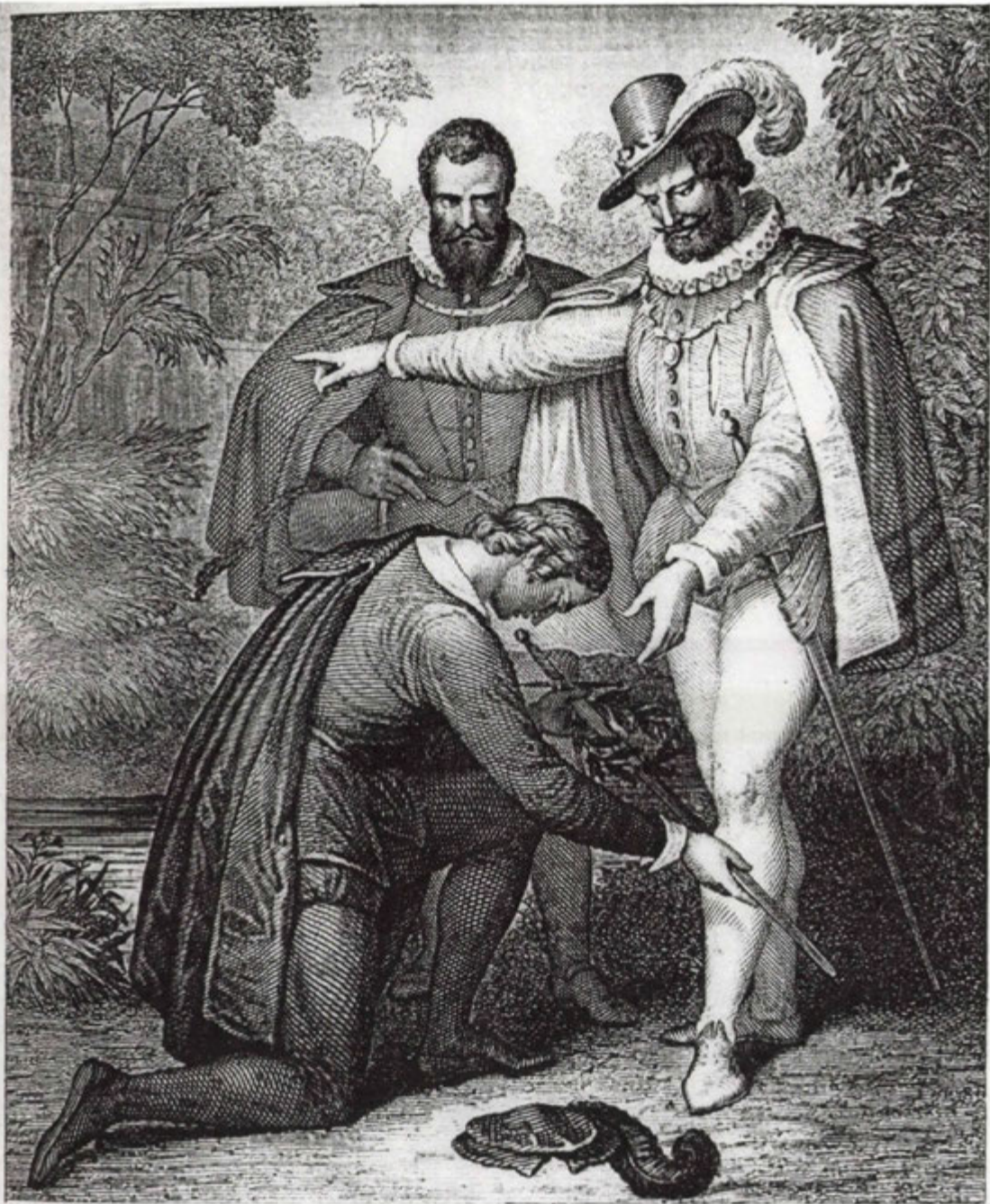
.....
(Az előfizető személy vagy intézmény pontos címe)

Tudomásul veszem, hogy az előfizetés díja egy évre (1788.- helyett) csupán 1192.- Ft,
fél évre pedig (894.- helyett) csupán 596.- Ft.

A megrendelőlapot a következő címre kérjük küldeni vagy faxolni:

A 2000 szerkesztősége, 1011 Budapest, Bem rakpart 6., vagy telefaxon: (1)201-0880.

Magán személyeknek csekket, intézményeknek számlát küldünk.

A van Muyden del.

A. Schad sc.

TORQUATO TASSO

*„Az emberek minden baja egy dologból fakad, mégpedig abból,
hogy nem tudnak szép csendben a szobájukban maradni.”*

(Blaise Pascal)

De mivel emberek vagyunk,
s ennél fogva nem tudunk szép csendben
a szobánkban maradni, s mert az élet
bajos dolog, meg aztán néha még
saját szobánkban sem lehetünk biztonságban,
legokosabb, ha biztonságunkról
mi magunk gondoskodunk.

A **H**UNGÁRIA BIZTOSÍTÓ

*egy életre
biztosítja Önt*

Biztosítás mindenkinek, minden módon, minden eshetőségre

FAMILIA ÉLETBIZTOSÍTÁS
HARMÓNIA ÉLETBIZTOSÍTÁS
HOLNAP NYUGDÍJBIZTOSÍTÁS
LÉPÉSELŐNY ÉLETBIZTOSÍTÁS

Keresse üzletkötőinket
személyesen irodáinkban az ország minden pontján

HUNGÁRIA BIZTOSÍTÓ RT.

az Allianz Csoport tagja